

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

**ERDEM BAYAZIT'IN ESERLERİNDE YER ALAN DİNİ VE MANEVİ
UNSURLARIN DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

SÜMEYYE BAYKAL DOĞAN

AMASYA
Aralık-2023

T.C.
AMASYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

ERDEM BAYAZIT'IN ESERLERİNDE YER ALAN DİNİ VE MANEVİ
UNSURLARIN DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ

Hazırlayan
Sümeyye BAYKAL DOĞAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Halil APAYDIN

AMASYA – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

Sümeyye BAYKAL DOĞAN tarafından hazırlanan “ERDEM BAYAZIT’IN ESERLERİNDE YER ALAN DİNİ VE MANEVİ UNSURLARIN DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ” başlıklı çalışma aşağıdaki jüri tarafından 20/11/2023 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği ile Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri

İmza

Danışman	: Prof. Dr. Halil APAYDIN	
Üye	: Doç. Dr. Abdulhamit BUDAK	
Üye	: Doç. Dr. Nevzat GENCER	

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım. 20/11/2023

.....
Doç. Dr. Hasan YERKAZAN
Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN SAYFASI

Tezimin içerdiği yenilik ve sonuçları başka bir yerden almadığımı ve bu tezi AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsünden başka bir bilim kuruluşuna akademik gaye ve unvan almak amacıyla vermediğimi; tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada kullanılan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin ortaya çıkması durumunda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

20/11/2023

Sümeyye BAYKAL DOĞAN

İmza

ÖZET

ERDEM BAYAZIT'IN ESERLERİNDE YER ALAN DİNİ VE MANEVİ UNSURLARIN DİN PSİKOLOJİSİ PERSPEKTİFİNDE İNCELENMESİ

Sümeyye BAYKAL DOĞAN

Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans, Kasım/2023

Danışman: Prof. Dr. Halil APAYDIN

Adil Erdem Bayazıt, 1939-2008 yılları arasında yaşamıştır. Şairin yaşadığı yıllar hem Türkiye’de hem de dünyada dini, siyasi, sosyal anlamda sıkıntılı bir dönemdir. Bayazıt, yaşadığı dönemin zorluklarını eserlerine yansıtmıştır. O, okuyucusuna kurtuluş reçetesi olarak dini ve manevi değerleri sunmaktadır. Bayazıt Müslümanlara ve modernizmin çarkları arasında ezilmiş toplumlara dini ve manevi değerleri aşlamayı hedeflemiştir. Şair hayatı boyunca edebi anlamda ve kişilik olarak Müslümanların takdirini elde etmiştir. Aynı zamanda vefatının ardından da Müslüman ve Türk gençlerine değerli eserleriyle yol göstermektedir. Onun sahip olduğu fikirler, yaşadığı dönemi aydınlatırken günümüze de ışık tutmaktadır. Bayazıt, şiirlerinde dini ve manevi unsurlara yer vermesinden ötürü din psikolojisi açısından incelenmeye değer eserler bırakmıştır. Bu çalışmada birinci bölümde; din, dindarlık, dindarlık boyutları ve değerlere yer verilmiştir. Verilen kavramlar ışığında Bayazıt’ın eserlerine yansıyan dini duygu tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde Bayazıt’ın hayatı kısaca ele alınmıştır. Bir eserin verdiği mesajı yeterince anlamak için müellifin iç dünyasının bilinmesine ihtiyaç vardır. Bu yüzden şairin yaşamında gerçekleşen önemli dönüm noktalarına yer verilerek kişiliğini şekillendiren olaylar aktarılmıştır. Bu bölümde şairin fikri alt yapısına ve eserlerine de yer verilmiştir. Bayazıt her zaman Müslüman halkların birlik ve beraberlik duygusuyla hareket ederek güçlerini birleştirmelerini ve dimdik ayakta kalmalarını istemektedir. Batı’nın modernizm olarak dayattığı her türlü maddeyi reddederek, İslami değerleri öne çıkarmayı hedeflemiştir. Müslümanları güçlü kılma ülküsünü her zaman kalemiyle diri tutmayı başarmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde inanç ve ibadet unsurları açıklanıp, insan üzerine etkileri din psikolojisi açısından ele alınmıştır. Bu açıklamalardan hareketle, eserlerde yer alan dini unsurlar belirtilerek din psikolojisi perspektifinde yorumlanmıştır. Dini anlamda Bayazıt’ın eserlerinde ön plana çıkan kavramlar; Allah, peygamber, cami, namaz, abdest, oruç, dua,

cennet, haram, Mekke, Medine, ezan, Kur'an, zikir, Müslüman, iman olarak tespit edilmiştir. Eserlerde tespit edilen değerlerin açıklamaları yapılarak şiirlerde yer alan örnekler üzerinden din psikolojisi açısından yorumlanmıştır. Bayazıt'ın eserlerinde tespit edilen değerler şunlardır; dini duygu, akıl, ahlak, adalet, sevgi, dostluk, saygı, cesaret, sabır ve sebat, birlik beraberlik, umut, ülkücülük-idealistlik, vefa, yardımseverlik, çalışkanlık, empati, rol-model, öz denetim, tarih bilinci, kadın, vatan, mücadele-yılmazlık. Bu çalışmada yer alan değerlerin çerçeve planı oluşturulurken öncelikle Hayrani Altıntaş'ın İslam Ahlakı kitabından yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bayazıt, değerler, erdem, maneviyat, din psikolojisi

ABSTRACT

EXAMINATION OF RELIGIOUS AND SPIRITUAL ELEMENTS IN ERDEM BAYAZIT’S WORKS WITHIN THE PERSPECTIVE OF RELIGIOUS PSYCHOLOGY

Sümeyye BAYKAL DOĞAN

Amasya University, Institute of Social Science

Department of Philosophy and Religious Sciences, M.A., November/2023

Supervisor: Prof. Dr. Halil APAYDIN

Adil Erdem Bayazıt lived between 1939-2008. The years that the poet lived in were a difficult period in religious, political and social terms both in Turkey and in the world. Bayazıt reflected the difficulties of the period he lived in in his Works. He offers his readers religious and spiritual values as a recipe for salvation. Bayazıt aimed to instill religious and spiritual values in Muslims and societies oppressed by the wheels of modernism. While the poet was alive, he received the appreciation of Muslims both in literary terms and as a person. At the same time, after his death, he guided Muslim and Turkish youth with his valuable works. The ideas he had illuminate the period in which he lived and also shed light on our day. Bayazıt left Works worth examining in terms of religious psychology because he included religious and spiritual elements in his poems. In the first part of this study; religion, religiosity, religiosity dimensions and values are included. In the light of the given concepts, the religious freedom reflected in Bayazıt’s works has been determined. In the second part of the study, Bayazıt’s life is briefly discussed. In order to adequately understand the message of a work, it is necessary to know the inner world of the author. Therefore, important turning points in the poet’s life are included and the events that shaped his personality are narrated. In this section, the poet’s intellectual background and works are included. Bayazıt always wants the Muslim people to act with a sense of unity and solidarity, unite their forces and stand tall. He aimed to highlight Islamic values by rejecting all kinds of modernism imposed by the west. He always managed to keep alive the ideal of making Muslims strong with his pen. In the third section, the method of the study is explained. In fourth chapter, the elements of belief and worship are explained and their effects on humans are discussed in terms of religious psychology. Based on these explanations, the religious elements in the works were stated and interpreted from the perspective of religious psychology. Concepts that come to the fore in Bayazıt’s works in a religious sense; it has been identified as Allah, prophet, mosque, prayer, ablution, fasting, supplication, heaven, haram, Mecca, Medina, adhan,

Quran, dhikr, Muslim, faith. Then, after explaining the values identified in the works. They were interpreted in terms of religious psychology through the examples in his poems. The values identified in Bayazıt's Works are as follows; religious feeling, reason, morality, justice, love, friendship, respect, courage, patience and perseverance, unity and solidarity, hope, idealism, loyalty, helpfulness, diligence, empathy, role-model, self-control, historical, awareness, woman, homeland, struggle-indomitability. In this study, framework values for determining values were determined from Hayrani Altıntaş's book Islamic Ethics.

Keywords: Bayazıt, values, virtue, spirituality, psychology of religion.

ÖNSÖZ

Edebiyat, insanların iç dünyalarını yansıtmalarında önemli bir role sahiptir. Söylenecek sözler kimi zaman doğrudan ifade edildiği gibi kimi zaman da dolaylı yoldan ifade edilebilir. Erdem Bayazıt da şiir dilini kullanarak yaşadığı dönemin sıkıntılarını bazen açık bir şekilde dile getirip sözleriyle toplumu yönlendirmeye çalışmıştır. Onun ifadelerinde şiir bazen düşmanı dize getirecek bir araçtır ve bu durumu şu şekilde ifade eder: “Şiiri bir mızrak gibi kullanmalısın”. Bayazıt’ın, şiiri mızrak gibi kullanma söyleminin arkasında, Müslüman ve Türk toplumunu materyalizme esir etmeyi hedefleyen Batıya karşı bir dik duruş vardır. Bayazıt şiiriyle Batıya silahını çekerken, materyalizmin esiri olmuş Müslüman gönüllere de uyanışı hatırlatmaktadır. O, şiirlerinde her zaman umudu barındırmaktadır. Müslüman halkların da umutla geleceğe ilerlemelerini istemektedir. Bayazıt toplumun içinde bulunduğu çeşitli sıkıntılara karşı acı çekmektedir. Onun acısı ancak Müslümanların, Batıya bağlı olmadan özgürce yaşadıklarını bilerek dinedir. Müslümanlara doğru yolu gösterirken bütün ihtiyaç duyulan değerlerin İslam’da var olduğunu hatırlatmaktadır. Bayazıt eserlerinde dini ve manevi unsurlara yer vererek Müslümanlara sahip oldukları değerleri göstermektedir.

Bayazıt’la aynı acıyı yaşayan şairlerden Cahit Zarifoğlu ve Nuri Pakdil hakkında bu çalışmaya benzer çalışmalar yapılmıştır. Süleyman Ragıp Yazıcılar’ın, *Cahit Zarifoğlu’nun Eserlerinde Dini ve Manevi Unsurlar* adlı tez çalışması vardır. Semanur Haliloğlu’nun, *Nuri Pakdil’in Şiirlerinde Dini Unsurlar ve Değerler* adlı tez çalışması da örnek olarak verilebilir. Cahit Zarifoğlu ve Nuri Pakdil hakkında yapılan çalışmalar görüldükten sonra dönemin ağabeyi olarak değerlendirilen Erdem Bayazıt’ın şiirlerinde yaşadığı mücadele bu çalışmayla ortaya konulmak istenmiştir. Bayazıt’ın, dini ve manevi değerleri eserlerinde ön plana çıkarmasından dolayı din psikolojisi alanı için uygun bir konu olarak görülmüştür.

İnsanların manevi yönüne katkı sağlayacağını düşündüğüm, edebiyat ve din psikolojisi alanına ilgimin sonucunda ortaya çıkan bu çalışmada beni yönlendiren, destekleyen sayın hocam Prof. Dr. Halil Apaydın’a sonsuz teşekkürü borç bilirim. Çalışmanın başından itibaren beni manevi anlamda destekleyen ve birlikte geçireceğimiz vakitleri ilmi çalışmama ayırmamda gösterdiği sabır ve anlayış için eşim Umut Doğan’a teşekkür ediyorum.

Sümeyye BAYKAL DOĞAN

20/11/2023

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN SAYFASI	i
ÖZET	ii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	vi
İÇİNDEKİLER	viii
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE	3
1.1. Din	3
1.2. Dindarlık.....	4
1.2.1. Dindarlık Boyutları	5
1.2.1.1. İbadet Boyutu	6
1.2.1.2. İnanç Boyutu.....	7
1.2.1.3. Tecrübe Boyutu	8
1.2.1.4. Bilgi Boyutu	8
1.2.1.5. Etki Boyutu.....	9
1.3. Değerler	9

II. BÖLÜM

2. ERDEM BAYAZIT'IN HAYATI VE EDEBİ-FİKRİ YÖNÜ	11
2.1. Hayatı	11
2.1.1. Çocukluğu ve Gençlik Yılları	11
2.1.2. Maverâ Dergisi'nde Yazın Hayatı	14
2.1.3. Milletvekilliği ve Vefatı.....	16
2.2. Eserleri.....	17
2.2.1. Sebeb Ey	17
2.2.2. İpek Yolu'ndan Afganistan'a.....	17
2.2.3. Risaleler	18
2.2.4. Gelecek Zaman Risalesi.....	18
2.3. Erdem Bayazıt'ın Fikri Alt Yapısını Oluşturan Unsurlar.....	18

III. BÖLÜM

3. YÖNTEM.....	24
3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi	24
3.2. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri.....	24

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi	24
--	----

IV. BÖLÜM

4. ERDEM BAYAZIT'IN ESERLERİNDE YER ALAN DİNİ UNSURLAR VE DEĞERLER.....	26
4.1. İnanç Unsurları	26
4.1.1. İnanç ve İman Kavramlarının Tanımları.....	26
4.1.2. İnanç ve İman Unsurlarının İnsan Üzerinde Psikolojik Etkileri.....	28
4.1.3. Erdem Bayazıt'ın Eserlerinde Yer Alan İman Kavramı	29
4.1.4. İbadet kavramı	35
4.1.5. İbadetlerin İnsan Üzerinde Psikolojik Etkileri.....	35
4.1.5.1. Namaz İbadetinin Psikolojik Etkisi	37
4.1.5.2. Oruç İbadetinin Psikolojik Etkisi	37
4.1.5.3. Hac İbadetinin Psikolojik Etkisi	38
4.1.5.4. Zekât İbadetinin Psikolojik Etkisi	39
4.1.5.5. Dua İbadetinin Psikolojik Etkisi.....	40
4.1.6. Erdem Bayazıt'ın Eserlerinde Yer Alan İbadet Unsurları	40
4.1.7. Erdem Bayazıt'ın Eserlerinde Yer Alan Değerler	45
4.1.7.1. Dini Duygu	45
4.1.7.2. Akıl	48
4.1.7.3. Ahlak	52
4.1.7.4. Adalet.....	54
4.1.7.5. Sevgi	56
4.1.7.6. Dostluk.....	58
4.1.7.7. Saygı	60
4.1.7.8. Cesaret/Şecaat.....	62
4.1.7.9. Sabır/Sebat.....	64
4.1.7.10. Birlik ve Beraberlik.....	66
4.1.7.11. Umut	69
4.1.7.12. Ülkücülük/İdealistlik.....	71
4.1.7.13. Vefa.....	74
4.1.7.14. Yardımseverlik.....	77
4.1.7.15. Çalışkanlık	79
4.1.7.16. Empati	81
4.1.7.17. Rol Model	83
4.1.7.18. Öz Denetim/Murakabe.....	85

4.1.7.19. Tarih.....	88
4.1.7.20. Kadın.....	90
4.1.7.21. Vatan.....	92
4.1.7.22. Mücadele/Yılmazlık.....	94
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	105
ÖZ GEÇMİŞ	111

GİRİŞ

Erdem Bayazıt, 1939-2008 yılları arasında yaşamıştır. İslami duyarlılığı ile ön plana çıkan şair, Türkiye’de yaşanan dini, siyasi, sosyal anlamda birçok probleme tanık olmuştur. Yaşadığı dönemin sorunlarına gerek eylemleriyle gerekse kalemiyle eğilerek duyarlılığını göstermiştir. Modernizmin etkisi altına girip benliğini unutan insana doğayı ve sadeliği sunmaktadır. Doğa, Bayazıt için insanı özüne döndürecek olan kaynaktır. Doğadan uzaklaşan insanın toplumdan kopmasıyla özüne de yabancılaştığını gören şair, şiirlerinde bu duruma itirazını dile getirmektedir. Bayazıt’a göre modernizm insanı köklerinden kopararak dini-manevi değerlerden uzaklaştırmıştır. Bayazıt, eserlerinde işlediği dini ve manevi unsurlarla topluma sahip olduğu değerleri hatırlatmayı amaçlamıştır.

Bu çalışmada Bayazıt’ın eserlerinde yer alan dini ve manevi unsurlar din psikolojisi açısından incelenmiştir. Din psikolojisi alanında daha önce Süleyman Ragıp Yazıcılar tarafından Cahit Zarifoğlu’nun eserleri bu çalışmada olduğu gibi dini ve manevi unsurlar açısından incelenmiştir.¹ Semanur Haliloğlu tarafından, Nuri Pakdil’in eserleri dini ve manevi unsurlar açısından din psikolojisi alanında incelenmiştir.² Söz konusu tez çalışmaları bu çalışmanın yapılmasında hem konu olarak hem de metot olarak örnek teşkil eden çalışmalardır.

Bayazıt, Pakdil ve Zarifoğlu ile Edebiyat, Maveria gibi dergilerde yazı ve şiirlerini yayınlayan bir şairdir. O, bulunduğu edebiyat grubunda “ağabey” olarak anılmaktadır. Bayazıt bulunduğu edebiyat grubu arasında Afganistan’a yapılan yolculukta olsun, Maveria Dergisi’nde üstlendiği yönetim rolü olsun, öncü bir kişiliğe sahiptir. Onun, öncü bir role sahip olmasına rağmen, hakkında din psikolojisi alanında bir çalışma yapılmadığı görülerek bu boşluk tarafımızdan doldurulmayı amaçlanmıştır.

Erdem Bayazıt’la ilgili edebiyat alanında; Hamada, tarafından 2020 yılında, Bayazıt’ın eserleri toplumcu ve gerçekçi fikir bağlamında incelenerek bir doktora tezi hazırlanmıştır.³ 2004 yılında Murat Turna tarafından Bayazıt’ın eserleri ve hayatı ele alınarak hazırlanan tezde tezin hazırlanma süreci içerisinde Bayazıt ile röportaj yapılmıştır. Bu

¹ Süleyman Ragıp Yazıcılar, *Cahit Zarifoğlu’nun Eserlerinde Dini ve Manevi Unsurlar* (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

² Semanur Haliloğlu, *Nuri Pakdil’in Şiirlerinde Dini Unsurlar ve Değerler* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

³ Reda Hamada, *Türk ve Arap Edebiyatlarında Toplumcu ve Gerçekçi Fikrin Yansımaları / Erdem Bayazıt ve Emel Dunkul Örnekleri* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

çalışmamızda Turna'nın elde ettiği bilgilerden oldukça istifa edilmiştir.⁴ Hatice Çiçekli tarafından 2014 yılında, Bayazıt'ın eserleri din ve metafizik bağlamında ele alınarak yüksek lisans çalışması yapılmıştır.⁵ Engin Fırat tarafından 2016 yılında, Bayazıt'ın eserlerinde iman ve İslamcılık kavramları doğrultusunda tez yazılmıştır.⁶ İlyas Uslu tarafından 2019 yılında, Bayazıt'ın şiirleri yüksek lisans çalışması olarak incelenmiştir.⁷

Bu çalışmada, Erdem Bayazıt'ın *Sebeb Ey, Risaleler, Gelecek Zaman Risalesi* adlı şiir kitapları, *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* adlı gezi yazısı ve vefatından sonra İz Yayıncılık tarafından, çeşitli yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan *Vahyin Diriltici Soluğu, Kelimenin Dirilişi* adlı kitapları incelenmiştir. Süleyman Ragıp Yazıcılar'ın ve Semanur Haliloğlu'nun tezleri, değerlerin belirlenmesinde esin kaynakları olmuştur.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Buna göre birinci bölümde din ve dindarlık kavramları açıklandıktan sonra dindarlık boyutları sunulmuştur. İkinci bölümde Erdem Bayazıt'ın hayatı, edebi-fikri yönü ve eserleri aktarılmıştır. Üçüncü bölümde çalışmanın yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde Bayazıt'ın eserlerinde tespit edilen dini ve manevi değerlere yer vererek din psikolojisi perspektifinde yorumlanmıştır.

⁴ Murat Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri* (İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004).

⁵ Hatice Çiçekli, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde Din ve Metafizik* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014).

⁶ Engin Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016).

⁷ İlyas Uslu, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme* (Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

I. BÖLÜM

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Din

Din kelimesi “Arapça”da adet, ceza, tutulan yol anlamlarına gelir. Arami-İbrani dillerinden Arapça’ya geçtiği ileri sürülen görüşe göre hüküm, ceza, yargı manalarına gelir. Farsça kökenli olduğu iddiasına göre din, daena sözünün karşılığı olup inanmak, adet edinmek anlamlarında kullanılmaktadır.⁸ Dini tanımlar, kişinin bakış açısına, inanç şekillerine ve bilimsel yaklaşımına göre farklılık göstermektedir bu yüzden herkes tarafından kabul edilen dinin ortak bir tanımı yoktur.⁹

Psikolojide yer alan din tanımlarında insan davranışları ön plana çıkmaktadır. Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud’a (1856-1939) göre din, insanın zor durumlar karşısında çaresizliğini yatıştırmak için ortaya çıkardığı bir yanılsamadır. Tanrıları, doğanın güçlerini elinde bulunduran efendiler olarak gören insanların doğa kanunlarından, türlü felaketlerden sığınmak için Tanrı inancına ihtiyaç duyduklarını açıklamaktadır.¹⁰ George Vetter (1958) ise dini öngörülemeyen birtakım olaylara karşı insan tarafından oluşturulmuş inanç türü olarak ifade etmektedir.¹¹

Carl Gustav Jung (1875-1961) dinsel tecrübelerin insanın bilinçdışında var olduğunu ve dünyaya karşı savunma olarak ortaya çıktığını söylemiştir. Aynı zamanda insanların zorlandıkları durumlar karşısında dine sığınıp rahatladıklarını ileri sürerek dinin psikoterapi özelliğine değinmiştir.¹²

Erich Fromm ise dini tanımlarken birçok akımı barındırarak daha geniş bir topluluğun kabul edeceği şekilde; bir grup tarafından benimsenmiş, üyelerine kendilerini vakfedecekleri bir ortak hedefi barındıran onlara aynı davranış biçimini sunan sistem olarak ifade etmektedir.¹³

İslam dinine göre din, Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş peygamberler aracılığıyla onları uyarmak ve doğruya iletmek için gönderilmiş ilahi kurallar bütünüdür. Bu

⁸ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016), “Din”, 62-63; Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, ed. Erhan Güngör (İstanbul: İnsan Yayınları, 2014), 212.

⁹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi* (İstanbul: Çamlıca, 2014), 29.

¹⁰ Sigmund Freud, *Uygurlık Toplum ve Din*, çev. Aycan Özüpek (Ankara: Dorlion Yayınları, 2020), 160.

¹¹ David M. Wulff, “Din Psikolojisine Genel Bir Bakış”, çev. Koç, *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 258.

¹² Carl Gustav Jung, *Keşfedilmemiş Benlik*, çev. Barış İlhan (İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999), 106.

¹³ Halil Apaydın, “Erich Fromm’un ‘Psikanaliz ve Din’ Adlı Yapıtı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 171.

kurallar içinde dini inanç ve ahlaki davranış unsurları bulunmaktadır.¹⁴ Yapılan dini tanımlarda bazı ortak unsurlar yer almaktadır. Bunlar; aşkın ve kutsal kabul edilen varlığa olan inanç, belli şekil ve şartları olan ibadetler, sosyal düzeni sağlayan ahlaki kurallar olarak ifade edilebilir.¹⁵

1.2. Dindarlık

Dinin tanımı yapılırken yaşanan birtakım zorluklar dindarlık tanımını da etkilemektedir. Din tanımında olduğu gibi dindarlığın tanımı konusunda da farklı anlayışlar nedeniyle ortak bir dindarlık tanımı yapılamamıştır. Herkesin hem fikir olduğu bir dindarlık tanımı mümkün görünmezken dindarlığın ölçülmesi de oldukça zordur. Yalnızca, dinlerin inanç sahiplerinden yapmalarını istediği ibadetler üzerinden dindarlığın ölçülmesi yeterli olmayacaktır. İbadeti yapan kişinin o esnada inandığı varlığa yakınlık hissedebilmesi, dini inançlarını pekiştirmesi gibi hususlar önemlidir. İbadetler bireyin öznel tecrübesiyle anlam kazanarak dini inancı pekiştirmede önemli bir unsurdur ve ibadetin bu yönü dindarlığın kişisel boyutunu yansıtmaktadır.¹⁶ Bireysel anlamda dindarlık, kişide bıraktığı izler açısından öznel bir yapıdayken kişiyi etkileyen hislerin topluma yansımaları ile sosyal bir yapıya işaret etmektedir.¹⁷ Görüldüğü üzere dindarlığı tek bir boyuttan ele alarak açıklamak mümkün değildir. Farklı açılardan yaklaşarak dindarlığı açıklayan psikologların görüşlerinden hareketle dindarlığın tanımı yapılacaktır.

Max Scheler; dindarlığı, içinde Allah sevgisini barındırma ve bu sevgiyi davranışlara yansıtma olarak ifade etmektedir. Dindar olan insanın sahip olduğu manevi duygular sayesinde çevresinde bulunan diğer insanların maneviyatlarını güçlendirebileceğini açıklamaktadır.¹⁸

W. James'a göre dindar insan aşkın bir varlık tarafından izlendiğini düşünerek davranışlarını bu düşünceye göre düzenler. Ona göre kişideki gözetlenme duygusunun kuvveti dindarlığın ölçütünü vermektedir.¹⁹

Freud, dini yanılsama olarak ele aldığı için dindarlığı da bu yanılsamanın bir ürünü olarak görmektedir. Nevrotik hastaların sergilediği davranışlarla dindar insanların yaptığı

¹⁴ Fatih Kurt, *İnsanın Anlam Arayışı* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2019), 7.

¹⁵ Apaydın, "Din", 62-63.

¹⁶ Abdullah Ünlüsoy, "Çağdaş Zamanlarda Din ve Dindarlık", *İnönü Üniversitesi Yayınevi* 3/93 (2020), 170-171.

¹⁷ Muhammet Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık* (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2021), 125.

¹⁸ Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, 126.

¹⁹ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999), 33.

ibadetleri aynı kategoride değerlendirmektedir. Ona göre her iki davranışın temelinde de suçluluk duygusu vardır. İbadetlerini yerine getiren kişi, çocukluğunda yaşadığı felaketlerden korunmak için babasına sığındığı gibi büyüdüğünde de ibadetler üzerinden kötülüklerden korunmaktadır.²⁰

Jung, dinin ruhsal sağlığı korumada önemine dikkat çeker ve dinin içgüdüsel olduğunu vurgular. Ona göre dindar insan varoluşunu Tanrı'ya bağladığı için bilinçdışından aldığı bilgiler doğrultusunda hareket eder ve bu bilgileri vicdanı ile özdeşleştirerek davranışlarını gerçekleştirir.²¹

Hasan Kayıklık, dindarlığın bireysel yönünden hareketle içsel anlamda duygularda kendini göstermesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Ancak bu şekilde inancın insan üzerinde etkili olacağını ifade etmektedir.²²

Hüseyin Peker, dindarlığı bireyin herhangi bir dine karşı inanış derecesini ortaya koyan o dinle ilgili kurulan bağın kuvvetini ifade eden davranışlardaki dini ve ahlaki yansımaların bütünü olarak açıklamaktadır. Dindarlığın kişilik özelliklerine göre farklı şekillerde ortaya çıkacağını belirtmektedir.²³ Buna göre Peker'in dindarlığın bireysel yanına vurgu yaptığı söylenebilir.

1.2.1. Dindarlık Boyutları

Dini inanca sahip birey inancını hayatının bütün evrelerinde yaşamaktadır. Dini yaşayışın tespit edilmesi söz konusu olduğunda bireyin tabiatüstüyle arasındaki ilişki yalnızca ibadet sıklığına bakılarak tespit edilemez. Dindarlığın tespit edilmesi için daha geniş bir perspektiften yaklaşılmalıdır. Gazali, şahıslarda dini hayatı üç farklı evrede incelemektedir. Birinci evre iman evresidir bu evrede insan herhangi bir titiz çalışmaya girmeden taklit yoluyla inancın kabul noktasındadır. İkinci evrede kişi kendi çabasıyla araştırma ve gözlem yoluyla inancı tasdik etmektedir. Üçüncü evre ise dini tecrübelerin yaşandığı marifet safhasıdır.²⁴

Aynı inanca sahip kişilerin dini inançlarını yaşama ve hissetme şekilleri değişiklik

²⁰ Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, 33.

²¹ Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, 33-34.

²² Hasan Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 492.

²³ Hüseyin Peker, "Kur'an'a Göre Dindarlığın Boyutları", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 45.

²⁴ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2021), 73-75.

göstermektedir. Bu alandaki farklılıklardan yola çıkarak Allport (1897-1967) iç güdümlü ve dış güdümlü dini inanışı öne sürmüştür. İç güdümlü dini inanışta kişi tamamen içsel bir motivasyonla hareket ederek inancını yaşamaktadır. Hayatta gerek duyulan diğer ihtiyaçlar ikinci planda bırakılmaktadır. Aşkın varlığın isteklerine göre yaşama söz konusudur. Dış güdümlü dini inanışta ise iç güdümlü dini inanca aksi bir durum söz konusudur. Motivasyon sağlayan etken kişisel çıkarlardır. Din, şahsın kullanımına ve yararına ne kadar uygunsa inanç da kendini o derecede göstermektedir.²⁵

Smart (1927-2001) dinin yalnızca gözlemlenebilir yanına değil dışardan görülmeyen taraflarına da odaklanmak gerektiğini ifade etmiştir. Dinin tecrübe ve duygu boyutundan bahsederek yapılan ibadetlerde, dini oluşumlarda, anlatılan hikâyelerde duygunun rolüne dikkat çekmektedir. Duygu katılarak yapılan ibadetle duygusuz bir şekilde icra edilen ibadetin kişide bıraktığı izler açısından aynı olmayacağını vurgulamıştır. Anlatılan dini hikâyelerde ve yapılan ibadetlerde duygu boyutunun yer alması kişinin dindarlığını etkilemektedir. Dinin hikâye ve mitsel boyutunda anlatılanların gerçek olup olmadığı ya da kanıtlanabilir olmasından ziyade şahıslarda oluşturacağı ahlaki ve duygusal anlamda değişim ön plana çıkmaktadır. Dinin öğretisel ve felsefi boyutunda, insanlara inancın yaşanılabilir boyutunun sistemli bir şekilde dizâyn edilmesi söz konusudur. Dinin etik ve felsefi boyutundaysa bireyden istenen bir takım ahlaki kuralların içinde barınacağı topluma uygun olmasından bahsedilmektedir. Dinin toplumsal ve kurumsal boyutuna gelindiğinde ise bireyin hayatında kendini gösteren inancın toplumda çeşitli kurum ve kuruluşlarla temsil edilme özelliğine vurgu yapılmaktadır. Dinin maddi boyutunda vurgulanan yapı ise mimari ve sanatsal eserlerdir.²⁶

Glock, birçok dini inceleyerek daha genel bir dindarlık boyutu oluşturmayı hedeflemiş ve ülkemizde daha çok onun geliştirdiği dindarlık boyutu tercih edilmektedir. Bunun nedenlerinden biri Glock'un din ve dindarlık kavramları arasında ayırım yaparak boyutları şekillendirmiş olmasıdır.²⁷ Bu yüzden bu çalışmada da Glock'un dindarlık boyutlarından yararlanılacaktır.

1.2.1.1. İbadet Boyutu

Bütün dinler muhataplarının hem ahlaki anlamda hem de belli şartlara bağlı olarak yapılan ritüelleri gerçekleştirmesini istemektedir. Bu şekilde ele alındığında müntesiplerden

²⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 76.

²⁶ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", 492-493.

²⁷ Kayıklık, "Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi", 493.

istenenler davranış boyutunu oluşturmaktadır.²⁸ Söz konusu inancın dini-pratik unsurlarına anlam verme amacından ziyade uygulamanın ön planda olduğundan söz edilebilir. Şahısların dini inançlarından ötürü ortaya koydukları bütün dini pratikler ibadet boyutuna girmektedir.²⁹ İbadetler, dindarlığın önemli bir dışavurumu olarak değerlendirilmektedir. Gerçekleştirilen ibadetler dinin yapısına göre değişiklik göstermektedir. Kişinin dindarlığı ele alınacağı zaman inanılan dinin ibadetlerde önem verdiği hususların da araştırılması gerekir. Yapılması istenen ibadetlerin çeşitli kuralları söz konusudur. Kişinin ibadetlerde uyması gereken kuralları yerine getirme düzeyi dindarlığın bir tezahürü olarak nitelendirilmektedir. Dini davranışların kurallar çerçevesinde gerçekleştirilmesi her dinde aynı düzeyde değildir. Bir din ne kadar kurumsallaşma özelliği gösteriyorsa dini davranışlarda istenen kurallar da o düzeyde artmaktadır.³⁰ Bu yüzden kişinin inandığı dinin kurumsallaşmasına göre dindarlığı ile ibadetlerdeki kurallara uyma düzeyi arasındaki ilişki ele alınmalıdır diyebiliriz.

1.2.1.2. İnanç Boyutu

Dindar şahsın içinde yetiştiği geleneğin katkılarıyla bazı kalıp inanç unsurlarına sahip olduğu söylenebilir. Aynı dini inanca mensup bireylerde, farklı kültür ve gelenek içinde yetişmenin etkisiyle ya da mezhepsel farklılık nedeniyle dini inanç konusunda ayrılıklar olabilir. İnsanlardan beklenirse inanılan dinin inanç ve esaslarına hâkim olmak ve bu esasları tasdik etmektir. Kişinin dini inançları hakkında derinlemesine araştırma yapıp işlevleri üzerinde bilgi sahibi olması da inanç boyutu olarak değerlendirilmektedir.³¹

Hökelekli, inanç boyutunun dini hayatın merkezi konumunda ve inananı ilahi iradeyle güçlü bir birlikteliğe iten sistem olduğunu ifade etmektedir. Aynı zamanda bağlanma olarak açıklamaktadır.³² Bağlanma duygusu kendini inanç içerisinde göstermektedir. Kişi bir varlığa inanarak bağlılığını göstermiş olur; dindarlığının göstergesi olarak da inancının içeriği, gücü gibi hususlar incelenmelidir. İnanç düzeyi ölçülürken şahısların herhangi bir dine inanıp inanmadıkları, inancın onlar için ne ifade ettiği gibi sorular sorulabilir. İnanma duygusunun kişiyi psikolojik ve sosyal anlamda nasıl etkilediği de araştırılabilir. Dindarlığın inanç boyutunda ön plana çıkan unsur, kişinin hayata dair sorduğu sorularda inancı sayesinde tatmin olduğu cevaplar alabilmesidir. Bireyin dini inancı tarafından tatmin edilmesi, aşkın

²⁸ Hasan Arslan, “Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4/7 (2011), 42-43.

²⁹ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (Samsun, 2016), “Dindarlık Boyutları”, 68.

³⁰ Kızılgöçer, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, 135.

³¹ Apaydın, “Dindarlık Boyutları”, 68.

³² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 74.

varlığın koyduğu kurallara uymasını kolaylaştırmaktadır.³³

1.2.1.3. Tecrübe Boyutu

İlahi güçten kaynaklanan bir etkiyle insanda düşüncenin, bir tür tasavvurun ya da hareketin uyandırdığı duyguya din duygusu adı verilir ve bu duygu inanani ilahi güçle bir olmaya, onunla iletişim kurmaya iter. Din duygusu, birden fazla duyguyu içermektedir bunlar: Sevgi, minnettarlık, şükran duygusu, bağlanma, güvenme, sığınma gibi ifade edilebilir. Din duygusunun içinde yer alan ilahi varlığa karşı hissedilen sevgi duygusu da bünyesinde korkuyu, ümidi ve ilahi varlığa karşı duyulan saygıyı aynı anda barındırmaktadır.³⁴

Kayıklık, dini tecrübenin inanç ve ibadetlerden bağımsız olmadığını ancak onlardan daha hassas bir yaşantıyı teşkil ettiğini açıklamaktadır. O, dini tecrübenin birebir kişisel bir yaşantıyı ifade etmesinden dolayı kapalı bir yapıda olduğunu vurgulamaktadır. Tecrübe boyutu herkeste aynı seviyede yaşanmadığı gibi aynı sıklıkla da görülmez. Her dini inançta en az seviyede de olsa kişilerde inandığı varlıkla duygusal anlamda birliktelik yaşanmaktadır.³⁵

Tecrübe boyutunda kişinin aşkın varlıkla özel bir iletişimi söz konusudur. İnsan, ilahi varlıkla iletişim kurduğu anda kendi gerçeklik sınırlarını aşmaktadır. Tecrübe boyutu, bizzat iletişim kuran insanın inançlarını pekiştirmesine vesile olmaktadır. Yardıma en çok ihtiyaç duyduğu anda ilahi bir işaretle yaratanın hazır bulunduğunu tecrübe eden kişi inançları konusunda daha emin olmaktadır.³⁶ Tecrübe boyutu, inancı pekiştirme yönünden inanç boyutuyla ilgilidir diyebiliriz. Aynı zamanda ibadetler yerine getirilirken de bir takım dini tecrübeler yaşanabilir. Bu yönüyle tecrübe boyutu diğer boyutları da içine alan bir özelliğe sahiptir.³⁷

1.2.1.4. Bilgi Boyutu

Bireyin din hakkında kutsal kitap ve uygulama boyutu gibi konularda sahip olduğu bilgileri ifade edilmektedir. Dini inançlar inanılan dine ve o dinin alt grubu olan mezheplere göre birtakım değişikliklere neden olmaktadır. Dini inançta bilgi boyutu ölçülmek

³³ Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, 134.

³⁴ Arslan, “Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları”, 42.

³⁵ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, 493.

³⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 123-124.

³⁷ Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, 136.

istenildiğinde, kişinin dini bilgileri öğrenmek için ayırdığı vakit, bu konuda şahsın sergilediği tutum önemlidir ancak dini bir inanç mensubu olmayan kişilerde de dini bilgi saptanabilmektedir.³⁸

1.2.1.5. Etki Boyutu

Dindarlığın etki boyutu, diğer boyutlarını da içine alarak bireyin hayatında dini bilginin, uygulama biçimiyle ve derecesiyle ilişkilidir. Etki boyutu, insanın yaşamında kurduğu ilişkilerden gelecek planlarına kadar yaptığı ve yapmayı düşündüğü eylemlerini kuşatmaktadır. Bu boyut, insanın yaptığı seçimlerde dinin etkilerini ifade etmektedir.³⁹

İnanan bireyin, dinin buyrukları tarafından kuşatıldığı için belli bazı kalıp davranışlardan uzak durması gerekirken bazı davranışlarıysa uygulaması gerekir. Dindar bir insan olmanın gereği olarak din tarafından şekillendirilen bu yaşam tarzına uyum sağlanmalıdır.⁴⁰ Din, insanın yaşamını bireysel anlamda etkilerden sosyal anlamda da düzenlemek ister. Bu yüzden dindar bir insan, dini ibadet uygulamaları yerine getirip inanç esaslarını tasdik etmenin yanında sosyal çevresiyle de dinin istediği boyutta uyum içinde olmalıdır. Kişinin bu uyumlu davranışı dinin etki boyutunu yansıtmaktadır. Psiko-sosyal anlamda dinin kişiyi etkileme biçimi incelenerek bu boyut hakkında yorum yapılabilir. Etki boyutu, dindarlığın diğer boyutlarının uygulama biçimidir diyebiliriz.⁴¹

1.3. Değerler

Değerler, bireyin alacağı kararlara yön veren çevresinde gelişen durumlar hakkında olumlu-olumsuz yargıya varmasını sağlayan davranışlarını şekillendiren inanç unsurlarıdır. Değerler, fiil ve davranışların etkili, isabetli, doğru, ahlaki olup olmadığını tespit etmeye yarayan ilkelerdir. İnsan davranışlarını belirlemeye yarayan değerlere psikoloji bir inanç sistemi olarak yaklaşır. İnsan ve değerler arasında karşılıklı bir bağ söz konusudur. İnsanlar, değerleri geleceğe aktarır yaşattırırken değerler de insanları yaşattır. Bu karşılıklı ilişkide önemli rol oynayan değerlerin iki temel kaynağı söz konusudur. Bunlar; toplum ve dindir. Toplum açısından değerler ele alınacak olursa toplumdan topluma değerlerin önem derecesi, içerikleri değişmektedir diyebiliriz. Değerler, içerikleri sayesinde toplumsal açıdan hangi

³⁸ Abdulkadir Çekin, “Dindarlık Boyutları ve Din Öğretimi: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları (2010) Çerçevesinde Bir Analiz”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/6 (ts.), 249.

³⁹ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, 493.

⁴⁰ Apaydın, “Dindarlık Boyutları”, 69.

⁴¹ Kızılgeçit, *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*, 138.

davranışın iyi ve istenen olduğunu göstermektedir. Aynı toplumda yaşayan insanların sahip olduğu değerler sistemi, yaşayış şekillerini, fikir ve davranışlarını etkilemektedir. Değerlerin toplum içinde sosyal kontrolü sağlama özelliği vardır. Kişiyi neyi nasıl yapacağını kültürle aktarırken toplumsal düzeni sağlamaktadır. Bir ayağı toplum olan değerler sisteminin diğer ayağı da dindir. Din, değerler sistemini oluşturmada toplumdan daha öncelikli konumdadır. Dinin değerler sistemi için öncelikli olmasında önemli olan etken, insanın dinle arasındaki bağıdır. Din, insanların içsel dünyalarını ve sosyal yapıyı düzenlemek için değerler sistemi sunar. Dini inancı benimsemiş bireyler, dinin sunduğu değerler sistemini kişiliğiyle bağdaştırarak devam ettirir. Böylece dindar insan, zihni anlamda kişiliği ile yaşadığı dünyayı bütünün anlamlı parçaları olarak algılar. Kişinin bu zihni algısının gelişmesinde dini duygu ve dini tecrübelerin etkisi vardır.⁴²

Değerler; kişilerin istek, seçim ve yönelimlerini ifade etmekle birlikte birey tarafından önemli görülen fikirleri, uygun davranışları içeren düşünce ve inanç sistemini açığa çıkarmaktadır. İnsanların çeşitli olaylar karşısında verdikleri tepkileri sonucunda ortaya çıkan davranışlarını oluşturan değerler, duygusal anlamda ahenkli ve bilişsel açıdan tutarlı olan bir yapıya dayanmalıdır.⁴³ Kişi, din ve toplumda duygusal ve bilişsel anlamda aradığı değerler sistemini bulursa bu değerleri devam ettirme eğiliminde olacaktır diyebiliriz.

⁴² Sezai Korkmaz, *Din Psikolojisine Değerler Yaklaşımı Çerçevesinde Erol Güngör'ün Katkıları* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 16-20.

⁴³ Ali Ulvi Mehmedoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 134.

II. BÖLÜM

2. ERDEM BAYAZIT'IN HAYATI VE EDEBİ-FİKRİ YÖNÜ

2.1.Hayati

2.1.1. Çocukluğu ve Gençlik Yılları

Erdem Bayazıt 18 Aralık 1939 yılında Kahramanmaraş'ta dünyaya gözlerini açmıştır. Babası Tahsin Bey, bir devlet memurudur. Annesi Şerife Hanım ev hanımıdır. Bayazıt, çocukluk yıllarını, büyüüp şehirde yaşamaya başladığında özlemektedir. Onun özlediği topraktır, ağaçtır, doğadır. Bayazıt Maraş'ta doğayla iç içe bir yaşam sürmüştür.⁴⁴ Bayazıt'ın hem anne hem babası Maraşlıdır. Babası Maraş'ta Güzlek Yaylası olarak bilinen bölgesinden, annesi ise Çağşak Yaylasındandır. Maraş'ın Tekerek köyünde arazileri bulunan aile, kış mevsimi haricinde hayatlarının büyük bölümünü burada geçirmektedir. Bayazıt, doğayla olan arkadaşlığını bu dönemde geliştirmiştir.⁴⁵

Bayazıt, dini değerlerine önem veren bir aile ve çevre içinde büyümüştür. Babası başta olmak üzere ailesi manevi değerlere önem veren ve bu değerleri yaşayan Müslümanlardır. Bu manevi ortam Maraş'ta bulunduğu süreçte etkili olmakla birlikte, ayrıldıktan sonra da devam etmiştir. Bayazıt nereye giderse gitsin çevresi dini değerlere önem veren insanlardan oluşmuştur. Bu durum Bayazıt'ın İslami duyarlılığının gelişmesinde oldukça etkili olmuştur.⁴⁶

Bayazıt, İlköğretimini doğduğu şehirde İstiklal İlkokulunda almıştır. Henüz ikinci sınıfta şiirler yazmaya başladığında ilk öğretmeninin dikkatini çekmiştir. Bayazıt'ın ilk şiirinin teması ölümdür ve öğretmeninin dikkatini şiirin çocuk yaşta yazılması olduğu kadar konusu da çekmiştir. Bayazıt ilkokul yıllarında anısında kalanları şu şekilde aktarmaktadır:

1951 yılına gelindiğinde ilkokul son sınıftaydım. Artık korkularım ve ürpertilerim değişmişti. Tarih ve coğrafya dersi okuyorduk. Tarih dersinde beni en çok heyecandıran konular; Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, İstanbul'un fethi ve İstiklal savaşımızdı. Tarih kitabımızda İstanbul'un fethini anlatan bölümün altında bir not vardı. 1953 yılında fethin 500'üncü yıldönümünün büyük şöenlerle kutlanacağı belirtiliyordu. Hesap ediyordum, buna daha iki uzun yıl vardı... Coğrafya derslerinde ilk öğrendiğimiz şey, ülkelerin nüfusları ve yüzölçümleri idi. Bizim nüfusumuz 20 milyon, Fransızların 50 milyon, İngilizlerin 52 milyonu. Bir zamanlar güzel şehrimizi işgal eden, kaleden bayrağımızı indiren, evlerimizi

⁴⁴ Mehmet Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı* (Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2009), 17.

⁴⁵ Murat Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri* (İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004), 47-48.

⁴⁶ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 49.

yakıp yıkan, belediye reisi olan dedemi esir alıp götüren bu düşmanların nüfuslarının bizden fazla olmasını bir türlü hazmedemedim. Ancak ülkemın yüzölçümünün onlardan büyük olması ile biraz teselli bulurdum.⁴⁷

Bayazıt, ilkokul ve ortaokul öğrenimini Maraş'ta bitirmiştir. Bu süreçte babasının memurluk görevinden dolayı çeşitli yerlere tayini çıktığı için aile maddi ve manevi anlamda yıpranmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Bayazıt doğa ile olan bağına sarılarak hayata tutunmuştur.⁴⁸

Bayazıt'ın şiirleri ortaokul yıllarında Handan öğretmen tarafından keşfedilip desteklenmiştir. Babasının Maraş'a kesin dönüşüyle beraber ortaokul yıllarını geçirdiği şehirde lise öğrenimini de tamamlamıştır. Lisede yıllarca sürececek değerli arkadaşlıkların temeli atılmıştır. Bayazıt'ın içinde bulunduğu arkadaş grubu da onun gibi edebiyata gönül vermiştir. Rasim ve Alaaddin Özdenören, Cahit ve Sait Zarifoğlu gibi şairlerle lise birinci sınıfta aynı derslikte yer almıştır. Lise üçüncü sınıfa geldiğinde ise Akif İnan'la tanışmıştır. Lisede bir arada bulunan bu grup Maraş'ta çeşitli yerli gazetelerde yazılarını ve şiirlerini yazma fırsatını elde etmişlerdir. Bu gazetelerden birkaçı; Engizek, Hizmet, Gençlik'tir.⁴⁹ Bayazıt için lisede dostluğuyla ön plana çıkan isimlerden biri Cahit Zarifoğlu'dur. Bayazıt, Zarifoğlu hakkında verdiği bir röportajda şunları söyler:

Karakterinin en belirgin yönü özgürlük ve bağımsızlıktı. Hayat idrak yönünde müthiş bir tecessüsü vardı. Onu dolu dolu yaşamak azminde asla zaaf göstermedi. İmkânsızlıklar O'na engel oluşturmadı, her şart altında adeta imkânlar icat etti. Dur durak tanımadı. Ama neticede hayatını Allah ve Resulü'ne kâmil bir bağlılıkla tamamladı.⁵⁰

Cahit Zarifoğlu ile birlikte şiirlerini gönderdikleri dergilerden ilki "Varlık" dergisidir. Aradan uzun zaman geçmeden bu değerli edebiyat kadrosu onlardan yaşça büyük olan Nuri Pakdil ile birlikte "Hamle" dergisi etrafında bir araya gelmiştir.⁵¹ Bayazıt, Nuri Pakdil'i ortaokul yıllarında izlediği "Paydos" tiyatrosunda görmüştür. Bayazıt ve Pakdil arasında bir iletişim kurulmasa da Bayazıt onun oynadığı rolü hayranlıkla izlediğini ifade etmektedir. Liseye kayıt için gittiğinde "Hamle" dergisini teslim alan Bayazıt, derginin her sayfasını ilgiyle okuduğunu ve neredeyse çoğunda Pakdil'in adını gördüğünü aktarmaktadır. Böylece artık onda, Pakdil'in yeri yalnızca bir aktör değil bir yazar ve dergi editörü olarak da belirginleşmiştir. 1956 yılında Kahramanmaraş'ta hukuk öğrencileri arasında geçen münazaraya başkanlık edenlerden biri de Nuri Pakdil'dir. Bu kez de Bayazıt'ın aklına yeni bir sıfatla kazanmıştır Pakdil; entelektüel bir konuşmacı. Bayazıt ile Pakdil arasında bir

⁴⁷ Erdem Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu* (İstanbul: İz, 2021), 133.

⁴⁸ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 50.

⁴⁹ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 17.

⁵⁰ Erdem Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 74.

⁵¹ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 53.

akrabalık da söz konusudur ancak yüz yüze tanışıklık ilk kez Bayazıt'ın amcaoğlu Muhittin'in sayesinde olmuştur. Muhittin aynı zamanda Pakdil'in kuzenidir. Muhittin'le Pakdil'in sohbet ettiği esnada Bayazıt da oradadır ve Pakdil ile ilk tanışma bu esnada gerçekleşmiştir. Bayazıt henüz lise birinci sınıftayken Pakdil ile tanıştıktan sonra onun davetiyle Maraş Halk Kütüphanesine gitmeye başlayacaktır.⁵² Bayazıt arkadaşlarıyla beraber yerli dergilerde lise ikinci sınıftayken yazmaya başladıklarında kendilerine öncü olarak gördükleri isim Pakdil olmuştur. Yaz tatili olduğunda Pakdil ile bir araya gelen bu edebiyat meclisi “Gençlik” dergisi etrafında toplanmışlardır. Bayazıt'ın liseye kaydolmasıyla eline tutuşturulan “Hamle” dergisi bu arkadaş grubu ile birlikte büyütülmüş ve elbette onlara yol gösteren Pakdil olmuştur. Bayazıt, liseyi veremediği iki dersinden dolayı arkadaşlarından bir yıl sonra bitirmiştir. Onunla birlikte liseyi geç bitiren yalnızca bir arkadaşı vardır o da Cahit Zarifoğlu'dur. Bu süreçte Bayazıt Gençlik gazetesinde yazılar yazmış, kitap okumuş ve kendini edebi anlamda ilerletmiştir.⁵³

Bayazıt lise öğrenimini tamamladıktan sonra 1960 yılında arkadaşlarının da kayıtlı olduğu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne başlar. Ancak ülkede çıkan karışıklıklardan dolayı kısa bir süre eğitime ara verilir. Ardından maddi birtakım sıkıntılardan dolayı Bayazıt bu kez Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne geçer.⁵⁴ Maddi anlamda yaşadığı sıkıntı ise aslında bir yanlış anlamadan ibarettir. Babası Tahsin Bey, Bayazıt'a vereceği aylık harçlığı, İstanbul'da ikamet eden dayısı aracılığıyla ulaştırmaktadır. Bayazıt, dayısını ziyaret etmeye gittikçe dayısı ona küçük miktarlarda harçlığını vermektedir. Bayazıt, dayısının verdiği harçlığı babasının göndermiş olduğunu bilmediği için bir süre sonra bu ziyaretleri sonlandırıp fakülteyi bırakmıştır.⁵⁵ Ankara'da da eğitimine bir süre ara verip Burdur Yeşilova'da vatani görevini yapmıştır. Askerliğini bitirdikten sonra Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ne kaydını aldırması ve çalışma hayatına başlamıştır.⁵⁶ Bayazıt'ın memurluk görevinde Pakdil ve o dönem Millî Eğitim Bakanlığı'nda Özel Kalem Müdürü olan Fethi Gemuhluoğlu vesile olmuşlardır. 1965 yılından 1972 yılına kadar üniversiteyi bitirip çeşitli memurluk görevlerinde hayatını sürdürmüştür. Bu dönemin hem kendi olgunluğu hem de edebiyat hayatındaki gelişimine önemli derecede katkı sağlayan yıllar olduğunu belirtmektedir.⁵⁷ Bu süreçte Bayazıt'ın kişiliğinin ve edebiyatının gelişmesinde önemli rol

⁵² Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 61-62.

⁵³ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 56-57.

⁵⁴ Uslu, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, 2.

⁵⁵ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 49.

⁵⁶ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 17-18.

⁵⁷ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 64-65.

oyunayan kişilerden biri Sezai Karakoç'tur. Onunla tanışmasını sağlayan kişi Necip Fazıl Kısakürek'le de tanıştıran Pakdil olmuştur. Karakoç'un "Diriliş" adında bir dergisi vardır ve sıklıkla maddi imkânlar yüzünden yayın hayatına son verip imkân buldukça tekrar devam etmektedir.⁵⁸ 1960 yılında yayın hayatına başlayıp ara verildikten sonra 1966 yılında "Diriliş" dergisi yeniden yayınlanmaya başlanmıştır. Bayazıt, "Diriliş" dergisinin ikinci yayın döneminde yazılarıyla yer almıştır. Derginin tekrar aynı nedenlerden kapatılması söz konusu olduğunda Pakdil ve Bayazıt gibi isimler buna itirazlarını dile getirseler de dergi yayın hayatına son vermiştir. Edebi alanda kendilerini ifade etme ortamı bulamayan Nuri Pakdil, Erdem Bayazıt, Rasim Özdenören ve Akif İnan yeni bir dergi çıkarma konusunda fikir birliğine varmışlardır. 1969 yılında "Edebiyat" adıyla çıkarılan derginin editörü Pakdil olmuştur.⁵⁹

Bayazıt 1972 yılında bir aile kurmak için Maraş'a döner. Bayazıt kendine bir aile kurduktan sonra okuduğu lisede öğretmenlik görevini üstlenmiştir. Bir yıl sonra İl Halk Kütüphanesinde Müdür olması istendiğinde bu görevi kabul etmiştir. İki yıl kütüphanede müdür olarak çalıştıktan sonra burada edebi doyum elde edemediği için memuriyetini İstanbul'a aldırıştır. İstanbul'da ailesiyle birlikte yaşamak maddi açıdan onu zorladığı için dört ay sonra Ankara'ya taşınmıştır. Ankara'da arkadaşı Rasim Özdenören'in yanında bir süre kalarak ailesiyle yaşayacağı ortamı kurmaya çalışmış fakat dokuz ayın sonunda bunu başaramayacağını anlayarak 1976 yılında tekrar memleketine dönmüştür.⁶⁰

2.1.2. Maveria Dergisi'nde Yazın Hayatı

Maveria dergisinin çıkarılmasında en büyük etken Edebiyat dergisinin kapatılması olmuştur. Yeni bir dergi çıkarma düşüncesi Bayazıt, Özdenören, Zarifoğlu gibi edebiyat severlerin kendilerini ifade edecekleri derginin olmamasından kaynaklanmıştır. Pakdil'in edebiyat dergisini kapatma isteğine karşı koyamayan şairlerin yeni çözümü "Maveria" olmuştur. Maveria dergisi, daha önceki dergilerde yapılan hatalardan uzak tutulmaya çalışılmıştır. Edebiyat dergisinde de başlarda önceki dergilerde görülen eksikliklerin giderilmesi hedeflenmişti. "Edebiyat" dergisinde olması istenenler; özgünlük, istişare, ortak yönetimdi ancak çoğunlukla Pakdil'in sözüyle dergi yönlendirilmiştir. Bu durum dergide yazan diğer üyelerin hoşuna gitmemiştir. Pakdil ve diğerleri arasında huzursuzluğun baş göstermesinden ötürü Bayazıt uzaklaşmayı tercih etmiştir. Bayazıt Maraş'a dönse de

⁵⁸ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 67.

⁵⁹ Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 25.

⁶⁰ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 80.

Ankara’ya arkadaşlarının yanına uğramaya devam etmiştir. İşte bu gidişlerinde “Mavera” dergisinin çıkarılma fikri olgunlaşmıştır. Artık Bayazıt ve arkadaşları, kişisel bir dergide değil istişare ile hareket edilen bir dergide yazılarını yazacaklardı.⁶¹ “Mavera” dergisinin uzun soluklu ve başarılı yolculuğunun sırrı, dergi ekibinin daha önce, Kısakürek yönetimindeki “Büyük Doğu”, Karakoç’un “Diriliş” ve Pakdil’in öncülüğünde çıkarılan “Edebiyat” dergilerinde eğitilmiş olmalarıdır. Bu yazar ekibinin, fikri alt yapılarının oluşmasında Karakoç’un önemli bir rolü olmuştur. Özellikle Zarifoğlu, Özdenören ve Bayazıt’ın eserleri ilk olarak “Diriliş” dergisinde yayımlanmıştır. Bütün bu güzel gelişmelere rağmen dergilerin kapatılması ya da yayın hayatına uzun süre ara verilmesi ekibin edebi hayatını olumsuz etkilemiştir. Aynı zamanda özgür bir ortam sunma doğrultusunda çıkarılan dergiler, tek kişinin yönlendirmesiyle ilerlediği için ekip sürekli tedirgin olmuştur. Dergi yönetimindeki isimler, kişisel sebeplerle ara verdikleri için yazar ekibi, bu süre zarfında kendilerini derginin bir parçası olarak görmemişlerdir. Özdenören çıkarılması planlanan dergide yönetim problemi yaşamamak için Mavera ekibi içinde herhangi bir editör seçilmemesini teklif eder ve ekip üyeleri tarafından olumlu karşılanır. Ekip, güzel bir sonuç için uğraşmış olsa da editörlüğü üstlenecek birini bulamadıkları için kendileri yapmışlardır. Mavera’nın çıkarılmasında okur çevresinin talebiyle birlikte, öncü olan isimler Zarifoğlu ve Özdenören olmuştur. Bu iki isim ekip içinde o sırada Ankara’da bulunmayan tek kişi olan Bayazıt’ı da Ankara’da yaşamaya ikna ederek derginin çıkarılması için gerekli adımları atmışlardır.⁶² 1976 yılında ilk sayısı çıkan derginin ve Akabe yayınlarının yönetimini Bayazıt üstlenmiştir. Bayazıt, Zarifoğlu’nun yardımıyla Ankara’ya taşınmış ve arkadaşının onun için tuttuğu evde yaşamaya başlamıştır.⁶³

Mavera dergisinde bulunan üyelerin ortak isteği, gerekli maddi imkânlarla sahip olamama ya da kişisel sebeplerden ötürü derginin çıkmasının engellenmemesidir. Bu yüzden olgunlaşmış bir fikirle yola çıkan ekip, çalışacak büroyu ayarladıktan sonra Zarifoğlu’nun tanıdığı vasıtasıyla Kızılay’da bir dükkân dergi için ayarlanır ve “Akabe-Kitap-Yayınevi” tabelasıyla insanlarla buluşur. Derginin adı ortak bir karar ile “Mavera” olarak kabul edilmiştir.⁶⁴ Dergi 1976 yılından 1990 yılına kadar aralıksız bir şekilde çıkarılmıştır. Daha önceki dergilerde elde edilemeyen bu başarının arkasındaki sır, dergicilik konusunda tecrübeli bir ekip eliyle çıkarılması ve istişareye önem vererek çok sesliliğin önüne geçilmiş

⁶¹ Büşra Sürgit, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Mavera ve Mavera Topluluğu* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 18-19.

⁶² Sürgit, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Mavera ve Mavera Topluluğu*, 18-21.

⁶³ Fırat, *Erdem Bayazıt’ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 27-28.

⁶⁴ Sürgit, *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Mavera ve Mavera Topluluğu*, 23-25.

olmasıdır. Aynı zamanda bu dergiyi oluşturan ekibin ilk yıllardaki planlarına sadık kalarak hareket etmeleri de derginin uzun soluklu olmasında etkili olmuştur. “Mavera” dergisi, “Büyük Doğu” ve “Diriliş”in bilgi birikimiyle çıkarılsa da onların ötesine geçmiştir. Mavera, ekibinden aldığı destekle Türkiye sınırlarını aşarak İslam coğrafyalarına uzanmayı hedeflemiş, nitekim bunu da başarmıştır. 1979’da Afganistan’a giden dergi ekibinin yönetiminde Erdem Bayazıt bulunmuş ve Müslümanların yaşadıklarına ses olmuştur. Bayazıt’ın Afganistan’a yapılan bu yolculukla birlikte hayata bakış açısı değişmiştir. Onun Afganistan gezisini anlattığı “İpekyolu’ndan Afganistan’a” adlı eseri 1983 yılında Akabe yayınları tarafından kitap haine getirilmiş ve bununla birlikte Türkiye Yazarlar Birliğince Gazetecilik Ödülü’nü almıştır. 1984 yılında Bayazıt’ın hasta olan eşiyle ilgilenmesi gerektiği için derginin İstanbul’a taşınması konusunda fikrini arkadaşlarına açıklayıp, yönetimdeki görevini devretmek istediğini belirtmesi üzerine “Mavera” İstanbul’a taşınmıştır. Bayazıt’ın 1987 yılında Akabe yayınlarında şiir kitabı yayımlanır ve bu eseri de “Türkiye Yazarlar Birliği Şiir Ödülünü” alır.⁶⁵

Bayazıt’ın şiirlerini ve okuyucuya seslenişini iki bölüme ayırmak mümkündür. Birinci bölümde 1960 ve 1970 yıllarında Türkiye’nin içinde bulunduğu siyasal etkinliklerden hareketle daha coşkulu bir söylem söz konusuysa, şiirinin olgunlaştığı tasavvufla yoğrulduğu dönemse sonraki dönemi oluşturmaktadır. Şiirleri daha kabulleniş dolu ve sevgi eksenslidir.⁶⁶

2.1.3. Milletvekilliği ve Vefatı

1984 yılında “Mavera” dergisinin İstanbul’a taşınmasının ardından Bayazıt kendi görevinden ayrılıp tekrar memurluğa geçmiştir.⁶⁷ Bayazıt 1987 yılından itibaren Abdurrahim Reyhan Efendi’ye olan manevi yakınlığını sürdürürken siyasetin içinde olmanın doğru bir karar olup olmadığından emin olamadığı için bu konuda değer verdiği hocasına danışır. Manevi büyüğünden aldığı olumlu cevap neticesinde bir diğer fikir adamı olarak kabul edip izinden yürüdüğü büyüğü olan Necip Fazıl Kısakürek’le de bunu değerlendirmek istemiştir. Kısakürek ile Özal’ın tanışıklığını öğrendikten sonra Anavatan Partisinden aday olmayı tercih etmiştir. Bayazıt, Özal ile üstadın bir araya geldiklerinde Özal’ın konuşmalarına şahit olmuş ve kendi düşüncelerine ışık tuttuğuna karar vermiştir. Aynı zamanda Bayazıt ve Özal Devlet

⁶⁵ Turna, *Erdem Bayazıt’ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 84-89.

⁶⁶ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 103-104.

⁶⁷ Uslu, *Erdem Bayazıt’ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, 3.

Planlama Teşkilatı'nda aynı dönem çalıştıkları için birbirlerinin fikirlerine vakıftırlar.⁶⁸ Bayazıt 1987'de Anavatan partisinden Maraş adayı olarak seçimlere katılıp milletvekili olmuştur. Milletvekilliği görevini tamamladıktan sonra tekrar seçimlere katılmamıştır. İstanbul'da yaşamını sürdürmeye başladığında TBMM tarafından “Üstün Onur Ödülü” verilmiştir.⁶⁹ Milletvekilliği süresince toplum için anlamlı bir girişimde bulunduğu fikriyle hareket etmesine karşın, düşünürler için okuyup-yazma anlamında elverişli bir süreç olmadığına karar vererek bir daha aday olmamıştır.⁷⁰

Bayazıt, şiirleriyle içinde bulunduğu çağa seslenmekten vazgeçmemiştir bu seslenişini şiirlerin diliyle ifade etmenin yanında artık siyasetle de duyurmak gerektiğine inandığı için siyasete girmiştir. Herkesin inançları doğrultusunda yaşamını sürdürebileceği bir Türkiye için çaba sarf etmiştir.⁷¹

Bayazıt, İstanbul'da ikamet ederken 2008 yılında akciğer kanserine yenik düşerek hayatını kaybetmiştir ancak o, ölümü kötü bir son değil bir kavuşma olarak görmektedir.⁷² Nazif Öztürk de Bayazıt'ın ölümle bir arkadaş gibi olduğunu aktarmaktadır.⁷³

2.2. Eserleri

2.2.1. Sebeb Ey

1973 yılında Bayazıt'ın yazdığı ilk şiirlerinden olan *Sebeb Ey* adlı şiir kitabı Diriliş dergisinden sonra Nuri Pakdil öncülüğünde çıkarılan Edebiyat dergisi yayınlarınca çıkarılmıştır. Bu şiir kitabı üç ayrı bölümden oluşmakla birlikte toplam 32 şiiri bünyesinde barındırmaktadır.⁷⁴

2.2.2. İpek Yolu'ndan Afganistan'a

Bayazıt ve Ajans 1400 ekibi tarafından 1981 yılında Müslüman halkın yaşadığı zulmü Müslüman bir ekip olarak araştırıp dünyaya duyurmak adına çıkılan yolculukta elde edilen bulguların not edildiği bir kitaptır. Öncelikle elde ettiği notları, kendi arkadaşlarıyla oluşturdukları Maveria dergisinde parça parça yayımlamıştır. Aynı zamanda Devir

⁶⁸ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 91-92.

⁶⁹ Uslu, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, 3.

⁷⁰ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 34.

⁷¹ Kevser Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 74.

⁷² Uslu, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, 3.

⁷³ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 32.

⁷⁴ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 78.

gazetesinde de çeşitli notlarını okuyucuya aktarmıştır. Son olarak Akabe yayınlarınca toplu bir şekilde kitap halinde çıkarılmıştır. 1983'te ise bu kitabıyla “Türkiye Yazarlar Birliği Gazetecilik Ödülü”ne layık görülmüştür.⁷⁵

2.2.3. Risaleler

1987 yılında ikinci şiir kitabı olarak *Risaleler*, Akabe yayınları tarafından çıkarılmıştır. 1988 yılında bu eseriyle “1988 Yılı Şiir Ödülü”nü almıştır. Daha önce çıkardığı *Sebeb Ey* şiir kitabı ile *Risaleler* kitabı ilerleyen yıllarda (1992) İz yayıncılıkta ikisi bir araya getirilerek *Şiirler* adı altında çıkarılmıştır.⁷⁶

2.2.4. Gelecek Zaman Risalesi

1998 yılına gelindiğinde yeni bir şiir kitabı olarak *Gelecek Zaman Risalesi* adlı eseri İz yayıncılık tarafından yayımlanmıştır. Bu kez de 2003'te *Gelecek Zaman Risalesi* adlı şiir kitabıyla daha önce çıkarılan şiir kitapları bir araya getirilerek *Şiirler* kitabı çıkarılmıştır. *Gelecek Zaman Risalesi* adlı şiir kitabı toplam on şiirden müteşekkildir.⁷⁷

2.3. Erdem Bayazıt'ın Fikri Alt Yapısını Oluşturan Unsurlar

Erdem Bayazıt'ın fikri oluşumunu tespit etmek için çocukluğunu geçirdiği çevreyi ele almak önemlidir. Bayazıt, dini hassasiyeti yüksek bir ailede yetişmiştir. Allah inancı çocuğun düşünce dünyasında çevresel etki olmadan filizlenmez ancak bazı psikolojik etmenler dini kabulleri kolaylaştırabilir. Bu psikolojik etmenlerden biri güven duygusudur. Çocuk sevgi, şefkat, merhamet gibi hususlarda ilgiye muhtaçtır. Çocuğun muhtaç olduğu durumlarda, güvenlik ihtiyacını karşılayacak kurum ailesidir. Başta ailenin verdiği güven duygusu zamanla çocuğun bilgi ve tecrübesine bağlı olarak Allah'a atfedilir. Çocuklar, küçük yaşta dini kavramların içeriğini anlamasalar da dine karşı isteklidirler. Çocuk ailesiyle özdeşim kurarak öğrendiği dini yaşayışı zamanla geliştirerek anlamlı bir zemine oturtur.⁷⁸ Bayazıt'ın dini anlamda hassasiyetinin oluşmasında aile bireylerinin etkisiyle birlikte Şeyh Abid Efendi de zikredilebilir. Babaannesi tarafından dört yaşlarındayken Şeyh Efendi'nin ziyaretine götürülmektedir. Bayazıt, kendisine incir ikramında bulunan Şeyh'in manevi ikliminden

⁷⁵ Uslu, *Erdem Bayazıt'ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*, 4.

⁷⁶ Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 30.

⁷⁷ Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 31.

⁷⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 252-255.

etkilenmiştir.⁷⁹ Bayazıt'ın çocukluğunda fikri oluşumunda etkili olan unsurlardan biri de tabiattır. Yetiştği çevrede taşı, toprağı, ağacı hayranlıkla izlemektedir. Onun için doğa, geleneğin sürdürülmesini ifade ederken doğanın tahrip edilmesi ise gelenekten kopuşu yansıtmaktadır. Nitekim şiirlerinde tabiattan uzaklaşan insanın geleneklerine yabancılaştığını ifade etmektedir.⁸⁰

Karaağaç gibi bağıyım katı bir çağ bu
Her şey bir makine düzenine gidiyor
Düzen diyorlar beni çağırıyorlar
İrmak yatağına sığınıyorum sınırlı bir çağ bu
Baktığımız her şeyde bir yalan kabuğu
*Bir mercek düzenine bağlanıyor gözlerimiz.*⁸¹

Bayazıt, çocukluğunda edindiği Allah sevgisi ile tabiat sevgisini bağdaştırmaktadır. Tabiat ile Allah inancını bağdaştırdığını şu şekilde açıklamaktadır: “Peygamberlerin haber verdiği yaratıcıya, has ismiyle Allah’a inanıyorum. Doğayı, insanları evreni O’nun sıfatları ile okumaya çalışıyorum.”⁸²

Ortaokul ve lise yıllarında arkadaş çevresinin edebiyatsever bir gruptan oluşması Bayazıt’ı yazmaya teşvik etmiştir. Bu dönemde lise yıllarından önce tanıdığı yakın arkadaşı Zarifoğlu ile sık sık doğa yürüyüşlerine çıkarak tabiat sevgisini korumuştur.⁸³ Bayazıt’ın fikri açıdan olgunlaşmaya başladığı bir dönem olarak lise yılları önemlidir. Ergenliğe yaklaştıkça zihin bu döneme hazırlık olarak gelişmektedir. 12-13 yaşından itibaren kendini gösteren soyut düşünme özelliği okul ve sosyal çevre sayesinde kişiyi daha ileri bir algı seviyesine götürür.⁸⁴ Buradan hareketle Bayazıt’ın düşünce dünyasını geliştiren edebiyata ilgisini artıran etmen olarak öğretmenleri de gösterilebilir. Bu öğretmenler; Yusuf Ziya Beyzadoğlu, Yusuf Çetin, Handan Hanım ve Mustafa Atatanır’dır. Edebi ve fikri anlamda Bayazıt’ı en çok besleyen isim ise daha önce Büyük Doğu dergisinde yer almış olan Mustafa Atatanır’dır.⁸⁵ Bayazıt’ın fikir dünyasını lise yıllarında öğretmenlerinden sonra etkileyen kişi Nuri Pakdil’dir. Bayazıt’ın şiirlerinde ön plana çıkan ses özelliği, Nuri Pakdil’in devrimci yanından etkilenmesiyle ilişkilendirilebilir. Nuri Pakdil ve öğretmenlerinin kontrolünde

⁷⁹ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 15.

⁸⁰ Çiçekli, *Erdem Bayazıt’ın Şiirlerinde Din ve Metafizik*, 12.

⁸¹ Erdem Bayazıt, *Şiirler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2021), 51.

⁸² Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 204.

⁸³ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 20-22.

⁸⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 267.

⁸⁵ Çiçekli, *Erdem Bayazıt’ın Şiirlerinde Din ve Metafizik*, 20.

çıkarılan Hamle dergisinde yazılar yazmak ona iyi bir okur olmayı öğretmiştir. Böylece ülkenin içinde bulunduğu durumu düşünüp sorgulamaya başlamıştır.⁸⁶ Ergenliğin son dönemleri olan 18-21 yaş aralığında gençler dini değerler dünyasını sorgulayıp yeniden şekillendirmektedir. Bazı gençler ailelerinden öğrendikleri dini inanç ve unsurları devam ettirirken, bazı gençler de çeşitli sorgulamalar sonucunda dine karşı ilgisiz olabilirler. Aile ile kurulan bağın gencin dini devam ettirmesinde önemi vardır.⁸⁷ Bayazıt'ın ergenlikte dini anlamda bir değişiklik yaşadığı görülmez. Bu dönemde, onda gördüğümüz ülkenin içinde bulunduğu durumu sorgulayıp kendine bir ülkü oluşturmaya başlamasıdır. Lise yıllarında Hamle dergisiyle başlayan ülkü dönemi, üniversite yıllarında ve sonrasında Büyük Doğu ve Diriliş dergileriyle olgunlaşmıştır.

Bayazıt'ın lise ve üniversite yıllarında bulunduğu yaş dönemi, sosyal ilişkiler konusunda arkadaş ve akran çevresinin ön plana çıktığı bir süreçtir. Bu süreçte Bayazıt, arkadaş ortamı içinde kendini, duygularını, fikirlerini daha rahat ifade edebilmektedir. Arkadaşlarının ve sosyal çevresinde bulunan diğer insanların değer yargılarıyla kendi değer yargılarını karşılaştırarak fikirlerini şekillendirmektedir.⁸⁸ Bu dönemde fikirlerini şekillendiren ve Yeni İslami Akım Şairlerinden biri olarak anılmasını sağlayan isimlerden biri Necip Fazıl Kısakürek diğeri ise Sezai Karakoç'tur.⁸⁹ Onların yer aldığı akım İslamcılıktır. İslamcılık dini-siyasi bir ideoloji olarak 19. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Eğitim, bilim ve teknoloji gibi alanlarda İslam ülkeleri tarafından Batı'nın üstünlüğü kabul edilmiştir. Batıya karşı bu geri kalmışlıktan kurtulmak için eğitim, bilim, teknoloji alanlarında Batı'nın örnek alınması gerekiyordu. Bu konuda örnek alınan hususlarda dikkatli olmak gerekiyordu. Batı'nın bilimsel yönü örnek alınırken kültürel yönünden uzak durulması gerekiyordu. İslamcılık akımının gelişmesinde etkili olan nedenlerden biri de Batı tarafından sömürülen Müslüman ülkelerin, Osmanlı Devlet'ine kurtarıcı misyonu yüklemeleridir. Böylece Batı'nın siyasi, ekonomik, kültürel anlamda baskısını kırmak için İslamcılık akımı ortaya çıkmıştır. İslamcılık akımı ile öze dönüş sayesinde çağı yakalamak amaçlanmıştır.⁹⁰

Necip Fazıl Kısakürek, İslamcılık akımını edebiyat eliyle halka yansıtmayı amaçlamıştır. Necip Fazıl'ın Büyük Doğu dergisiyle hedeflediği Türk milletinin öncülüğünde Müslümanlardan müteşekkil büyük Asya idealini hayata geçirmektir. Büyük Doğu, Batı

⁸⁶ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 27-29.

⁸⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 280-281.

⁸⁸ Hayati Hökelekli, *Psikolojiye Giriş* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 46-47.

⁸⁹ Abdüssamed Bilgili, *Mavera Edebiyat Dergisi'nde Sosyal-Siyasi Düşünce ve Coğrafya* (İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 116.

⁹⁰ Bilgili, *Mavera Edebiyat Dergisi'nde Sosyal-Siyasi Düşünce ve Coğrafya*, 53.

medeniyetine karşı İslam medeniyetini sunan bir alternatifi işaret eder. Üniversite yıllarında, Kısakürek'in etkisiyle Erdem Bayazıt'ın düşünce dünyasında İslamcılık akımı yer edinmeye başlamıştır. Böylece Bayazıt, modernizmin etkisiyle dini değerlerin bir köşeye itilmesine şiirleriyle karşı çıkmıştır.⁹¹ Onun için Büyük Doğu, fikirlerini olgunlaştırdığı bir sanat okulu olmuştur. Necip Fazıl Kısakürek'ten cesaretli bir duruş sergilemeyi öğrenmiştir. Ayrıca sahip olunan fikirlerin şiirlere nasıl yansıtılacağını da ondan öğrenmiştir. Bayazıt'ı fikri ve edebi anlamda geliştiren Büyük Doğu sosyal açıdan da yeni bir kültür çevresi edinmesini sağlamıştır.⁹² Bayazıt'ın Büyük Doğu'da bulunduğu aşama ilk yetişkinlik dönemine denk gelmektedir. Bu dönemde Bayazıt'ta, ergenlikte edindiği fikirler doğrultusunda toplumsal rolünü kavrayıp kararlılıkla ilerleme söz konusudur. O, toplumsal açıdan kendini sorumlu hissettiği konulara İslamcılık penceresinden yaklaşmıştır.⁹³

Bayazıt, Büyük Doğu'nun kapatılmasıyla İslamcılık fikirlerini Sezai Karakoç'un Diriliş dergisinde devam ettirmiştir. Diriliş dergisi Büyük Doğu ile aynı emeli paylaşmaktadır. Necip Fazıl'ın edebiyatında görülen dikbaşlı tavır Karakoç'a da sirayet etmiştir. Karakoç yüksek perdeden seslenişiyle bu dergi sayesinde edebi ve fikri anlamda bir açılım yapmayı amaçlamıştır. Karakoç, bu açılımı İslami değerler üzerinden gerçekleştirmeyi planlamıştır. Toplumda modernizmin etkin olmaya başlamasıyla birlikte inşada yozlaşma görülmüştür. Karakoç, modernizmin modern şehirler inşa ederek insan yaşamında tahribe yol açtığını düşünmektedir. Değişen düzene İslam medeniyeti ekseninde ayak uydurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Karakoç'un mücadele ettiği modern şehirle Bayazıt da mücadele etmektedir. O, fikri açıdan Büyük Doğu ile gelişip Diriliş ile olgunlaşmıştır.⁹⁴ Bayazıt'ın şiirlerinde kullandığı üslup ve ana tema her iki fikir adamından da etkilenmesinin sonucunda gelişmiştir. O, fikirlerini kavgacı, destansı, tok sesli bir üslupla dile getirmiştir.⁹⁵

Öyleyse ey şair sen de davranmalısın

Şiiri bir mızrak gibi kullanmalısın

Mısralarını şarjör gibi sürmelisin damarlara

*Kalbinin titreşimlerini ayarlamalısın.*⁹⁶

Bayazıt'ın destansı söylemlerine etkisi olan kişilerden biri de Nuri Pakdil'dir. Bayazıt, Edebiyat dergisinde yer aldığı süreçte, Nuri Pakdil'den üslup olarak kelimelerin bir asker gibi

⁹¹ Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 119.

⁹² Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 34.

⁹³ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 50-51.

⁹⁴ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 46.

⁹⁵ Çiçekli, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde Din ve Metafizik*, 3.

⁹⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 132.

kullanılacağını öğrenmiştir. Bu yüzden şiirlerinde “Ey” nidalarına yer vererek destansı söylemini güçlendirmektedir. Ondan fikri anlamda öğrendiğiye edebiyatın mazlumların sesi olabileceğidir. Pakdil, Müslümanca bir duruş için Filistin, Eritre gibi yerlerde yapılan zalimliğe karşı sorumluluk alıp şiirin sesiyle zulmü dünyaya duyurmayı amaçlamıştır. Bayazıt da aynı Müslümanca duruşu sergileyen bir tavırla Pakdil’in bahsettiği coğrafyayı genişleterek Afganistan ve Bosna’nın da sesi olmuştur.⁹⁷ Bayazıt’ın şiirlerinde kullandığı üslup, bazı kişiler tarafından eleştirilmiştir. Mehmet Kaplan, Bayazıt’ı hamasi söylemleri nedeniyle Mevlâna ve Yunus’un yoluna ihanet etmekle itham eder. Mevlâna ve Yunus’ta politik bir söylemin olmadığını savunarak Bayazıt’ın, dönemin laiklik düzenine karşı çıkmasını eleştirmiştir. Bayazıt bu eleştiriye şu şekilde cevap vermiştir: “Onların politika ile hiçbir ilgileri yoktu demekle eğer o günkü rejime itirazları yoktu anlamı kastediliyorsa bu da doğrudur. Ama yüce şeriata yani Kur’an-ı Kerim’in mutlak buyruklarına, yani Cenabı Allah’ın emir ve yasaklarına en küçük noktada dahi aykırı düşen bir devlet düzenine karşı çıkmayacak bu yolda canını tereddütsüz kurban etmeyecek bir Mevlâna, bir Yunus düşünmek abestir.”⁹⁸ Kaplan’ın, Mevlâna ve Yunus geleneğine aykırı olarak gördüğü politik havaya Bayazıt, Müslüman tavrı olarak yaklaşmaktadır.⁹⁹

Bayazıt, Müslüman tavrını kalemiyle sürdürürken siyasi koldan da yapacaklarının olduğunu düşünerek siyasete atılmıştır. 1960’lı yıllardan itibaren modernleşmenin toplumda dini ve kültürel açıdan eksilttiklerini görmüş ve buna sessiz kalmamıştır. Turna, onun siyasete girme sebebinin “Türkiye’de herkesin inancını yaşayacak bir ortamı sağlamak”¹⁰⁰ olduğunu aktarır. Bayazıt, devleti dini tebliğ eden bir mekanizma olarak görmez. Din insanlar için inmiştir ve devlete düşen görev de demokratik bir şekilde insanların inançlarını yaşamalarını sağlamaktır.¹⁰¹ O, Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi’nde maneviyata çıkan yolların tıklandığını ve o yolların açılması gerektiğini savunmaktadır.¹⁰² Dönemin laiklik anlayışı neticesinde, insanların dini inanışlarını rahatça sergileyememeleri yüzünden psikolojik anlamda bir engellenme durumu söz konusu olduğu söylenebilir. Bayazıt bu konuda kendisi için endişelendiği kadar toplum için de endişelenmektedir. Herhangi bir hedef doğrultusunda engelle karşılaşılan insanda bu engelden kaçınmak için yeteneklerini kullanma durumu söz konusudur. Engellenme durumu devamlılık gösterirse kişide gerginlik ve saldırganlık

⁹⁷ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 51-52.

⁹⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 104-105.

⁹⁹ Bilgili, *Mavera Edebiyat Dergisi’nde Sosyal-Siyasi Düşünce ve Coğrafya*, 51.

¹⁰⁰ Turna, *Erdem Bayazıt’ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 94.

¹⁰¹ Turna, *Erdem Bayazıt’ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 95-96.

¹⁰² Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 76.

gözlemlenebilir. Buradan hareketle Bayazıt, bu engellenme karşısında yaşadığı öfke duygusunu şiirlerine yansıtarak gergin psikolojisini göstermektedir diyebiliriz. Engellenme sonucunda yeteneklerini en üst düzeyde kullanmayı başarmıştır.¹⁰³ Maslow’a göre kendini gerçekleştiren kişilerin sahip olduğu özelliklerden biri olan “kendini bir işe adama ve sorumluluk” Bayazıt’ta görülmektedir. Bu özelliğe sahip bireylerde, toplumun çözülmez olarak adlandırılan çelişkilerini çözme kabiliyeti mevcuttur. Aynı zamanda Allah’a inanan, daima güvenen bir insanın inanç olgusu, özgüvenini geliştirmeyi, zorluklara karşı tahammülü artırmayı sağlamaktadır. İnanç olgusu, diğer insanlara olan bağımlılığı azaltırken değiştirilmek istenen hayat şartlarına karşı kişiye cesaret vermektedir.¹⁰⁴ Bayazıt, şiirleriyle toplum adına savaşmanın yanında milletvekilliği yaparak dönemin düzenine karşı söz sahibi olmayı amaçlamıştır.

Bayazıt’ın şiirleri fikri anlamda temelde aynı kalırken söyleyiş tarzı olarak 1978 yılında Abdurrahim Reyhan Hazretleri’ne intisap etmesiyle birlikte değişmiştir. Artık yüksek tonda haykıran destansı söyleyişin yerini yumuşak, durgun, deruni bir söyleyiş almıştır. Bu söylem farkı *Sebeb Ey* ile *Risaleler* arasında göze çarpmaktadır. *Sebeb Ey* şiirlerinde haykıran şair, *Risaleler*’de durgunlaşmıştır. Onun söyleminde tasavvufun etkisi olduğu gibi toplumun değişimindeki etkiler de söz konusudur. Toplumda artık savaş hali hâkim değildir.¹⁰⁵

¹⁰³ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 87-88.

¹⁰⁴ Gülüşan Göçen, “Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*, ed. Hayati Hökelekli (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 571-577.

¹⁰⁵ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 65.

III. BÖLÜM

3. YÖNTEM

3.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmada, Erdem Bayazıt'ın *Sebeb Ey, Risaleler, Gelecek Zaman Risalesi* adlı şiir kitapları, *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* adlı gezi yazısı ve vefatından sonra İz Yayıncılık tarafından, çeşitli yazılarının bir araya getirilmesiyle oluşturulan *Vahyin Diriltici Soluğu, Kelimenin Dirilişi* adlı kitapları incelenmiştir.

3.2. Araştırmanın Yöntem ve Teknikleri

Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan belgesel tarama, diğer adıyla doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. “Doküman analizi, belli bir amaca dönük olarak kaynakları bulma, okuma, not alma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır.”¹⁰⁶

Erdem Bayazıt'ın eserlerinde yer alan dini ve manevi değerlerin tespit edilip analiz edilmesi amaçlanmıştır. Eserlerde yer alan değerlerin analiz edilmesi için metin tahlili yapılmıştır.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bayazıt'ın söz konusu eserlerine internet aracılığıyla ulaşılmıştır. Bu çalışmada, değerlerin tespiti için çerçeve değerler Hayrani Altıntaş'ın *İslam Ahlakı* kitabından yararlanılarak belirlenmiştir. Aynı zamanda Süleyman Ragıp Yazıcılar'ın ve Semanur Haliloğlu'nun tezleri, değerlerin belirlenmesinde esin kaynakları olmuştur.

Bayazıt'ın eserleri okunmaya başlandıktan sonra taslak değerler üzerinden metinlerde tespit edilen değerler işaretlenmiştir. Okumalar esnasında eserler üzerinde, tespit edilen ve taslak değerlerde bulunmayan değerler, manevi değerler kategorisine eklenerek ilerlenmiştir. Böylece manevi değerlerin kategoriler halinde tam olarak belirlenmesi bütün eserlerin okunmasından sonra gerçekleşmiştir. Dini değerlerin kategoriler halinde belirlenmesi

¹⁰⁶ Ramazan Sak vd., “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 230.

eserlerin okunması esnasında gerçekleşmiştir. Eserler üzerinde defalarca okumalar yapıldıktan sonra tespit edilen değerler, dini ve manevi unsurlar kategorileri olarak ayrılmıştır. Bu değerler; dini duygu, akıl, ahlak, adalet, sevgi, dostluk, saygı, cesaret, sabır/sebat, birlik beraberlik, umut, ülkücülük/idealistlik, vefa, yardımseverlik, çalışkanlık, empati, rol/model, öz denetim, tarih bilinci, kadın, vatan, mücadele/yılmazlık değerleridir. Bahsi geçen kategorilerin karşılıklarına, eserde geçen değerler eser üzerinde yer aldıkları sayfa numaralarına göre sıralanmıştır. Verilerin analizi yapılırken çalışmada yer alan değer başlıkları altında, eserlerde değerlerin kaç defa geçtiği belirtilmiştir. Belirlenen değerler kategorisi ile eserlerde geçen değerlerin uygunluğunu tespit etmek için metin tahlili yapılmıştır.

Verilerin elde edilmesinin ardından, dini ve manevi unsurlar din psikolojisi perspektifinde analiz edilmiştir. Analiz esnasında Bayazıt'ın hayatı, geçim sıkıntıları, aile yaşamı, doğduğu çevre, arkadaş çevresi, dini anlamda verdiği mücadeleler esas alınarak din psikolojisi perspektifinde değerlendirilmiştir. Bayazıt'ın eserlerinde yer alan değerlerin analizi yapılırken Doğan'ın *Erdem Bayazıt Kitabı*¹⁰⁷ ve Turna'nın, Erdem Bayazıt Hayatı-Sanatı-Eserleri¹⁰⁸ adlı tezinden yararlanılmıştır. Turna'nın çalışmasında Bayazıt ile röportaj yapıldığı için bu çalışmada yapılan analizin güvenilirliğine katkı sağlanmıştır. Aynı zamanda Bayazıt'ın *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* adlı kitabı bir gezi yazısı olduğu için bu eserde yazarın duyguları daha açık bir şekilde yansımaktadır. Bu bağlamda çalışmada yapılan analiz için yazarın duygu ve düşüncelerini aktardığı bir eserinin olması kolaylık sağlamıştır.

¹⁰⁷ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*.

¹⁰⁸ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*.

IV. BÖLÜM

4. ERDEM BAYAZIT'IN ESERLERİNDE YER ALAN DİNİ UNSURLAR VE DEĞERLER

4.1. İnanç Unsurları

4.1.1. İnanç ve İman Kavramlarının Tanımları

İnanç kavramı sözlükte: “Genel olarak bir şeyin veya bir kimsenin varlığına, bir iddianın doğruluğuna inanma, biri için güven besleme durumu.” olarak geçmektedir.¹⁰⁹ İman ise sözlükte güven ve emniyette olma durumunu ifade etmektedir. İslam dinine göre Allah'ın Hz. Muhammed'e dinin çerçevesini belirlemek için gönderdiği inanç-ibadet konularındaki ilke ve kurallardır.¹¹⁰ İman kavramını daha geniş bir şekilde ele almak için barındırdığı öğelere değinmek gerekir. Bu öğeler; inancın düşünce kısmını oluşturan zihinsel boyutu, özgür bir seçimle yönelimden ibaret imanı vurgulaması yönüyle iradi boyutu, içsel anlamda tatmini ifade eden yanıyla duygusal boyutudur. Buradan hareketle iman kavramı içinde inanç kavramına ulaşılabilir. O zihinsel süreç boyutunda kanıtlanmış düşünceden daha zayıf bir yapıya sahipken, temeli çabucak sarsılabilen zan da değildir. İnanç imanın içinde zihinsel boyutu işaret ederken iman düşüncenin son bulup karar verilen yönünü ifade etmektedir.¹¹¹

İman, şahısların davranışlarını şekillendirme gücüne sahiptir, elbette bu oluşumun bir anda değil belirli bir süreç içinde gerçekleştiği söylenebilir. İmandan önce bir ön bilginin varlığından söz edilebilir. İmandan önce var olan bilgi inanca tekabül etmektedir. İnancın inananı harekete geçirdiği nokta ise iman ile mümkündür.¹¹²

Hökelekli, inanç kavramını daha genel anlamda açıklarken imanın inanç içinde insanın bizzat sorgulayamadığı inançları içerdiğini belirtmektedir ancak burada sorgulayamamaktan kasıt beş duyu alanı dışında olmasından kaynaklanmaktadır. Aksi takdirde iman kavramı aklın ve duyuların alanını geçerek güvenme ekseninde ortaya çıkmaktadır. İnanılan varlığın ispatı mümkün olmasa da ona güvenme ve varlığını kabullenmeye engel olmamakla birlikte inancının derecesini de azaltmamaktadır. Böylece Hökelekli, iman hakkında insanın müşahade alanının ötesinde bir alana güvenme, ümit etme

¹⁰⁹ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri sözlüğü* (İstanbul: Rağbet, 2011), “İnanç”, 159.

¹¹⁰ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Erişim 26 Kasım 2022).

¹¹¹ Kalfa, *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 9-10.

¹¹² Enes Kartal, “İmanın Psikolojik Unsurları”, *Journal of Analytic Divinity* 3/1 (2019), 97.

anlamının ortaya çıktığını aktarmaktadır.¹¹³

Tarhan inancın gönülden bağlanmak olarak açıklanmasını psikolojik anlamda eksik bulmaktadır. Bu yüzden akıl yürütme yoluyla ulaşılan düşünceyi inanç kelimesiyle ele almaktadır. Ona göre insanın gönülden bağlandığı şeyin varlığı ve ahlaki uygunluğu hakkında emin olmadan inanması, zayıf bir inanmayı göstermektedir. Düşünsel anlamda sağlam bir zemine oturmuş inanç ve fikirler daha kalıcı olmaktadır. İnancın kalıcı olup kişiyi ahlaki yönden ve davranışları açısından etkilemesi için özgür bir irade ile gerçekleşmesi gerekmektedir. Ona göre psikolojik anlamda inancın kişi üzerinde etkili olması için şüpheden arındırılması ve iç onaydan geçmesi gerekmektedir.¹¹⁴

Peker, insanın kendi varlığının değerini kavraması ve gücünü yansıtabilmesi için herhangi bir şeye inanması gerektiğini ifade etmektedir. İnancın olmadığı yerde hareket ettirici bir gücün de olmayacağını vurgulamaktadır. Bir düşüncenin doğruluğunun bireysel bir kanıt olacak şekilde araştırılıp inanılması bilgiyi ifade etmektedir. Kişi için araştırılıp kabul edilen bir bilginin imana dönüşmesi, kabul edilen diğer inanışları bildiği halde tek doğru olarak kendi inancını savunmasıyla gerçekleşmektedir. Peker'e göre duyular üstü bir gücün varlığının kabulü, bu varlığın kişilerarası ilişkileri toparlayan kurallara olan düşüncesi, dini inancı ifade etmektedir. Kısaca inanç(iman) şahısların dini ibareleri kabul etmesi, reddediyor olması veya şüphe duyması durumunu açıklamaktadır.¹¹⁵

Kartal, insanın günlük hayatını yönlendirmesinde etkin olan bilişsel yapının imanda da ön planda olduğunu ifade etmektedir. İnanılan durumun gerçekliğinin ispatlanabilir olmamasına karşın onun doğru olduğunu tasdik etmek gerekir. Bu konuda ahiretin varlığını kabul etmeyi örnek verebiliriz. İspatı mümkün olmayan konulara imanda, zihinsel boşlukların duygusal unsurlarla doldurulduğunu ifade etmektedir. İmanın bireyde bir davranış oluşturmaları için ön bilginin vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir. Bu bilişsel kabulün imanın zihinsel boyutunu ifade ettiğini açıklamaktadır. İman hususunda herhangi bir zorlama olmaksızın gerçekleştirilmesinin üzerinde durarak iradeye vurgu yapmaktadır. Psikolojik anlamda bireyde bütünlük oluşturacak unsurlardan biri olarak iradenin imanda önemli bir konu olduğunu belirtmektedir.¹¹⁶

Karacoşkun, inancın temelini oluşturanın insanın kendisi olduğunu, kendi istek ve ihtiyaçlarının sonucunda her insanın psikolojik olarak inanç unsuru edinmeye yatkın

¹¹³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 157.

¹¹⁴ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi* (İstanbul: Timaş, 2009), 19.

¹¹⁵ Peker, *Din Psikolojisi*, 72-73.

¹¹⁶ Kartal, "İmanın Psikolojik Unsurları", 97-98.

yaratıldığını ifade etmektedir. İmanın tasdik edilen unsurlarının delillendirilmesinin zor olduğunu açıklarken temelsiz bir inanç olduğunu iddia etmenin doğru olmadığını belirtmektedir.¹¹⁷

Kayıklık, imanın duygusal yönünden hareketle aklın algılaması açısından bilgiden daha farklı olduğunu ve algılamamanın kişisel yapısından hareketle öznel olmasına dikkat çekmektedir. Birey için duygusal etkinin bilginin sağlayacağı inançtan daha etkili olduğunu ifade etmektedir. İnanç ve iman arasındaki ayrımı ise toplumdan aldığımız bilgileri inanç olarak kabullendiğimizi, inançlara duygusal faktörlerin katılımıyla imanın oluştuğunu açıklamaktadır.¹¹⁸

İman ve inancı özetlemek gerekirse, insanların bir takım inanç unsurlarına psikolojik olarak ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacın sonucunda kabullenilen durum ya da nesnelerin duygusal, zihinsel, irade faktörlerinin katılımıyla iman gerçeğinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz.¹¹⁹

4.1.2. İnanç ve İman Unsurlarının İnsan Üzerinde Psikolojik Etkileri

İnsan yeme içme, uyuma gibi bedensel ihtiyaçları olan bir varlık olma özelliği taşıırken beraberinde inanmak, mutlu olmak, öğrenme isteği gibi ruhsal bir özelliğe de sahiptir. Ruhun birincil anlamda ön plana çıkan özelliği ise sığınacağı bir varlığa inanmaktır. Böylece ruhi bunalımdan kurtulmayı başarmaktadır. Aydın, günümüzde birçok insanın içinde bulunduğu depresyon hastalığında önemli eksikliğinin teslim olma duygusu olduğunu belirtmektedir. Çünkü inanan insan meşakkatli durumlar karşısında karamsarlığa düşmeyip inancına sığınarak her zaman bir çıkış yolu olduğuna inanıp ümit beslemektedir. İnsanın ruhunun derinliklerinde inancın etkisiyle ortaya çıkan huzurlu olma hali yalnızca ruh sağlığını değil beden sağlığını da etkilemektedir. İnanç insanlara güçlü bir motivasyon sağlamaktadır böylece çaba gösterme, yaşama hevesi sunmaktadır.¹²⁰

Ayten, dini inancın yalnızca bireysel anlamda katkı sağlamadığını toplumsal anlamda da getirdiği değerler sistemiyle toplumu kucaklamayı öğrettiğini belirtmektedir. Samimiyetle dini inanca yönelen şahıs, dinin ona ilham ettiği kendini gerçekleştirme potansiyelini

¹¹⁷ M. Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 27-29.

¹¹⁸ Hasan Kayıklık, “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 135.

¹¹⁹ Peker, *Din Psikolojisi*, 73.

¹²⁰ Ali Rıza Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009), 88-89.

yakalayıp her zaman bir adım öteye gidebilecektir. Dinin sunduğu değerler samimiyetle içselleştirilirse karakteri etkileyeceğini ve kendini gerçekleştirme konusunda kişiye yardımcı olacağını ifade etmektedir.¹²¹ Ancak Özdoğan bu konuda bir ayrıntıya dikkat çekerek dinlerin sağladığı değer sisteminin insanın yapısıyla uyumlu olmadığı takdirde kendini gerçekleştirme konusunda katkı sağlamayacağını dile getirmektedir.¹²²

Peker, dini inancın insan üzerinde etkisini davranışlarda göstereceğini ancak davranışlara yansımaları için imanın güçlü ya da zayıf olması konusuna dikkat çekmektedir. Eğer kişi kuvvetli bir şekilde iman ediyorsa bu imanın Allah'ın emir ve yasaklarına uyma noktasında şahsın davranışlarına tesir edeceğini ifade etmektedir.¹²³ Kasapoğlu imanın hem kişilerarası ilişkilerde hem de hayatın bütününde dışardan bakıldığında fark edilebilecek şekilde davranışlarda gözlemlenebileceğini belirtmektedir.¹²⁴

4.1.3. Erdem Bayazıt'ın Eserlerinde Yer Alan İman Kavramı

Kişilik ve karakterin şekillenmesinde, sosyal çevreyle etkileşim ve fitrattan getirilen özellikler gibi birçok etmenden söz edilebilir. Kişiliği etkileyen faktörler arasında dini imandan da bahsedilebilir. İmanın kişiliği kuşatıcı bir etkisi vardır. Kişide tutum olarak kendini gösteren iman, sosyal anlamda ilişkileri düzenleme, davranışlar üzerinde etkili olma gücüne sahiptir. Bu bakımdan iman, bireyi psikolojik anlamda etkisi altına alırken kişiliği de etkilemektedir. Kabul edilen inançlar, kişinin tutum ve davranışlarına bir istikamet kazandırarak kişilik yapısında bütünleşmeyi sağlar. Böylece iman, kişinin davranışlarına etki etme yönünden devamlı ve güçlü bir motivasyon kaynağı olmaktadır.¹²⁵ Bayazıt'ın şiirlerinden yola çıkarak imanın onu her bakımdan kuşatıp davranışlarına, sözlerine, ilişkilerine yön verdiğini söyleyebiliriz. Dindarlığın inanç boyutunda görülen inanılan varlığa bağlanma durumu Bayazıt'ta gözlemlenmektedir. Araştırmacı yazar Nazif Öztürk Bayazıt'ın yazdığı şiirlerle İslam'ın doğuşunu, Peygamber sevgisini, İslam tarihini, siyer kitaplarında ifade bulamayan bir anlatım gücüyle ifade ettiğini belirtmektedir. İslam'ı şiirini sunduğu kişilere anlatacak kadar özümsemişliğini de vurgulamaktadır. Böylece Bayazıt'ın dindarlığın

¹²¹ Ali Ayten, "Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma", *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (2005), 186.

¹²² Öznur Özdoğan, "Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 360.

¹²³ Peker, *Din Psikolojisi*, 74.

¹²⁴ Kasapoğlu, *Kur'an'da İman Psikolojisi* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996), 10.

¹²⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 187-188.

inanç boyutunu kavradığını aynı zamanda öğretebilecek seviyede olduğunu söyleyebiliriz.¹²⁶ Bayazıt'ın *Kelimenin Dirilişi* adlı kitabında yirmi dokuz, *Şiirler* kitabında kırk bir, *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* kitabında on yedi, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında yüz iki defa iman unsuruna rastlanmıştır. Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi* adlı kitabında şiiri, Allah'ı bulmak olarak tanımlamaktadır. "O halde şiir de bu anlayışa paralel olarak; varlıktan yansıyan sırların ve güzelliklerin peşinden giderek Allah'ı bulmak, yani mutlak hakikate ermek işidir."¹²⁷ Her şeye anlam veren bir yaratıcının olduğuna inanarak evrenin ahenk içinde var oluşunu ise şu şekilde dile getirmektedir: "Önceyi ve sonrayı kuşatanın farkındayım. Anlamsız hiçbir şey yok. Her şey anlamlı ve müthiş bir ahenk içinde!"¹²⁸ Bu ifadelerden hareketle imanın Bayazıt'ın duygu, düşünce ve davranışlarını kuşatarak hayatı anlamlandırma ve yaşamasında motivasyon kaynağı olduğunu söyleyebiliriz. Bayazıt'ın ailesi ve kendinde derin izler bırakan iman kavramı, arkadaş çevresini de etkilemiştir. "*Kelimenin Dirilişi*" adlı kitabında, arkadaşlarını anlattığı çeşitli bölümlerde onların inançla yoğrulmuş hayatlarına dikkat çekmektedir. Karakoç için Zarifoğlu için sıklıkla bu ifadelere yer vermektedir. Karakoç hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: "Ölümünden sonrası hayat bir fantezi değildir onda, kanlı canlı, zaman zaman bir idrak parlaması elle tutulur şekilde yaşanan, inançla sürdürülen bir hayattır."¹²⁹ Zarifoğlu için şu ifadelere yer vermektedir: "Dur durak tanımadı. Ama neticede hayatını Allah ve Resûlü'ne kâmil bir bağlılıkla tamamladı."¹³⁰

Tasavvuf ehli ile yakınlığıyla bilinen Bayazıt, Maraş'ta memurluğu sırasında Bursa'dan Mehmed Zahid Efendi'nin geldiğini duyunca yaşadığı sevinci şu şekilde ifade etmektedir: "Tebessüm ederek ziyaretçileri selamlıyorlar; dua ediyorlardı. Dualarının bir bahar yağmuru gibi hemen varlığımızı yeşerttiğini hissetmemek mümkün değildi."¹³¹ Tasavvuf ehlinden olan Abdurrahim Reyhan Efendi hakkında yazdığı bir yazısında şunları aktarmaktadır: "Şefkati, merhameti; Cenabı Allah'ın bütün yaratıklarını tutacak boyuttaydı. Gayreti durmadan akan nehirler gibiydi. Cömertliği gökyüzünde dolaşan bulutlar, yeryüzünde dalgalanan okyanuslar gibiydi."¹³² Bayazıt yazısının devamında Abdurrahim Reyhan Efendi'yle birlikte hak yolunda yürüyenlerin sayılarının bir bir arttığını ve Allah için bir araya gelip birbirlerini Allah için sevdiklerinden bahsetmektedir. Bayazıt, her iki tasavvuf

¹²⁶ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 33.

¹²⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 29.

¹²⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 210.

¹²⁹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 54-55.

¹³⁰ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 75.

¹³¹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 122.

¹³² Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 125.

ehlinden de etkilendiğini yansıtmaktadır. İnsanda iki temel şuur biçimi söz konusudur. Sezgisel şuur biçimi duyulara dayanırken, rasyonel şuur biçimi akla dayanmaktadır. Bayazıt'ın tasavvuf ehliyle bir olurken yaşadığı, Allah'la bir olma düşüncesinden hareketle sezgisel şuurdan gelen vasıtasız idrak sayesinde gelişen dini tecrübe halidir. Tasavvufla ilgilenen kişilerin ortak özelliği olarak maddenin aldaticılığından sıyrılıp Allah'la bir olma düşüncesinden bahsedilebilir. Bayazıt'ın şiirlerinde rastlanan eşyaya bağımlılığa karşı olma durumunun nedenlerinden biri olarak tasavvufa bağlılık gösterilebilir.¹³³

Makinalar bir elin beş parmağını çarmıha geriyorlar

*Akıl bir akreptir intihara hazır.*¹³⁴

Bayazıt'ın modernizme ve maddeye bağımlılığa olan karşı duruşunun nedenlerinden biri olarak da daha önce fikri alt yapısından bahsederken Karakoç'tan etkilendiğine değinmiştik.

Afganistan'a yaptığı yolculuğu kaleme aldığı eserinde ise sık sık iman kavramına rastlanmaktadır.

Tevekkeltü teâlâllah deyip Dereismailhan'a ayrılan yola doğru arabaları gazladık.¹³⁵ Aslında hatıraları duvarları süsleyen yüzlerce, binlerce şehit bu binada; gidip gelen, çalışan, didinen, koştururan, oturan, konuşan, dinleyen, mescidin bir köşesinde Kur'an okuyan insanlarla o derece iç içe, o kadar birlikte ki.¹³⁶

Bayazıt'ın bu ifadelerinden şehitlerin ölmediği ve her an insanlarla bir arada olduğuna inandığı anlaşılmaktadır. Aynı zamanda şehitlerle aynı atmosferi paylaşıyor gibi hissettiğini belirterek yaşadığı dini tecrübeyi anlatmaktadır. Bayazıt cephede bir babaya oğlunun şehit olduğu haberini veren komutanın cümlelerini şu şekilde aktarmaktadır: “Amca, biz onu çoktan nişanladık.”¹³⁷ “Ve görüldü ki Müslümanların yabancıların istilâsına, yabancı ideolojilerin sızmasına karşı tek dayanakları vardır: İslam! Tek silahları vardır: İman!”¹³⁸ Bayazıt, Afganistan ve Pakistan'da bulunduğu esnada insanlarla iletişim kurabilmenin kolaylığını iman birliğine dayandırmaktadır. Bunu şu şekilde aktarmaktadır: “Daha doğrusu aynı inancı paylaşıyor olmanın, birbirini gerçek kardeşler olarak görmenin, ayrı dilleri konuşuyor olsak da Pakistanlı olarak, Afganistanlı olarak, Türk olarak bir bütünün parçaları olduğumuz şuurunun somut tezahürünü yaşıyoruz.”¹³⁹ Bayazıt Afganistan yolculuğuna başladığı andan itibaren sonucunun neler doğuracağını düşünmeden hareket etmiştir. Onun

¹³³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 316-317.

¹³⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 19.

¹³⁵ Erdem Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a* (İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018), 53.

¹³⁶ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 66.

¹³⁷ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 81.

¹³⁸ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 105.

¹³⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 107.

aklında yalnızca Müslüman kardeşlerinin yaşadığı zulmü dünyaya göstermek vardır. Bu konuda başına ne gelirse gelsin dayanak noktası hep iman olmuştur. Onun yaşadığı imanı, yolculuğun her anında satırlarda hissetmek mümkündür. Örneğin kitabın bir bölümünde düşmanın çeşitli saldırıları sonucunda yerle bir olmuş Tizin-i Has köyündeki ilkbaharı şu şekilde yorumlamaktadır: “Adetullahın toprak anaya kıyamete dek bahşettiği hayatı işleten eşsiz gücü ve Cenabı Allah’ın sonsuz rahmeti! İki ay önce tanrıtanımaz insan eliyle yanmış-yıkılmış tarla ve bahçelerden şimdi yeniden yeşil bereket fışkırmaya başlamıştı.”¹⁴⁰ Bu ifadelerden hareketle Bayazıt’ın dini tecrübeyi yaşamak için kendini dışardan gelecek olumlu durumlara hazırladığı söylenebilir. O, kendini dış âlemden gelecek en küçük heyecana karşı içsel anlamda açık tutmaktadır. Bir dini tecrübenin yaşanması için kişinin onunla ilgilenmesi gerekir. Bayazıt’ın dünyaya iman penceresinden baktığını ve bu yüzden baharın gelişinde Allah’ın gücünü içsel anlamda tecrübe ettiğini söyleyebiliriz.¹⁴¹

Bayazıt, Afganistan yolculuğunu şiirlerinde dile getirirken imandan aldığı güçle yenilmez olduğunu vurgulamaktadır. Şiirlerinde kullandığı meydan okuyan dil ile içinde yaşadığı gerginliği dışa vurmaktadır. O, Afganistan’da yaşayan Müslümanların özgürce vatanlarında dinlerini yaşamalarını arzu etmektedir. Bayazıt’ın isteğine devam eden savaş engeldir bu yüzden psikolojik anlamda engellenmektedir. Engellenme durumu şairde strese ve gerginliğe neden olduğu için yaşadığı durumu şiirlerine yansıtarak rahatlatmaktadır diyebiliriz. Bayazıt’ın strese karşı oldukça dayanıklı olduğunu da ifade edebiliriz. O, pes etmek yerine imandan aldığı güçle yapabileceklerine odaklanarak ilerlemektedir. Bayazıt zorlu bir yolculuğa çıkarak dini anlamda üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmektedir. Buradan hareketle onun toplum için kendini adayan bir yönü olduğuna değinebiliriz. Şair, bu yönüyle stresle başa çıkabilmektedir.¹⁴²

*Dünyanın diğer yarısı ile savaşıyoruz
Diğer yarısı ile de savaşmaya mecbur kalsak
Zulmün kızılı ile karası
Anlaşarak birleşerek, cilveleşerek
De gelse üstümüze
Sürecek savaşımız
Afgan dağlarında rüzgârlar
Ezanlarla beraber dolaştıkça*

¹⁴⁰ Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 227-228.

¹⁴¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 147-149.

¹⁴² Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 215-217.

*Kırları, bayırları.*¹⁴³

Kitaplara verdiği önemi anlattığı bir yazısında, kitapların imanı vurgulayan özelliğine değinmektedir. Aynı zamanda yazma eylemini Allah'ın emirlerini duyurmak için bir araç olarak gördüğünü açıklamaktadır. Böylece Bayazıt'ın yazma eyleminin arkasında iman gücünün olduğunu söyleyebiliriz. “Öyle günlerimiz oldu ki el yazması gazeteler düşündük tebliğ için.”

Saçlarınız ıstırap denizinde bir tutam başak

Elleriniz kök salmış ağacıdır zamana

O inanmışlar çağının

Zaman akar yer direnir gökyüzü kanat gerer

*Siz ölümsüz çiçeği taşırsınız göğsünüzde.*¹⁴⁴

Şiirde bahsedilen Müslüman bir duruş sergileyen Nuri Pakdil'dir. Göğsünde dinmeyecek iman ateşine vurgu yapılmaktadır. Bayazıt, şiirin ilerleyen kıtalarında Allah inancını toprağın canlanışında göstermektedir.

Daha der sığmaz kabına yönelir göğe teslim olur

Ve düşerken toprağa çağırır

*Sebeb ey.*¹⁴⁵

Fethi Gemuhluoğlu adına yazılan *Sebeb Ey* diye seslenilen varlığı meydana getiren Allah'tır. Allah'a duyulan derin teslimiyetten ve doğan her bir bebeğin aklını kullanarak yaratıcıya ulaşması beklenmektedir. Kendisine *Sebeb Ey* ifadesi sorulduğunda şu açıklamayı yapmaktadır: “Bütün yaratıkların hareketlerini Allah sebepler halk ederek tayin ediyor. Biz insanlar çoğu zaman sebebi halk edenı unutup sebeplere takılıp kalıyoruz.”¹⁴⁶ Ardından “Bir göz bizi denetliyor – bu muhakkak”¹⁴⁷ diyerek sebepleri var edenin her olaydan haberdar oluşuna vurgu yapmaktadır.

Müslüman yürekler bilirim daha

*Kızdı mı cehennem kesilir sevdi mi cennet*¹⁴⁸

...

Birden her yerde her şeyde içimizde kımıldayan

Yürek vuruşlarıyla beliren zikir

¹⁴³ Bayazıt, *Şiirler*, 136.

¹⁴⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 12.

¹⁴⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 27.

¹⁴⁶ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 220.

¹⁴⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 63.

¹⁴⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 82.

*Yeri ve göğü ve damarlarımızı dolduran
Ondan başka her şey yok olan yalan olan
Rahman
Ve Rahim olan.*¹⁴⁹

Yukarıda verilen örnek şiirlerde Müslüman bir duruş sergilenirken açıkça Allah'ın varlığının baki olduğu ifade edilmektedir. Bayazıt, Allah'ı andıkça yaşadığı dini tecrübeyi yansıtmaktadır.

Bayazıt, iman unsurlarından olan ahiret inancını da eserlerinde sık sık dile getirmektedir. “Kelimenin Dirilişi” adlı eserinde Necip Fazıl'ın vefatı üzerine kaleme aldığı yazısında onun artık ölümsüzlüğün kapısına uğurlandığını ifade ederek ahireti işaret etmektedir.¹⁵⁰ Yakın dostlarından biri olan Akif İnan'ın vefatı üzerine yazdığı bir yazısında ise son mısraları şu şekildedir:

*Toprak kuşatınca ten kafesini
Yeni bir gündür göçümüz bizim
Kalkarız rüyadan uyanır gibi.*¹⁵¹

Bayazıt bu ifadeleriyle ölümün nihai bir son olmadığını ancak varılması beklenen hatta özlenen yurt olduğunu ifade etmektedir. Yaşanılan âlemin ancak geçici aldatıcı bir rüya gibi olduğunu kalıcı olanın ise ahiret olacağını anlatmaktadır.

*Ve yakıştırmasını bil üstüne ey Âdemoğlu
Usta bir makasla biçilen toprağı.*¹⁵²

Bayazıt, ahiret inancı sayesinde ölümü doğal bir olgu olarak karşılamaktadır. İnsanın var olması ne kadar doğal ise ölüm de ahirete geçiş için o kadar doğal karşılanmalıdır.

*Başlar eşyada hareket kurtulmak için kendinden
Daha öteye geçmek için arınmak gibi elbiseden
Yakalar ölümsüzlüğün sonsuz ipini.*¹⁵³

Bu şiirde, önceki şiirin devamı niteliğinde ölümsüzlüğü isteyen birinin ölmeden önce maddeden arınması gerektiğini, bu şekilde asıl gidilecek yerde yani ahirette sonsuzluğun yakalanacağını ifade etmektedir.

*Sevgililer ölür
Bir hicret olur ölüm*

¹⁴⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 99.

¹⁵⁰ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 21.

¹⁵¹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 91.

¹⁵² Bayazıt, *Şiirler*, 23.

¹⁵³ Bayazıt, *Şiirler*, 26.

*Bir sıra.*¹⁵⁴

“Kesitler” adlı şiirde kullanılan ifadelerde ahiretin özlenen bir yurt olduğu vurgusu görülmektedir. Aynı zamanda ahiret, kavuşmanın gerçekleşeceği yer ve ölüme anlam veren bir inançtır. Ahiret inancı sayesinde ölüm bir son olarak değil yeni bir yaşamın başlangıcı şeklinde algılanmaktadır.

4.1.4. İbadet kavramı

İbadet kavramı sözlük anlamı itibariyle Allah’ın emirlerini yerine getirme, ona karşı duyulan saygının davranışa yansması, kulluk ifadeleriyle açıklanmaktadır. Terim anlamıyla Allah’a bağlılığı gösteren birtakım söz ve davranışlar, O’na kul olarak yakın olmayı sağlayacak dini davranışları gerçekleştirme şeklinde ifade edilmektedir. Bu açıklamalardan sonra ibadete daha geniş bir çerçeveden bakılarak “*dini davranış*” şeklinde özetlenebilir. İbadet belli davranış kalıplarını, belirli zaman aralıklarıyla özel mekanlarda gerçekleştirme olarak ele alındığında, dini davranış kavramının alt kategorisinde bulunmaktadır.¹⁵⁵ İbadet kavramına daha geniş bir açıdan bakıldığında iman ve ibadet kavramlarının iç içe geçtikleri ve birbirlerini adeta tamamladıkları görülmektedir.¹⁵⁶ İbadet günlük kullanımda belirli şart ve şekillerce yapılan davranışlardan ibaretken daha geniş perspektiften bakıldığında İslam’a göre Allah’ın rızasını kazanma umuduyla gerçekleştirilen her davranış ibadet sayılmaktadır.¹⁵⁷ Bu açıdan bakıldığında iman eden şahsın davranışları imanın yansımasıdır. İbadetlerin diğer belirgin özellikleri ise dinler tarafından ayrıntılı bir şekilde davranış kalıbının açıklanmış olması, aynı davranışın gün içinde veya yıl içinde tekrarlanması ve ölçülebilir olmasıdır.¹⁵⁸

Hökelekli, insanda ibadet etme eylemini uyandıran niyetin bağımlılık bilincinden ötürü olduğunu ifade etmektedir. Kendini varoluşsal anlamda eksik bulan insan, sahip olduğu imkânları ona sunan varlığa karşı boyun eğme ve yaklaşma arzusu, ibadetlerle kendini göstermektedir. O, ibadeti özet olarak itaat kelimesi ile ifade ederek insanın bu davranış kalıplarını samimiyetle ve şükür, müdana duygularıyla yaptığını açıklamaktadır.¹⁵⁹

4.1.5. İbadetlerin İnsan Üzerinde Psikolojik Etkileri

¹⁵⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 141.

¹⁵⁵ Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (İstanbul: Bilimkent Yayınları, 2016), “İbadet”, 127.

¹⁵⁶ Mehmet Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimleri sözlüğü* (İstanbul: Rağbet, 2011), “İbadet”, 152.

¹⁵⁷ Peker, *Din Psikolojisi*, 117.

¹⁵⁸ Raymond F Paloutzian - Crystal L Park, *Din ve Maneviyat Psikolojisi*, çev. İhsan Çapcıoğlu - Ali Ayten (Ankara: Phoenix, 2013), 158.

¹⁵⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 234.

İbadetler dini bir davranış olarak ifade edilmektedir. Bu davranışlar ise istek sonucunda oluşmaktadır. İnanılan varlığa karşı duyulan saygı ve itaat göstergesi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu davranış kalıpları bazen dışardan gözlemlenebilirken bazen de gözlemlenemez.¹⁶⁰ Allah tarafından belli biçim ve şartlarda yapılması istenen davranış kalıpları çoğunlukla gözlemlenebilir. Kara, insanda ibadet etme duygusunun inanma duygusunda olduğu gibi fitri olduğunu ileri sürmektedir. Bazı kimselerin fitratlarında var olan ibadet etme duygusunu bastırıp uzaklaştıklarını ancak günün birinde zorluklarla karşılaştıklarında sığınacak yer olarak Allah'a kulluğu ve ibadeti bulacaklarını ifade etmektedir.¹⁶¹ Koç, ibadetlerin şekil ve anlam olarak bir bütün olduklarını açıklamaktadır. Buna göre dua ibadetinde yapılan şekil namaza göre daha basittir. Namazda yapılan şekiller daha genel bir form taşıırken dua öznel olarak kendini göstermektedir. İbadetlerin yapılmasında iradenin de üzerinde durarak şahısların istekleri doğrultusunda gerçekleştirilen ibadetlerin cemaatle yapıldığı zaman kolektif toplumsal bilinci canlandırmada etkili olabileceğini savunmaktadır. Tövbe etme ibadetiyle ise kişinin psikolojik olarak derin bir rahatlama hissini yaşadığını belirtmektedir. Ayrıca ergenlik döneminde yapılan ibadetlerin diğer dönemlere göre daha içten ve samimi olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun nedeni, ergenlik döneminde ihtiyaç duyulan bağlanma hissini Allah ile bağdaştıran ergenin ruhunda yaşadığı coşkun ibadetle artmasıdır.¹⁶²

İnanan şahıs normalde ulaşamayacağı bir bilince, ibadet ile düşünce ve bir takım dini tecrübeler sonucunda ulaşma imkanına sahip olmaktadır. İbadetin, yalnızca birtakım şekilleri yapmaktan ibaret olmadığına bilincinde olan kişi niyetini de kuşanarak ibadeti sergilediğinde ilahi şuuru yaşayarak boğucu ruh hallerinden sıyrılabilme gücünü elde etmektedir.¹⁶³ Kaya ve Küçük bu şekilde yaşanan hayatın ise anlam kazanacağını ifade etmektedirler.¹⁶⁴

Aydın, dua ibadeti için insanların çeşitli durumlarda Rab'dan yardım talebinde bulunup ona sığınarak psikolojik anlamda rahatladıklarını açıklamaktadır. Zor durumlar karşısında duanın insana sabretme gücü vererek metaneti artırdığını ifade etmektedir. Bu durumda kişinin, inanma gücü ne derece güçlüyse dua sayesinde olanları kabullenmesi de o derece kolay olacaktır. Diğer taraftan, bireyin sağlıklı olmasından hareketle toplumun da

¹⁶⁰ Halil Apaydın, "İbadet Psikolojisi", *Tabula Rasa* 3/9 (2003), 183.

¹⁶¹ Mustafa Kara, "Cami ve İbadet Psikolojisi", *Bursa'da Dini Kültür* (Bursa: Emin Yayınları, 2011), 117.

¹⁶² Mustafa Koç, "Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi", *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 79-82.

¹⁶³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 235.

¹⁶⁴ Mevlüt Kaya - Nurettin Küçük, "İbadetler İle Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 42.

huzurlu olacağını ifade ederek duanın toplumsal anlamda faydasına da değinmektedir.¹⁶⁵

4.1.5.1. Namaz İbadetinin Psikolojik Etkisi

Namaz ibadeti Allah'ın bir buyruğu olarak yerine getirilmektedir; ancak yalnızca bir görev mahiyetinde yapılmasını gerektirmez. Bir görevi tamamlama olarak yerine getirilen namaz ibadetinden elde edilecek manevi huzura ulaşılamaz. Bu durumdan uzaklaşmak için namazda okunan dua ve sureler düşünülerek geniş bir idrak ile okunmalıdır böylece kişi duaların ve surelerin onu yönlendireceği ahlaki noktada kendini sorgulayabilir ve yanlışlarından uzaklaşabilir. Zihnini Allah'ın emirlerine odaklayan kişi, günlük hayatın sıkıntılarından bir süreliğine uzaklaşıp huzuru ve içsel dinginliği yakalayabilir.¹⁶⁶

Namaz ibadetinin bireye kazandırmak istediği öncelikle Allah ile güçlü ve sürekli olacak bir iletişimi gerçekleştirmektir. Allah ile kurulan bu iletişim sayesinde kişi teslimiyeti ve bağlılığı da hatırlayacaktır. Namaz ibadeti aynı zamanda bir zikri de içermektedir bu yüzden kişi Allah'ı andıkça emir ve yasaklarını daha kolay idrak edebilecektir. Zihni odaklayarak yerine getirilen ibadet, kişide var olan güzelliklerin devam etmesine ve istenmeyen davranışların ise ondan uzaklaştırılmasına vesile olacaktır. Allah'ın emrettiği şekilde yerine getirilen namaz ibadeti ancak bu şekilde kişiyi istenmeyen davranışlardan, kötü fiillerden uzaklaştırabilecektir.¹⁶⁷

Namaz ibadeti sayesinde kişi Allah'ı iyi bir şekilde idrak etmeye başlar. Kişinin ruhunda dini bir ortam oluşur böylece duygu ve düşünceler incelik ve zihin yüzeysel bir anlayıştan daha yüce bir anlayışa yükselir.¹⁶⁸

Namaz ibadetinin bir diğer psikolojik boyutu ise kişinin cemaatle gerçekleştirdiği ibadetiyle birlikte sosyal bir bütünlük hissini ve zor zamanlarda dayanışma duygusunu yaşayabilmesidir. Böylece kişide, insan psikolojisinde önemli bir yeri olan ait olma duygusunu gerçekleştirir.¹⁶⁹

4.1.5.2. Oruç İbadetinin Psikolojik Etkisi

Oruç ibadeti tan yerinin ağarmasıyla başlayıp akşam ezanının okunmasıyla sona eren yeme, içme ve bu süre zarfında cinsel ilişkiden uzak durma şeklinde gerçekleştirilen ibadettir.

¹⁶⁵ Aydın, “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”, 92-93.

¹⁶⁶ Hüseyin Peker, *Namaz Psikolojisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 33-34.

¹⁶⁷ Hüseyin Certel, “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 50-53.

¹⁶⁸ Certel, “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”, 151.

¹⁶⁹ Peker, *Namaz Psikolojisi*, 60.

Orucun insan vücudu için koruyucu bir özelliği vardır. Ancak yalnızca vücut sağlığı ile değil nefsi kontrol altına alma gibi önemli etkisi de bulunmaktadır. Yalnızca bedeni birtakım ihtiyaçlardan uzak tutma değil ruhsal manada gelişmeyi sağlayan bir ibadettir. Oruç tutan kişi yeme-içme konularında dikkatli olması gerektiği kadar söz ve ifadelerinde, davranışlarında da dikkatli olarak orucunu sürdürmelidir. Kin, nefret, kıskançlık gibi kişiyi ve toplumu kötü anlamda etkileyen duygulara karşı oruç ibadeti insanı korumaktadır. Nefsin aşırı isteklerine karşı oruçlu olan birey sabrı öğrenmektedir. Aynı zamanda iradeyi kontrol altında tutmayı başaracaktır. Oruç ibadetiyle kendi iç dünyasına yönelen insan başkalarına karşı daha merhametli olacaktır.¹⁷⁰

Oruç ile öfke arasındaki ilişkiyi ölçmek için yapılan bir araştırmada yalnızca ramazan orucunu tutmanın öfkeyi kontrol altına alma konusunda yeterli olmadığı ancak nafile ibadetlerle alışkanlık haline getirilen oruç ibadeti sayesinde öfkenin kontrol altına alınabildiği saptanmıştır.¹⁷¹

4.1.5.3. Hac İbadetinin Psikolojik Etkisi

Hac ibadeti kişinin belli mekanlarda belli bir zaman diliminde meydana getirdiği şekli bir ibadet olmakla beraber şahısta bıraktığı izler yönünden manevi anlamı olan bir ibadettir. Hac ibadetinin temelinde kutsal olanın alanda tezahürü inancı söz konusudur. Bir yeri kutsal yapanın diğer mekanlardan farklı olduğu için değil inanan için barındırdığı anlamlar önemlidir.¹⁷²

Hac ibadetinde gerçekleştirilen her davranışın şahsı eğitecek önemli bir yönü vardır. Hac ibadeti için ihram kıyafetini giyme ile birlikte kişinin yaşamında olumlu değişikliklerin oluşması hedeflenmektedir. Bu kıyafetle ölümden sonra dirilmeyi hatırlayan insan çeşitli hırslarından uzaklaşmaktadır. Arafat'ta insanlarla birlikte hesap için toplandığını düşünen kişi, geçmişte yaptığı uygun olmayan davranışlarından dolayı tövbe ederek iç huzuru yaşamaktadır. Hac ibadeti tövbe ettikten sonra verilen sözlerin tutulması için kişiye etkili bir atmosfer sunmaktadır. Şeytan taşlama ibadetiyle ise Arafat'ta edilen tövbenin pekiştirilmesi söz konusudur. Kişi, nefsin isteklerini değil artık akli ön plana çıkarmayı öğrenmektedir. Say ibadetinde ise Hz. Hacer'in oğlu için tevekkül içinde su arayışını sembolize eden görevi

¹⁷⁰ Necmettin Şeker - Büşra Karakurt, "Dini İbadetlerle Psikoterapi", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 178-179.

¹⁷¹ Nurten Kınter, "Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 31-32.

¹⁷² Ahmet Rifat Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 221-222.

yerine getirirken şahıs, her türlü zorlukta Allah'a karşı tevekkül içinde olacağını göstermektedir.¹⁷³

Hac ibadetinin kişide oluşturduğu psikolojik etkiler henüz hacca gitmeden önce başlamaktadır. Bu duygular kişiyi çevresinde bulunan insanlardan helallik almaya iter. Hac ibadetini gerçekleştirdikten sonra kutsal mekanlarda bulunmanın etkisiyle kişide oluşan manevi hal sürdürülmek istenmektedir böylece kişi daha önce dikkat etmediği kadar ibadetlerine riayet etmeye başlar. Ahlaki anlamda kaçınması gereken durumlardan kaçınarak davranışlarını gözetir. Hac ibadetiyle günahların affolunduğuna inanan kişi aynı zamanda bu durumu koruyamayacağını düşünerek stres yaşayabilir. Bu stresin belli bir düzeyde gerçekleşiyor olması kişide olumlu değişiklikler açısından işlevsel olarak görülmektedir.¹⁷⁴

4.1.5.4. Zekât İbadetinin Psikolojik Etkisi

İslam dinine göre zengin kabul edilen Müslümanların ayetlerle belirlenmiş yerlere, belirli miktarda mallarını vermelerine zekât denir. İnsan tabiatı gereği elinde olanın hep daha fazlasını istemektedir. Fiillerin sınırlı olmasına rağmen insanın hayalleri hep ulaşılmayacak olanları ister. Sınırlandırılmayan bu arzular ise insanı mutsuz etmektedir. Bu istekleri elde etmede artan hırs, kaygı ve stresi de artırarak şahsın psikolojik birtakım sıkıntılar yaşamasına sebep olabilir. Sınırsız arzuları olan insanları zekât ibadeti tedavi edebilmektedir. Zekât ibadetinin yalnızca zengine has bir ibadet oluşundaki hikmet zenginin biriktirme hırsını askıya alabilmektir. Zekât ibadetinin kelime anlamlarından biri de arınmaktır. Burada arınmaktan kastedilen manalardan biri de nefsi biriktirme arzusundan temizlemektir. Bu işlem de kişide psikolojik bir rahatlama sağlamaktadır.¹⁷⁵

Zekât ibadeti insanlar arasında sosyal dayanışmayı sağladığı gibi bir ve beraber olma duygularını kuvvetlendirmektedir. Bu ibadetle kişiler arasında kıskançlığın yerini sevgi ve saygı alırken, kin ve nefret duygularından onları uzaklaştırmaktadır. Fakirlerin karamsar duygular içinde olmasından onları korumaktadır. Böylece toplumda her iki uçta da birbirine karşı sevgi, hoşgörü bağları geliştirilmektedir.¹⁷⁶

¹⁷³ Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", 224-226.

¹⁷⁴ Geçioğlu, "Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım", 228-230.

¹⁷⁵ Şeker - Karakurt, "Dini İbadetlerle Psikoterapi", 180-181.

¹⁷⁶ Apaydın, "İbadet Psikolojisi", 192.

4.1.5.5. Dua İbadetinin Psikolojik Etkisi

Dua insanın doğasında bulunan vazgeçilmez bir unsurdur. Dua ibadeti esnasında Allah ile güçlü bir iletişim kurma söz konusudur. İnsanın fitratında Allah ile bağ kurma özelliği vardır işte insan bu bağı dua sayesinde gerçekleştirmektedir.¹⁷⁷ Dua, Allah ile kurulan bağdan ötürü dindarlığın ifade edilme şekillerinden biri olmakla birlikte psikolojik anlamda ise bir terapi uygulaması niteliğini taşımaktadır. Duanın ruh sağlığı üzerinde önemli bir etkisi olduğundan bahsedilebilir. Yalnızca manevi anlamda sağladığı yararlardan söz etmek doğru olmaz çünkü yapılan araştırmalarda hastaların tedavi süreçlerinde duanın güçlü bir etkisinden söz edilmektedir.

İnsan günlük yaşam olaylarında çeşitli sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Bu tür durumlar insanın yaşam sevincini kaybetmesine, ümitsizliğe kapılmasına neden olabilmektedir; ancak dua ve ibadetle sonsuz bir güç sahibi olan Allah'a sığınarak onun varlığından ve gücünden yararlanarak sükûnete erer. Böylece dini yaşantının boyutlarından duygu ve düşünce boyutu yaşanarak iman kalpte yerleşmektedir.¹⁷⁸

Dua ibadeti esnasında kişide bir takım psikolojik değişme gözlemlenmektedir. Bunlar öncelikle dua edilecek varlığa yönelmek ile başlamaktadır. Dua edeceği varlığın gücü ve kudretine sığınan kişi kendini güvende hissetmektedir. Dua ettikçe isteklerinin kabul olma durumunu düşüp umut besleyerek huzurlu olmaktadır. Şahıs güçlü olan varlığa sığınırken güçsüzlüğünün farkına vararak Allah'a yöneldiğinin bilincindedir. Kişi bu güce teslim olarak Allah'ı sözleriyle yüceltmektedir. Son olarak tövbesinin kabulünü, maddi veya manevi anlamda isteklerini sıralayarak iç huzura kavuşmaktadır.¹⁷⁹

4.1.6. Erdem Bayazıt'ın Eserlerinde Yer Alan İbadet Unsurları

Bayazıt, eserlerinde Namaz, hac, zikir, dua gibi ibadetlere yer verirken ezan, cami, Kur'an, mescit gibi dini anlamda önemli kavramları da zikretmiştir. Bayazıt'ın *Vahyin Diriltici Soluğu* adlı kitabında bir defa namaz, bir defa oruç ibadeti zikredilmektedir. Bununla birlikte iki defa cennet kavramı yer alırken bir defa cehennem kavramına yer verilmiştir. *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* adlı eserde on beş defa abdest, kırk bir defa namaz, on beş defa dua ve bir defa zekât ibadeti zikredilmektedir. *Şiirler* adlı kitabında iki defa namaz, iki defa oruç ve bir defa dua ibadetine yer verilmiştir. *Kelimenin Dirilişi* adlı kitabında üç defa namaz, üç

¹⁷⁷ Nurdoğan Türk, "İslam'da Duanın Ruh Sağlığına Katkısı", *Kilitbahir* 17 (2020), 76.

¹⁷⁸ Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", 151.

¹⁷⁹ Apaydın, "İbadet Psikolojisi", 193.

defa dua ve iki defa hac ibadeti geçmektedir. Eserlerde yer alan ibadet unsurlarına örnekler aşağıda verilmiştir.

Yeryüzü bana mescit kılındı

Ant verdim toprak şahit tutuldu

Her sabah her öğle her akşam

*İkindiyle yıkanarak yatsıyla donanarak.*¹⁸⁰

Bayazıt'ın yukarıda verilen şiirinde dindarlığın ibadet boyutu yer almaktadır. İbadetin doğasında görev bilinci yatmaktadır. İnanan, ibadetlerin yapılması gereken unsurlar olduğunu bilerek hareket etmektedir. Bayazıt, Allah'a verdiği sözün bilincinde olduğunu ve görevini eksiksiz bir şekilde yerine getirdiğini ifade etmektedir.¹⁸¹ Namaz esnasında gerçekleştirilen bir takım şekil ve hareketler bilinçli bir şekilde yerine getirildiği takdirde duygu ve düşüncelere etki edebilmektedir. Bayazıt, ikindiyle arındığını ve yatsı ile kuşandığını ifade ederek namazı yalnızca şekilsel olarak yerine getirmediğini göstermektedir. Böylece onda, namaz ibadeti sayesinde dindarlığın tecrübe boyutu da yaşanmaktadır.¹⁸² Namaz ibadeti, gün içinde yaşanan gerginlik ve sıkıntılara karşı ruhu dinlendirerek rahatlatmaktadır. Nitekim, Bayazıt bu ibadete devam ederek Afganistan yolculuğunda yaşadığı çeşitli sıkıntılara karşı dirençli olabildiğini göstermektedir. Namaz belli zaman aralıklarıyla yapılan bir ibadet olduğu için problemlere kısa molalar vererek Allah'a sığınıp stres atmayı sağlamaktadır.¹⁸³ Bayazıt, Mehmet Zaim Efendi ile anılarından bahsederken birlikte kıldıkları namaz sayesinde yaşadığı dini tecrübeyi şu şekilde ifade etmektedir: "O gün sabah namazından sonra güneş bir mızrak boyu yükselinceye dek Maraş Kurtuluş Savaşının sembolü olan Ulu Cami'de duyduğum huzuru, tattığım lezzeti kelimelere dökebilmem ne mümkün."¹⁸⁴ *Bayazıt İpekyolu'ndan Afganistan'a* adlı eserinde namaz ve abdest ibadetine sık sık değinerek zorluklara karşı güç aldığı kaynağı göstermektedir.

Caminin önündeki arkta abdestlerimizi aldıktan sonra yatsı namazını eda ettik.¹⁸⁵ Akşam namazlarını eda edinceye kadar Aşbanlılar bir sofraya donatmışlardı.¹⁸⁶ Yatsı namazını cemaatle eda ederken bu kez Afgan papağını başıma geçirmeyi ihmal etmemiştim.¹⁸⁷ Öğle namazı için abdestlerimizi bu kaynak suyunda aldık.¹⁸⁸ İkinci namazını film çektiğimiz yerde eda ederek

¹⁸⁰ Bayazıt, *Şiirler*, 33.

¹⁸¹ Peker, *Din Psikolojisi*, 119.

¹⁸² Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 238-239.

¹⁸³ Peker, *Din Psikolojisi*, 119.

¹⁸⁴ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 123.

¹⁸⁵ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 259.

¹⁸⁶ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 271.

¹⁸⁷ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 272.

¹⁸⁸ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 278.

yola koyulduk.¹⁸⁹ Bir mücahit sabah namazı için omzumu tıptısladığında ben hâlâ derin bir uykudaydım.¹⁹⁰

Duyulur duyulmaz bir top sesiyle

Büyük kalaylı bakır taslarla

O bakır taslarda berrak sulara

Erişince oruçlu dudaklarımız

*Artık kana kana uzanmak gerek cennet tatlarına.*¹⁹¹

Bayazıt, bu şiirinde oruç ibadetini, uzak durulması gereken bütün haram fiillerden kaçınmayı kapsayacak şekilde ele almaktadır. Bunun mükâfatının ise cennette büyük bir rahatlığa erişmek olduğunu anlatmaktadır. İbadetlerin farklı açılardan davranışları kontrol altına alarak kişiliği ve psikolojiyi olgunlaştırma gücü vardır. Oruç ibadeti yeme içme davranışlarını kontrol altında tutarken kişide iç disiplini geliştirmektedir. Aynı zamanda oruç ibadeti sayesinde, kendi hareketlerini kontrol edebilen bir bireyde dengeli bir benlik gelişiminin oluşması mümkündür.¹⁹²

İsmail'le kurbanım;

İbrahim'le Hacdayım,

Süleyman'a tercüman;

*Yunus'la ummandayım.*¹⁹³

Bayazıt'ın, *Derviş Burcundan* adlı şiirinde geçen ifadelerine göre ibadetleri dikkat edilmesi gereken hususlara riayet ederek yerine getirdiği söylenebilir. Her bir ibadet için geçerli şekil ve şartlar beden tarafından yerine getirilirken ruhu harekete geçirmektedir. Bayazıt'ın ifadelerinden hareketle ibadetlerin ruhuna temas ettiğini söyleyebiliriz. Yaşanan dini tecrübenin tekrarlanması sayesinde Bayazıt'ta dini bir şuurun oluştuğu söylenebilir. Dini şuur benlikte kök salarak kişiliğini etkilemektedir.¹⁹⁴

Karım bomboş bulacak dünyayı

-Ne olurdu birlikte ölseydik, deyip duracak

Oysa insan yalnız ölür

*Ama o olmayacak dualarla teselli arayacak.*¹⁹⁵

Bayazıt ölümünden sonra ailesi ve çevresinde yaşanacak durumlara dair kaleme aldığı

¹⁸⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 279.

¹⁹⁰ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 295.

¹⁹¹ Bayazıt, *Şiirler*, 98.

¹⁹² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 244.

¹⁹³ Bayazıt, *Şiirler*, 173.

¹⁹⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 242.

¹⁹⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 151.

şiiirinde, eşinin dua sayesinde güçlü kalacağını ifade ederek duanın psikolojik etkisine vurgu yapmaktadır. Dua sayesinde zorlukların üstesinden geldiğini kendisi de tecrübe etmiştir. *İpekyolu'ndan Afganistan'a* adlı eserinde dua ile ilgili şu ifade yer vermiştir:

Türkiye'den ayrılmadan önce ziyaret ettiğimiz bir Allah dostunun duasını bütün yolculuğumuz esnasında âdeta somut bir biçimde üzerimize gerilmiş olarak hissetmişim.”¹⁹⁶ “Gayretlerinin, misafirperverliklerinin mükâfatını hemen Cenabı Allah versin, onları zafere eriştirsin.”¹⁹⁷ “Haydi, Cenabı Allah hemen nusrat ihsan etsin, diye arkalarından dua ettik.”¹⁹⁸ “Sonra kâfirlerin kahrı, müminlerin zaferi için dua edildi, eller Allah’a açıldı.”¹⁹⁹

Dua ibadeti sayesinde insan varoluşsal psikodinamiklere karşı ruhunda oluşan çatışmaları aşabilir. Dua ibadeti bireysel ya da cemaatle birlikte yapılabilir. Dindarlığın ibadet boyutu olarak yerine getirilen dua ibadeti, Allah’la psikolojik bir iletişimi açığa çıkararak insanlara dindarlığın tecrübe boyutunu da yaşatabilir. Bayazıt önem verdiği bir büyüğünün duasını tüm yolculuk boyunca hissederek dini tecrübeyi yaşamıştır. Cemaatle yapılan dualar ise coşkun bir ruh haline neden olarak topluluğu motive etmektedir. Yukarıda verilen cepheye giden askerlerin duasında bu durum görülmektedir.²⁰⁰

Güneşçağ öncüleri yolları tuttu dua erleri tuttu

Yüzleri Mekke ülkesi gözleri Medine çeşmesi

*Elleri alınçağ mimarı.*²⁰¹

Bayazıt, kahraman kişiliklerin, zamanın kötülüklerinden arındıracak özelliklere sahip olduklarını anlattığı *Güneşçağ Savaşçıları* adlı şiirinde duanın sağladığı manevi desteğe yer vermiştir. Dua erleriyle aynı istikamette yürüyen bu kahramanların altın bir çağı inşa edeceğini ifade etmektedir. Dergilerde yazdığı yazılarda ise çeşitli zamanlarda vefat eden dost ve tanıdıkları için mutlaka dua ederek onları ebediyete uğurladığı görülmektedir. Mehmed Zahid Efendi hakkında yazdığı bir yazısında, “Duaların bir bahar yağmuru gibi hemen varlığımızı yeşerttiğini hissetmemek mümkün değildi.”²⁰² Diyerek dua ibadeti sayesinde yaşadığı dini tecrübeyi ifade etmiştir. Bayazıt, Mehmet Zaid Efendi için şu duayı etmektedir: “Bütün Müslümanlara ve hususi ile Mehmed Zahid Efendi Hazretlerinin özel bağlılarına ve yakınlarına sabırlar niyaz ediyorum. Cenabı Allah himmetlerini ve şefaathlerini üzerimizden eksik etmesin.”²⁰³ Aynı şekilde vefatı üzerine Tarık Buğra hakkında kaleme

¹⁹⁶ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 339.

¹⁹⁷ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 301.

¹⁹⁸ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 250.

¹⁹⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 158.

²⁰⁰ Akif Hayta, “İbadetler ve Ruh Sağlığı”, *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2015), 138-139.

²⁰¹ Bayazıt, *Şiirler*, 31.

²⁰² Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 122.

²⁰³ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 124.

aldığı yazısında şu ifadelere yer vermektedir: “Tarık Buğra’ya Cenabı Allah’tan sonsuz mağfiret ve rahmet diliyor, onu cenneti ile ikramlasın diye niyaz ediyorum.”²⁰⁴ Dostu, Atasoy Müftüoğlu’nun Yeni Devir dergisinde yazmaya başlamasından dolayı duyduğu sevinci yine dualarla ifade etmektedir.

Rabbimize yarattıkları adedince hamt ve şükürler olsun ki bir aydınlık yolda bizleri birleştirdi, “tanış” kıldı. Niyazımız odur ki, son nefesimize kadar bizlere rızasına muvafık bir yolda yürümek nasip ve müyesser eylesin. Nefsimizin ve şeytanın şerrinden cümlemizi emin kılsın Âmin ya Muin.²⁰⁵

Bayazıt’ın eserlerinde değindiği unsurlar arasında zikir, ezan, tesbih yer almaktadır. “Bugün ‘hicret kuşu’ işçilerimizin Avrupa’nın binlerce semtinde Ezan-ı Muhammed’i okuttuklarını, iş kurduklarını, Batılı devletlerin ülkemize yaptığı yatırımlardan daha fazlasını kendi öz sermayeleri ile orada yaptıklarını...”²⁰⁶ Burada hicret kuşu olarak nitelendirilenler yurt dışına çalışmak için giden Türk vatandaşlarıdır. Bayazıt, onların kazandıkları her bir kuruşu vatan için harcadıklarını gördükçe manevi bir huzur duymaktadır. Ülkenin ne zorluklara göğüs gerdiğine değinip bugün için şükretmektedir.

Ötede kuşlar derlenir ana olurken bir gün doğumuna

Kent horozlarla uyanır sularla gerinir zamana

geçerken ezanla

*Sayfalar sayfa olurken Kur’an’la.*²⁰⁷

...

Sürecek savaşımız

Afgan dağlarında rüzgarlar

Ezanla beraber dolaştıkça

*Kırları bayırları.*²⁰⁸

...

Çam dalları arasından sızan rüzgârın soluğu

Sürekli zikir üzre pınarın sesi

Ve sonra ezana geçilmişti

O dağların üzerinde özgürlük meşalesi gibi

*Seyrettiğimiz.*²⁰⁹

Yukarıda verilen şiirlerde ortak tema olarak ezan ve zikirden bahsedilmektedir.

²⁰⁴ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 103.

²⁰⁵ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 94.

²⁰⁶ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 134.

²⁰⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 25.

²⁰⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 36.

²⁰⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 100.

Bayazıt, bir çeşmenin akışında bile Allah'ı hatırlayabilmekte ve ezan sesine ayrı bir nitelik vererek özgürlüğün nişanesi olarak görmektedir. Ezanın sesinin işitilmesini özgürlük ateşinin yanması ile ifade etmektedir. Aynı zamanda zorlu süreçlerde yıldırmayan bir öge olarak ezana sığınmaktadır. Afgan dağlarında ona ve Müslümanlara güç veren ezanın sesidir. Günlük hayatta kazanılan bilinç ile Allah'a yaklaşmak mümkün değilken, ibadetler sayesinde bilincini yükselten insan Allah'la yaklaşabilir. Bayazıt namaz, zikir gibi ibadetlerle dini şuurunu yükselterek çeşmeden akan suda dahi Allah'ı anabilmektedir.²¹⁰ Bayazıt, eserlerinde yer verdiği ibadetlerle dindarlığın ibadet boyutunu yansıtmaktadır. İslam dininin emir ve yasaklarını her koşulda uygulayarak inanç boyutuna olan bağlılığını da göstermektedir. İbadetler sayesinde Allah ile irtibat halinde olduğu için olumlu ruh haline sahip olduğu söylenebilir.²¹¹

4.1.7. Erdem Bayazıt'ın Eserlerinde Yer Alan Değerler

4.1.7.1. Dini Duygu

Din duygusu, kişide ilahi bir gücün varlığından ötürü meydana gelen çeşitli düşünce, bir takım tasavvur ve hareketlerin oluşturduğu duygudur. Meydana gelen bu duygu sayesinde insan ilahi varlığa yönelip temas onunla kurabilmektedir. Din duygusu birden fazla duygudan oluşmaktadır. Kişide sevgi ve saygı duygularının yanında korku duygusunu da barındırmaktadır. Aynı zamanda ilahi varlığa duyulan şükür duygusu, minnet ve hayranlık duygularını, güven ve teslim olmayı içermektedir.²¹²

Hökelekli, farklı yaşantıların dini meselelere yöneltilebilir olduğunu vurgularken dini tecrübenin de değişken bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmektedir. Dini meseleler karşısında kişide birden fazla duygu oluşmaktadır ve bu duyguların toplamı dini tecrübeye işaret etmektedir. Duygulardan hareketle duygusallığın insanoğlunun tabiatına bağlı fitri bir özellik olduğu söylenebilir. Duygular nasıl ki insanlarda ortak bir etkiye sahipse dini duygu da evrensel nitelik taşıma özelliğine sahiptir. Elbette dini duygunun her insanda bire bir yaşanması beklenmez çünkü dini duyguyu oluşturan unsurlar ele alındığında farklı yaşantıların etkisi ortaya çıkacaktır. Dini duygunun bireyde gelişmesi onun yetişme ortamına öğrenme alanına da bağlıdır. Dini duygu bu açıdan ele alındığında hem insan fitratında var olan yanı sıra evrensel hem de farklı ortamlara bağlı gelişmesi söz konusu olduğu için kültürel

²¹⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 242.

²¹¹ Apaydın, "İbadet Psikolojisi", 193.

²¹² Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (Samsun: Bilimkent Yayınları, 2016), "Din Duygusu", 65.

olduğu söylenebilir.²¹³ Bayazıt'ın ailesi dini değerlere önem veren bir yapıya sahipti o da böyle bir kültürde dini duygularını geliştirme fırsatı elde etmiştir.²¹⁴ Henüz küçük yaşta ailesinden gördükleriyle Allah ile anlamlı bir bağ kurmayı başardığı söylenebilir. Bayazıt'ın şiirlerinde dini duyguyu en içten şekilde yaşayıp yansıttığını söylemek mümkündür. Alim Kahraman, Bayazıt'ın ifadelerinden hareketle onun benliğini dağlarla özdeşleştiren en yüksek alana taşıyan bir psikolojiden, bütün yüceliği kendinde barındıran Allah'a içsel bir yönelişle, benliğini evrenle özdeşleştirmekten uzaklaşıp ilahi varlıkla sakinliği bulduğunu ifade etmektedir.²¹⁵

Dini duyguya Bayazıt'ın *Şiirler* kitabında kırk, *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* kitabında on yedi, *Kelimenin Dirilişi* kitabında yirmi dokuz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında altı defa rastlanmaktadır. Aşağıda eserlerde geçen dini duyguya örnekler verilmiştir.

Başlar eşyada hareket kurtulmak için kendinden
Daha öteye geçmek için arınmak gibi elbiseden
Yakalar ölümsüzlüğün sonsuz ipini
Sonra ses olur
Zamanın idrak incisi ses döner döner döner de
Yönelir sebebe
*Sebeb ey.*²¹⁶

Bayazıt'ın *Sebeb Ey* şiirinde Allah ile kurulan anlamlı bağ sayesinde farklı duygular bir araya gelerek dini duyguyu oluşturmaktadır. Bayazıt'ın ifadelerinde dini duygudan hareketle ilahi varlığa yönelme ve ilahi aleme yükselme çabası söz konusudur. Bayazıt, şiirde bütün sebepleri yaratan varlığı zikrederek izlenimlerinde, görüp yaşadıklarında Allah ile her an ahenk içinde olduğunu yansıtmaktadır.²¹⁷

Ey aşk ey dirilik soluğu ey evrenin hareket kaynağı
*Nasıl unuturum nasıl unuturum hiç unutmadım.*²¹⁸

Şiirde evrende varoluşun ve devamlılığın hareket noktası olarak Allah anılmakta olup peygamber sevgisinden bahsedilmektedir. Aynı zamanda ölüm kavramı da ele alınarak korku dolu bir yok oluş değil huzurlu bir gelecek olarak görülmektedir. Bayazıt böylece içinde yaşadığı Allah ve peygamber sevgisiyle ölümü huzurla anmaktadır.

²¹³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 138-139.

²¹⁴ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 49.

²¹⁵ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 95-96.

²¹⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 26.

²¹⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 139-140.

²¹⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 107.

*Bir göz bizi denetliyor -bu muhakkak
 Bir ılık boğuluyor denizde -bunu iyi duyuyoruz
 Bir ışık kesiyor karanlığı bir ustura ağzında
 Bilmediğimizi anlıyoruz
 Görmediğimizi seziyoruz.²¹⁹*

Yukarıda verilen şiirde ise artık açıkça yaşanan dini duygunun yansıması görölmektedir. Şair her an her şeyi gören bilen bir varlığın gözetimi altında olduğunu bilmektedir ve bu biliş gözün görmesinden ziyade görölmeyenin sezilişinden ibarettir yani dini bir tecrübenin yaşanma durumu ifade edilmektedir. Bu duygu ise şairde anlık bir durum değildir, artık kişiliğinin bir parçasını oluşturmaktadır.²²⁰ Bayazıt'ın dini duyguyu tam olarak yaşadığı alanlardan biri de tasavvuftur. Bayazıt, Mehmet Arslan'a verdiği bir röportajda, tasavvufu İslamiyet'in insan tarafından algılanıp yaşanmasından ziyade şuurlu bir yaşayışı sunmasından bahsetmektedir. Şair bastığı toprağı, teneffüs ettiği havayı, parktaki ağacı görmekle kalmayıp idrak da ettiğini şiirlerine yansıtmaktadır. Bunu dini duyguyu yoğunlaştırdığı tasavvufa borçludur.²²¹

*Gün doğar rüzgâr eser bulut dolanır
 Rahmet şarkısı söyler yağmurlar.²²²
 ...
 Ey âlemi donatan ışık toprağa can veren el.²²³
 ...
 Şehrin mabetleri bir bir tükeniyor
 Başlıyor içinde sonsuz susuzluk.²²⁴
 ...
 Yeri ve göğü damarlarımızı dolduran
 Ondan başka her şey yok olan yalan olan
 Rahman
 Ve Rahim olan.²²⁵
 ...*

²¹⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 63.

²²⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 187.

²²¹ Bayazıt, *Kelimenin Diriliş*, 191.

²²² Bayazıt, *Şiirler*, 12.

²²³ Bayazıt, *Şiirler*, 13.

²²⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 17.

²²⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 99.

Arkamda bütün yönler

Önümde kible!²²⁶

...

Yakub 'la bekleyenim

Yusuf 'la gözleneyim

Musa 'yla Tur Dağında!

İsa 'yla gökyüzünde.²²⁷

...

Al beni Rabbim

Çöz beni çoğalt beni.²²⁸

...

Dünyanın ağırlığına eklese yıldızları ayı güneşi

Gene de ağır basarsın ey kalbim ey kalbimin güneşi.²²⁹

Yukarıda verilen şiirlerden hareketle Bayazıt'ın yaşadığı dini duygu sayesinde farklı bir ruh hali içinde olduğu söylenebilir. Bu ruh halini yalnızca dindar insanların yaşayabileceği ifade edilebilir. Bayazıt dini duygunun etkisiyle umutsuzluğa kapılmadan her koşulda Allah'a sığınarak huzurlu olmaktadır. O, yaşadığı çeşitli endişelerden dini duygu sayesinde uzaklaşmaktadır.²³⁰ Bayazıt doğa ile kurduğu ilişkiyi İslam medeniyeti üzerinden şekillendirerek dini duygunun davranışlarına ve sözlerine yansıdığını şu ifadelerle göstermektedir: "... bütün insanlara hiçbir ayırım gözetmeden eşrefi mahkukat olarak bakar; çevreye ve doğaya bacı; kardeş, eş muamelesi ile yaklaşır."²³¹

4.1.7.2. Akıl

Türk Dil Kurumu'na göre aklın sözlük anlamı "Düşünme, anlama ve kavrama gücü, us."²³² şeklinde belirtilmektedir. Dini anlamda ise akıl doğru ile yanlış birbirinden ayırt etme yetisi, iyi ve doğru yola iletme gücüdür. Din, muhataplarından akıl sayesinde etraflarında yaşanan birtakım olayları düşünüp anlamalarını, doğru bir şekilde değerlendirmelerini beklemektedir. Bu sayede yaratan ile bağ kurmaları istenmektedir. İnanan insan için

²²⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 169.

²²⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 173.

²²⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 185.

²²⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 203.

²³⁰ Peker, *Din Psikolojisi*, 113.

²³¹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 158-159.

²³² "Akıl", *Türk Dil Kurumu* (21 Haziran 2023).

vazgeçilmez bir bilgi kaynağı olarak görülen akıl, doğru seçimler sonucunda kişiyi iyi ve güzele yönlendirerek mükâfata kavuşturabilmektedir. Ancak doğru bilgiyi bilmek yeterli değildir, doğru bilgi sayesinde adımlarını ona göre seçebilen şahıs aklın görevini yerine getirmiş olacaktır.²³³

Akıl psikolojide insanın davranışlarına yön veren düşünme yetisi olarak ifade edilmektedir. İbni Sina (980-1037), aklın hem içinde bulunduğumuz dünyayı algılayıp kavramada hem de ahiret yurdunu idrak etmede önemli bir unsur olduğunu belirtmektedir. İnsan akıl sayesinde davranışlarına yön vererek yaşamını belirlemektedir. Muhasibi (781/857) bir dinin insanı muhatap alabilmesi için akli ön koşul olarak sunduğunu ileri sürmektedir çünkü idrak edecek yetinin olmadığı bir alanda vahyi anlayacak bir unsur da bulunmamaktadır. Aynı zamanda akıl sayesinde arzu ve isteklerin kontrolünün sağlandığını vurgulamaktadır. Gazali (1058-1111) de Muhasibi'nin yaklaştığı perspektiften yola çıkarak vahyin anlam kazanabilmesi, davranışlara yansıyabilmesi için akli temel almaktadır.²³⁴

Bayazıt'ın *Şiirler* kitabında sekiz, *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* kitabında bir, *Kelimenin Dirilişi* kitabında dokuz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında otuz iki defa akıl değerine rastlanmaktadır. Bayazıt, eserlerinde insanları bir uyanışa davet etmektedir. Kendi gözlemleri ve aklıyla elde ettiği bulguları okuyucusuyla paylaşmayı onlara yeni bir dünya kazandırmayı amaçlamaktadır.²³⁵ Eserlerinde yer alan akıl değerine ait örnekler aşağıda verilmiştir.

Mor bir kâbus çöküyor üstümüze

*Parkta son ağaç da ölüyor intiharı hatırlatan.*²³⁶

Yukarıda geçen şiir bölümünde Bayazıt'ın sıklıkla değindiği konulardan biri olan modernizmin şehre getirdikleriyle birlikte insanlardan samimiyeti, doğaya bağlılığı, dostluğu götürdüğünü ifade edişi görülmektedir.²³⁷

Makinalar bir elin beş parmağını çarmıha geriyorlar

*Akıl bir akreptir intihara hazır.*²³⁸

Yukarıda geçen dizelerde insanın kendi aklıyla kendi sonunu getirmeye yakın

²³³ Osman Özdemir, "Psikiyatrik Açıdan Akıl ve Aklın Terbiyesi", *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 9/1 (2017), 116-118.

²³⁴ Nazife Varlı, "Erken Dönem İslam Alimlerinin Psikolojiye Katkıları: Akıl, Nefs, Ruh Kavramları", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2019), 70-72.

²³⁵ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 83.

²³⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 15.

²³⁷ M. Fatih Andı, "Beton Duvarlar Arasında Açan Çiçek": Modern Kente ve Kentleşmeye Karşı Erdem Bayazıt'ın Şiiri", *Fsm İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 87.

²³⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 19.

olduğuna vurgu yapmaktadır. Yine modernizmin yaşattığı ya da ilerleyen zamanlarda yaşatacaklarına karşı bir uyarı söz konusudur çünkü makinalar artık insanların ellerindeki işi alıp onların işleyen çarktaki yerini dolduracaktır.

Bir bebeğin ilk hecesi düşer ağzından ansızın ve bulur

*Aklı yontan o sonsuz sesi bulur.*²³⁹

Verilen dizelerde Bayazıt akıl sayesinde insanların yaratıcının izlerini bulabileceklerini ifade etmektedir. İnsanın bebeklikten itibaren Allah'ı bilmek için var olduğunu idrak edişini göstermektedir.

İnsanların koşup dolduğu bu dar yapılarda

Bir kısır döngüye girmek için bütün çabalar

*Biz bunun için mi geldik.*²⁴⁰

Çoğu insanın sorgulamadan, düşünmeden girdiği apartman daireleri Bayazıt için hayatı, yaşamı sorgulayacağı bir unsur olmaktadır. Her gün aynı saatte uyanıp aynı saatte eve dönmek şair için insanın yaratılışına aykırı bir durumdur. Yanlış giden bu düzene, içinde bir son verme isteği vardır. Kendi ruhunda hissettiği boşluğu bütün insanların fark etmesini istemektedir. Çünkü bu yaşam tarzı insanları tüketmeye, madde için yaşamaya ve yalnızlığa itmektedir.²⁴¹ Bayazıt madde için yaşamanın insanı Allah'tan uzaklaştırdığını ve sömürü altında yaşamaya neden olduğunu ifade ederek şu sözlerle insanları aydınlatmaktadır: “Bu çarktan kurtulmanın tek yolu bu çarkın uyum içinde dönmesini sağlayan materyalist temeli yıkmaktır. Bu da ancak dine dönüşle, bir diğer ifade ile vahye dönüşle mümkündür.”²⁴² İnsanların materyalist bir yaşama reklamlarla birlikte alıştırıldıklarını şu sözleriyle açıklamaktadır: “İnsanoğlu, hiç gereksinme duymadığı halde tüketim ekonomisinin reklamlarıyla zaruri ihtiyaç haline gelmiş nice araçların kölesi haline getirilmiştir.”²⁴³ Bayazıt materyalist düzenden insanoğlunu kurtaracak çeşitli fikirlerini eserlerinde dile getirmektedir. Batılı devletlerin silah satışlarını devam ettirmek için güçsüz devletler arasında savaş çıkarıp onlara silah sattıklarını açıklarken çözüm yolunu şu şekilde sunmaktadır: “... emperyalizmin sömürüsüne maruz maruz kalan ülkelerin en çok dikkat edeceği iki husus var: Bir süperlerin bölgesel savaş tuzağına düşmemek, yani gelişmemişlerin çarpıştırılması oyununa düşmemek;

²³⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 27.

²⁴⁰ Bayazıt, *Şiirler*, 50.

²⁴¹ Andı, “Beton Duvarlar Arasında Açan Çiçek”: Modern Kente ve Kentleşmeye Karşı Erdem Bayazıt'ın Şiiri”, 87.

²⁴² Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 33.

²⁴³ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 34.

iki, konvensiyonel silah üretimini kendi gücü ile üretebilmek...”²⁴⁴

Ey durup durup dalgalanan kalbim

Yorulup yorulup durulduğun gün

*Gerçek yorumu bulabilirsin.*²⁴⁵

Şair aklını kullanarak gerçeği daima aramaya devam edeceğini göstermektedir. Gerçeğin bulunmasının zor bir durum olduğunu ve yeterince çaba gösterilmesi gerektiğini bilmektedir. Şair, şiiri ise gerçeğin bulunmasında düşünmeye iten bir güç olarak görmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁶ Böylece şiir hem hakikati aradığı yer hem de insanlara hakikati gösterme alanıdır diyebiliriz. Dünyaya geliş amacımız olarak Allah’ı bilmek, tanımak ona kul olmak olduğumuzu dile getirmektedir. Allah’ın bizim için sakladığı nice güzellikleri ve hikmetleri aramak için bu dünyada olduğumuzu ifade ederek şiirlerinde ve yazılarında da aklı ön plana çıkararak gördüklerini göstermeye çalıştığını söyleyebiliriz.²⁴⁷ Necip Fazıl hakkında yazdığı bir yazısında, onun varlık hakkında sorular sormasının oldukça anlaşılır olduğunu şu şekilde açıklamaktadır: “Onun daha gençlik şiirlerinde fizik ötesine açtığı kapı, metafizik açılımlar yerden göklere götüren yolun bulunacağına bir işaret sayılabilir.”²⁴⁸ Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere Bayazıt akıl ile duyular üstü aleme ulaşabileceğini vurgulamaktadır. Bayazıt, aklın insanı diğer mahlûkattan ayıran özelliğine dikkat çekerek insanın iradesini kullanarak birtakım soruları sorup cevaplamak için uğraşması gerektiğini ifade etmektedir. Gerçeğin bilim ile değil ancak sanat ile ortaya çıkarılacağına vurgu yaparak herkesin kendi düşünce yoluyla hakikate ulaşması gerektiğini aktarmaktadır. Kendisi de kalemiyle hakikati aramakta ve nerden gelip nereye gittiğini sorgulamaktadır.²⁴⁹ Bayazıt’a göre insanın dünyaya ayak basmasının asıl amacı da değişmeyi, yaratıcıyı bulmak ve bilmektir. Ona göre ebedi olanı bilen insan bu bilgi ve kavrama sonucunda ölümsüzlüğe ulaşabilecektir.²⁵⁰ Bayazıt, aklın hakikati bulmadaki önemini farkında olduğu kadar çeşitli yanılsamalarının da olacağının bilincindedir bu yüzden kaderi, ölümü, yaşamı anlamlandırmada akıl ile birlikte kalbin de devrede olması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü onun asıl aradığı sonsuz olan Allah’tır ve onu yalnızca akıl ile bilmek değil kalbin de sözünü duymak gereklidir.²⁵¹

²⁴⁴ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 52-53.

²⁴⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 94.

²⁴⁶ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 31.

²⁴⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 33.

²⁴⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 39.

²⁴⁹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 187.

²⁵⁰ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 189.

²⁵¹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 210.

4.1.7.3. Ahlak

Ahlak kavramı terim olarak felsefi, kültürel ya da dini açıdan ele alınan, insanların gerçekleştirdiği davranışlarda iyi ve güzeli, çirkin ve yanlış ayırt etmede kullanılan ilkeler bütünüdür. Bu ilkelerin belirlenmesinde inanç ve sosyal yaşamın etkisi görülmektedir.²⁵² Ahlaki ilkeler dinin etkisiyle ortaya çıkabileceği gibi inanç sahibi olmayan bireylerde de görülebilmektedir. Dini bir inanca sahip olan bir birey için ahlaki tatbik etme psikolojik bir süreçtir. İnanan birey dinin emirleri doğrultusunda iyi ve güzele yönelebilmek için dini bir motivasyon elde etmektedir.²⁵³

Bayazıt'ın eserlerinde ahlak kavramı *İpek Yolu'ndan Afganistan'a* kitabında sekiz, *Kelimenin Dirilişi* kitabında dokuz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında üç defa yer almaktadır. Bayazıt'ın şiirlerinde çizdiği olgun yapının kendi ahlaki yapısında da gözlemlendiği görülmektedir. Çalışma ortamında, arkadaşlıklarında çıkar ilişkileri gözetmeksizin, kıskançlık beslemeksizin bir arada bulunmuştur.²⁵⁴ Bayazıt'ın kendi benliğinde ahlaki bir yapı oluşturup oradan beslendiği söylenebilir. Bu ahlaki yapının mimari ise İslam dinidir. Ergenlik dönemiyle birlikte hem dindarlık hem de kişilik gelişirken, dindarlık ve kişilik bazı faktörlerden etkilenmektedir bunlar kimlik bunalımı, kendini gerçekleştirme gibi durumlardır. Kendini gerçekleştirme süreciyle dini bir yaşam görüşüne sahip olma süreci arasında psikolojik anlamda benzerlik söz konusudur. Her iki durumda da insan psikolojik olarak sosyal ilişkilerde bulunmaktadır.²⁵⁵ Bayazıt da kendini İslam dininin esaslarıyla bütünleştirerek benliğini oluşturup insanlarla ahlaki ilişkiler kurarak kendini gerçekleştirmektedir. Dindarlık boyutlarından biri olan dini etki boyutuna göre Bayazıt inandığı değerleri şiirleriyle ve yaşamıyla yansıtmaktadır. Bayazıt'ın eserlerinde yer alan ahlak kavramına örnekler aşağıda verilmiştir.

Hiçbir sır kalmamış ardında hiçbir duvarın

Nereye gitti diyorum elbisem nerede

*Şehir soyunmuş diyor biri.*²⁵⁶

Şair, gizlenmesi gereken durumların ulu orta yerde sergilenmesinden oldukça rahatsız olduğunu ifade etmektedir ve bu ortamın insanları etkileyip ahlaki yapısını bozabileceğini

²⁵² Halil Apaydın, *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü* (Samsun, 2016), “Ahlak”, 10.

²⁵³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, 103.

²⁵⁴ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 81.

²⁵⁵ Halil Apaydın, *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 54.

²⁵⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 15.

kendi elbisesinin üzerinden çıktığı imgesiyle anlatmaktadır.

Bayazıt, içinde bulunduğu çağı ahlaki açıdan eleştirmekten uzak durmaz. Bir yazısında peygamberin insanlar tarafından kutsallığının göz ardı edilip bir masal kahramanı gibi görüldüğünü, kitapların ahlakı olgunlaştıracak bilgiyi genişletecek gücünden ziyade kitaplığın bir tarafında süs malzemesi gibi sergilenmesinden, aşkınsa mini eteklere indirilerek kalpten ziyade göze hitap eden yüzeysel bir sevgiye dönüştüğünü ifade ederek yakınmaktadır. Vatanın haritada gösterilen önemsiz bir toprak parçası gibi görülmeye başlandığını ailenin ise tek seferlik eğlenceden ibaret olduğunu açıklamaktadır. Yazısının ana teması ise kelimelerin gücünü okuyucuya aksettirmektir. Ona göre, bir millet güçlü ve sağlam kalmak istiyorsa değerlerine sahip çıkmalı ve kelimelerin manalarını korumalıdır.²⁵⁷

Bayazıt, eserlerinde ahlaki açıdan övdüğü kimselere yer vermektedir. İpekyolu'ndan Afganistan'a adlı eserinde bir genci şu şekilde tarif etmektedir: “Bu munis, bu terbiyeli, bu hareketleri ölçülü ve ahenkli benzincinin hoşâmedisi bize gecenin yorgunluğunu unutturuyor.”²⁵⁸ Aynı eserde bir başka genci ahlaki açıdan şu şekilde anmaktadır: “Ben abdestimi alıncaya kadar o yanımdan ayrılmıyor ve elinde tuttuğu havluyu saygı ile uzatıyor. Bu sabah benzinciden sonra karşılaştığımız ikinci efendi insan numunesini burada saygıyla anıyorum.”²⁵⁹ Afganistan'da Bayazıt ve arkadaşlarına yolculukta eşlik eden İbrahim hakkında şunları söylemektedir: “Hayretimi gören nur yüzlü, sahabî ahlâklî İbrahim kardeş tatlı tatlı tebessüm ediyordu.”²⁶⁰

Bayazıt, ahlaki açıdan yozlaşan insan için çözüm önerileri sunmaktadır. Buna göre insanlığı kurtaracak formülü şu şekilde açıklamaktadır: “Oysa, gerçekten bir bunalım geçiren tüm insanlık için bir çıkış yolu ararken; insanlığı kurtaracak evrensel değerler araştırılırken esas öne alınması gereken vahiydir.”²⁶¹ Bayazıt Allah'ın kurduğu düzen üzere hareket edildiği takdirde eşitliğin mümkün olduğunu şu şekilde ifade etmektedir: “Ama insanları eşit görürseniz, insanların uyması gereken ahlâkı pozitivist ve materyalist bir mantıkla tayin etmeye kalkıp bunu dayatmaz, tam tersi; peygamberlerin haber verdiği ilahi ölçüyle insanları donatırsanız ve bunu evrensel hukukun temeli sayarsanız elbette mümkün.”²⁶² Bayazıt'ın ifadelerinden hareketle vahiy temelli bir hayat sürdüğü söylenebilir. Onun eserlerinde yukarı verilen örneklerden hareketle dini etki boyutuna yer verildiği söylenebilir.

²⁵⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 46.

²⁵⁸ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 41.

²⁵⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 43.

²⁶⁰ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 173.

²⁶¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 18.

²⁶² Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 131.

Bayazıt, Nuri Pakdil ile anısını anlattığı bir yazısında Pakdil'in sert mizacına karşı Hz. Muhammed'in ve İslam'ın orta yolu tavsiye ettiğini dile getirerek onu yumuşatmaya çalıştığını ifade etmektedir.²⁶³ Atasoy Müftüoğlu, hakkında kaleme aldığı bir yazısında onun tevazuu sahibi oluşunu, ona yazı yazması için ısrarcı davrandıklarında ahlaklı bir şekilde karşılayıp kalp kırmayışını vurgulamaktadır.²⁶⁴

4.1.7.4. Adalet

Sözlükte “adalet” kavramı her türlü aşırılıktan kaçınarak itidalli olma, hakkı sahibine teslim etme, kurallara ve hukuka riayet etme şeklinde açıklanmaktadır.²⁶⁵ Adaletin tüm insanlık adına tesis edilmesi için gerekli en önemli ilke insanların manevi eşitliği ilkesidir. İslam dini adaletin sağlanması için ırk, statü, inanç veya kadın-erkek ayrımı yapılmaksızın hareket etmeyi emrederek bütün insanlığı eşitlikte birleştirmiştir. Adaletin sağlanması insanlar için psikolojik bir faktördür. Başka insanların haklarını gözeten insan kendi haklarının da güvence altında olduğunu bilerek adaletin devamını sağlamaktadır.²⁶⁶

İnsanlar için en önemli ilkelerden biri de adaletli olmalarıdır. İnsanların ilk vazifeleri öncelikle kendi benliğine ardından sosyal çevrelerine karşı adaleti tahsis etmeleridir. Adaletli olabilmek için ise duyguların etkilerinden olabildiğince arınmak, aceleci karar vermekten uzak durmak gerekir.²⁶⁷

Adalet kavramı Bayazıt'ın *Kelimenin Dirilişi* kitabında üç, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında on üç, *Şiirler* kitabında üç defa geçmektedir. Eserlerde geçen adalet kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Bayazıt eserlerinde adalet kavramından bahsederken öncelikle adaletsizliğe vurgu yaparak adaletin nasıl sağlanacağı konusunda çözüm önerileri sunmaktadır. Dünyada akıl almaz bir adaletsizliğin hüküm sürdüğünü birtakım insanların lüks içinde yaşarken diğer kişilerinse açlıktan öldüğünü vurgulayarak açıklamaktadır. Lüks içinde olan insanların daha rahat yaşam sürmeleri için diğer insanların acı çekmeye devam ettiğini şu ifadelerle vurgulamaktadır: “Dünyanın yarısı akıl almaz bir israf ve lüks içerisinde yüzerken, diğer

²⁶³ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 64.

²⁶⁴ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 93.

²⁶⁵ Mehmet Sürmeli vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, ed. Ahmet Nedim Serinsu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ts.), “Adalet”, 4.

²⁶⁶ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur'an'da Adalet Psikolojisi-Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler-”, *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/10 (2012), 61-63.

²⁶⁷ Hayrani Altıntaş, *İslam Ahlakı* (Ankara: Akçağ, 2018), 267.

yarsısı en hayati ihtiyaçlarından mahrum bir hayat sürmektedir.”²⁶⁸ Bu adaletsiz sistemi kuranların bilimsel çalışmaları bile ancak kendi haklılıklarını göstermek ve kendi yararlarına kullanmak için eğip büktüklerini ifade etmektedir. Batılı devletlerin adaletiz bir sistem kurduklarını şu sözlerle ifade etmektedir: “... basın, radyo, televizyon, sinema, tiyatro kanalıyla, insanların beyinleri yıkanarak, sömürücü süper güçlerin zulüm düzeni, insanlığa bir kader gibi kabul ettirilmek istenmektedir.”²⁶⁹ .²⁷⁰ Bu güçler adaletsizliği devam ettirmek için bir taraftan basın-yayın organlarını kullanırken diğer taraftan doğu toplumlarını milliyetçilik akımıyla zayıflatmaktadır. Kendi kurdukları düzende ise Fransız, İtalyan, İngiliz bir millet gibi hareket etmektedir.²⁷¹ Bu düzenin insanları üst ve alt insan olarak ayırdıklarını şu şekilde ifade etmektedir: “Çağdaş evrensel imparatorluğun en büyük düşmanı tüketmeyen insandır. Tüketmeyen, tüketme gücü olmayan insan ifna edilmelidir.”²⁷² Bayazıt, adaletsiz düzeni adaletli bir ortama çevirecek tek gücün ise İslam dininde olduğunu sık sık şu ifadelerle vurgulamaktadır: “İslam, gerek Batı uygarlığının, bireyleri şartlandığı materyalist olgulardan onları kurtarmak için gerek milletlerarası düzeyde kurulan emperyalist kısıkaçı çözmek için tek güç olarak ortadadır...”²⁷³ Bayazıt, yapılan bu haksızlığa karşı önemli bir çözüm yolu olarak Ortadoğu’nun İslam bayrağı altında bir ve beraber olarak hareket etmesi gerektiğini belirtmektedir.²⁷⁴ Bayazıt, farklı yazılarında yine bu önerisini tekrarlayan nitelikte çözümlerini ifade etmekten geri durmaz. Müslüman toplulukların hem kişiler olarak üzerlerine düşen görevleri yerine getirerek hem de devletler olarak İslam dininin emir ve yasaklarıyla hareket edildiği sürece bu adaletsizlikten kurtulmanın kolay olduğunu tüm dünyaya barışı sunabilecek gücün de İslam’dan geçtiğini ifade etmektedir.²⁷⁵ Bu önerilerden hareketle Bayazıt’ın İslam dininin adalet kavramına verdiği önemin bilincinde olduğunu söyleyebiliriz. Bayazıt, İslam dininin ahlaki unsurlarından olan adaleti dindarlığın bilgi boyutunda kavradığı söylenebilir. Aynı zamanda adalet kavramının insanların yaşamlarına tesir etmesi için verdiği önerilerde, dindarlığın etki boyutuna rastlanmaktadır.

Biz gidiyoruz

Hicret ediyoruz

Sen sonra geleceksin

²⁶⁸ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 15.

²⁶⁹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 25.

²⁷⁰ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 25.

²⁷¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 60.

²⁷² Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 62.

²⁷³ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 16.

²⁷⁴ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 65.

²⁷⁵ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 68.

Ama önce emanetleri

Sahiplerine

*Vereceksin.*²⁷⁶

Bayazıt, yukarıda verilen şiirinde İslam dininin adalet kavramına verdiği önemi vurgulamaktadır. Hz. Muhammed'in kendisine zulmeden insanlara bile adaletli davranmaya özen gösterdiğini vurgularken dünya üzerinde adaletli bir sistemi sağlayacak olan tek yapının İslam olduğunu göstermektedir. Bayazıt'ın, insanları etkisi altına alacak adalet sistemi olarak İslam'ı işaret etmesinde dindarlığın etki boyutu görülmektedir.

4.1.7.5. Sevgi

Türk Dil Kurumu'na göre sevgi kavramı, insanı bir başkasına ya da herhangi bir şeye karşı bağ kurmaya iten duygu olarak açıklanmaktadır.²⁷⁷ Diğer bir açıklamaya göreyse bir kimse tarafından ilgi duyduğu insan ya da varlığın ruhsal gelişimini desteklemek için kişinin kendi benliğini genişletme isteğidir. Sevginin var olması için belli bir zamana ihtiyaç vardır ve sevgi iki tarafı da besleyip geliştiren bir duygudur. Kendini ve çevresini sevgi ile besleyen insan ise tamamlanmış olarak nitelendirilebilir.²⁷⁸ Sevgi aynı zamanda psiko-sosyal zeminde dayanışmayı artırıp kıskançlık, parçalanma, toplum içinde ayrışma gibi durumların ise önüne geçmektedir.²⁷⁹

Bayazıt içinde topluma ve milletine karşı derin bir sevgi beslemektedir. Bu sevginin sonucu olarak topluma karşı kendini sorumlu hissetmektedir. Eserlerinde kimi zaman sevgisini mısralara dökerken kimi zaman da kalemiyle toplumu aydınlatmak hatta karşılarına çıkabilecek zararlı durumlara karşı onları uyarmaktadır. Onun toplumu sorgulayan bir tarafı olduğu söylenebilir ve bu sorgulamanın kaynağı sevgidir. Yukarıda da bahsedildiği gibi böylece sevgi iki tarafı da beslemektedir hem toplumu hem de topluma sevgi duyan yazarı.²⁸⁰ Sevgi kavramı Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında üç, *Kelimenin Dirilişi* kitabında yedi, *Şiirler* kitabında altı defa geçmektedir. Eserlerde geçen sevgi kavramına dair örnekler aşağıda verilmiştir.

Gürültü susar ses donar sevgi tohumu patlar

²⁷⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 122.

²⁷⁷ "Sevgi", *Türk Dil Kurumu* (22 Haziran 2023).

²⁷⁸ Ahmet Albayrak, *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995), 39.

²⁷⁹ Şaban Ali Düzgün, "Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 7.

²⁸⁰ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 136.

*Sesiz bir bombadır konuşur derinlerde.*²⁸¹

...

Bütün canlılar

*Aşkla mest aşkla diri.*²⁸²

...

Bir yüzün Asya ey kalbim bir yüzün Afrika

Öbür yanın Avrupa Amerika

Saatler nasıl yorulmazlarsa işlemekten

*Sen de yorulmuyorsun ey kalbim büyümekten.*²⁸³

Tabiat Risalesi adlı şiirinde şehrin donuk yaşamında olmasına rağmen kalbinde büyüttüğü onca Müslüman kardeşinin acısını hissettiğini anlayabiliriz. Şehirde tekdüze bir hayat yaşayan insanlar için üzüldürken ardından aklına çöl gelmektedir. Çölün ise Afganistan’da geçirdiği günlerde Müslümanların yaşadığı zorlukları anımsattığını söyleyebiliriz. Şiirin devamında gökyüzünden bütün gücüyle içine dolmasını istemekte ve belki içindeki acıyı dindirebileceğini söylemektedir. Buradan hareketle dünya üzerinde yaşanan sıkıntıları kalbine yük edinmekte ve bunu insanlığa karşı duyduğu sevgiden ötürü yaşamaktadır.

Yaslan göğsüme sevdiğim

Benim gönlüm gök gibidir açık deniz gibidir

*Pas tutmaz benim içim yeryüzü gibidir toprak gibidir.*²⁸⁴

Aşk Risalesi adlı şiirinde içinde beslediği sevginin büyüklüğü sayesinde kin, nefret ya da öfke barınmamaktadır. Toprak nasıl ki kirleri arındırır her şeyi bağrına basar şair de içindeki sevgiyi toprağın sahiplenişine benzetmektedir.

Bayazıt arkadaşı Akif İnan için kaleme aldığı bir yazısında onun özelliklerinden bahsederken onun muhabbet beslediği kimseleri Allah için sevdiğini ifade etmektedir. “Sevdiklerini Allah için severdi. Düşmanlarına Allah için düşmanlık ederdi.”²⁸⁵Bu ifade ile onu övmektedir, kendisi de arkadaşı gibi tabiata, insanlara karşı beslediği büyük sevgiyi Allah için büyütmektedir bu yüzden ona göre Allah için sevmek övülecek bir davranıştır. Allah için sevmenin en büyük göstergelerinden birini ise arkadaşlarıyla beraber Afganistan dağlarında oldukça zorlu yolları aşarken göstermektedir. Yolun ilerisinde düşmanların olduğu

²⁸¹ Bayazıt, *Şiirler*, 12.

²⁸² Bayazıt, *Şiirler*, 197.

²⁸³ Bayazıt, *Şiirler*, 93.

²⁸⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 105.

²⁸⁵ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 82.

haberini almasına rağmen Allah için Müslüman kardeşlerinin seslerini duyurmak amacıyla çıktığı yoldan bir an bile tereddüt etmeyerek adımlarını devam ettirmiştir. Bir tarafta, sevdiği arkadaşları ve din kardeşleri ile birlikte olmanın muhabbeti diğer tarafta ise ölüm bile gelse kavuşmayı düşlediği Rabbine yönelmiştir.²⁸⁶

Bayazıt, oluşturduğu değerler sisteminde sevgiye yer vermektedir. Değerler sistemini oluştururken dini motivasyondan hareket etmiştir. Onun sevgi değerinde Müslüman kardeşlerinin sesi olma, Allah için sevme, Allah'ı sevme durumu gözlemlenmektedir. Buradan hareketle Bayazıt'ın değerler sisteminde sevgi, dindarlığın etki boyutunu yansıtmaktadır diyebiliriz.²⁸⁷

4.1.7.6. Dostluk

Dostluk kavramı, arkadaş değer verilen kimse, içten seven anlamlarına gelir ve birbiri hakkında iyilik düşünen kimseler için dost kavramı kullanılabilir.²⁸⁸ Dostluğun, bireylerin birbirlerini destekleyip geliştirdiği, kişiliklerin sosyalleşmesini sağladığı gibi işlevleri varken aynı zamanda psikolojik anlamda ve toplumsal açıdan da yararlar sağlamaktadır. Psikolojik açıdan kişiyi destekleyip yalnızlık duygusundan arındırarak bir bakıma da şahsın kendini gerçekleştirmesine yarar sağlayarak benlik gelişimini olumlu etkilemektedir.²⁸⁹

İnsanın fitratında bir takım kendi benliğine yönelme, kendi çıkarlarını düşünme durumu aynı zamanda kişileri başka insanlara da götürür ve onlarla birleştirir. Böylece şahıslar arasında birtakım duygusal bağlar gelişebilir ve bu zamanla kişilerden daha büyük gruplara evrilebilmektedir. İnsan doğası gereği duygusal bağ kurmak istemektedir bunun için de ortak zevklere, ilgi alanlarına sahip kişiler aramaya yönelmektedir. Böylece arkadaşlık ya da dostluk kendini göstermektedir.²⁹⁰

Dostluk kavramı Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında sekiz, *Kelimenin Dirilişi* kitabında sekiz, *Şiirler* kitabında bir defa geçmektedir. Eserlerde geçen dostluk kavramına dair örnekler aşağıda verilmiştir.

Bayazıt, dostluk kavramına özellikle *İpekyolu'ndan Afganistan'a* adlı eserinde yer verir. Eserin başından itibaren Afganistan'a ayak basmalarıyla birlikte dostları tarafından

²⁸⁶ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 36.

²⁸⁷ Mehmedoğlu, "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)", 134.

²⁸⁸ Mehmet Sürmeli vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, ed. Ahmet Nedim Serinsu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ts.), "Dost", 61.

²⁸⁹ Ömer Aytaç - Mehmet Tan, "Arkadaşlık Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 29/1 (2019), 346.

²⁹⁰ Nurettin Topçu, *Psikoloji* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 85-86.

oldukça samimi bir karşılama yaşadıklarını anlatmaktadır. Yazar da onlarla bir arada olmanın mutluluğunu farklı satırlarda paylaşmaktadır. Yol boyunca karşılaştıkları kişilerle yapılan samimi muhabbetten bahsederken, bir asker ile sohbet ederken onların duasını almanın bahtiyarlığını yaşadığını aktarırken ezelden beri var olan bir dostluğu vurgulamaktadır.²⁹¹

Yazar, yolculuk sırasında konuşmalarını anlamadıkları birçok kişiyle tanıştıklarını ancak aralarında imanın meydana getirdiği ortak değerlerin etkisiyle muhabbet edebildiklerini vurgulamaktadır. Yolculuklar kimi dostlukların kurulmasına vesile olurken zamanı geldiğinde yollar ayrılır, Bayazıt Afgan dağlarının eteklerinde, zorlu yollarda geçirilen dokuz günün ardından Maruf Bey ve Teğmen Mirveys'e vedalarını aktarırken her iki tarafında gözlerinin ıslandığını anlatmaktadır. Vatanını düşmanlardan koruma uğrunda çaba sarf eden bu askerlere Bayazıt ve arkadaşlarının sağladığı manevi destek güzel bir dostluğu ortaya çıkarmıştır. Bayazıt eserde bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: “Maruf Bey sözlerini naklederken buğulanan gözlerimizi birbirimizden kaçırmamak elde miydi?”²⁹²

Bayazıt Afganistan'da kaldıkları süre boyunca yeri geldiğinde bir şehit ailesini ziyaret ediyor yeri geldiğinde ise cepheye yaklaşmak için askerlerle birlikte yol alıyordu. Bir gün evladını şehit vermiş bir aileye ziyarette bulundukları esnada sıcakkanlı karşılama neticesinde şaşkınlığını şu ifadelerle aktarmaktadır: “Kırk yıllık dostlarıymışız gibi davranıyorlardı.”²⁹³

Afganistan'a birlikte yola çıktığı ekip arkadaşlarıyla aralarındaki dostluğu da ele almaktadır. Ekipten daha önce dönmek zorunda kalan İbrahim Sarıoğlu'nun ayrılışının bütün ekibi oldukça hüznlendirdiğini dile getirirken aralarındaki dostluğu vurgulamaktadır. Bayazıt içindeki hisleri şu cümlelerle ifade etmiştir: “İbrahim Sarıoğlu'ndan ayrılmak bize zor gelmişti. İçime bir gariplik çökmüştü. Birlikte altı bin kilometre katettiğimiz bir dosttan ayrılmak hüznüyle dopdolu olarak yukarıya, odamıza çıktım.”²⁹⁴

Bayazıt, dostluk kavramına arkadaşları hakkında yayınladığı çeşitli yazılarla da değinmektedir. Zarifoğlu'nun dünyanın çeşitli ülkelerinden birçok kişi ile tanışıp onların muhabbetlerini kazandığını ifade etmektedir. “Dünyanın her yerinden; yaşadığı toplumun her kesiminden dostları vardı.”²⁹⁵ Aynı zamanda kendisi ile olan arkadaşlıklarını da aynı memlekette yaşadığı anıları anlatarak ortaya çıkarmaktadır. Zarifoğlu ile aynı memleketi, mahalleyi, kırları, sınıfı, şiirleri paylaştığını aktarırken dostluk bağlarını şu ifadelerle ortaya

²⁹¹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 67-68.

²⁹² Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 265.

²⁹³ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 293.

²⁹⁴ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 110.

²⁹⁵ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 69.

göstermektedir: “O çocukluk arkadaşımı, sınıf arkadaşımı, yol arkadaşımı, ihvanımı.”²⁹⁶ İnan ile aralarındaki dostluğu ise kırk yılı geçen bir maziye rağmen dargınlık yaşamadıklarına ve birbirinden güzel anılar biriktirdiklerine değinerek, zor zamanlarında destek olmayı sürdürüp hastalığında acısını paylaştığını ifade etmektedir.²⁹⁷ Müftüoğlu’ndan bahsettiği bir yazısında onun yüzünün kendisine Allah’ı hatırlattığını ve bu yüzden onu görmekten oldukça mutlu olduğunu kaleme alırken, bulunduğu şehirden bunaldığında bu dostluğun kendine rahat bir nefes bahsettiğini belirtmektedir. Yazar, dostunun karakterinden ise övgü ile bahsetmektedir.²⁹⁸

4.1.7.7. Saygı

Saygı, bir kimseye sahip olduğu bazı nitelikler sebebiyle duyulan sevgi ve bağlılığın özenli, ölçülü davranışlarla ifade edilmesidir. İnsanlar saygı sayesinde bulundukları ortamda konumlarını değerlendirip davranışlarını düzenleyerek üzerlerine düşen görevi yerine getirirler. Kişiler de karşı taraftan saygı görecekları için düzenli bir toplumun inşası için saygı kavramı önemli bir unsurdur.²⁹⁹

Şentürk, saygıyı içten ve dıştan kaynaklı saygı olarak ikiye ayırmaktadır. Buna insanın karşı tarafa beslediği sevgi ve hoşgöründen meydana gelen saygıyı içten kaynaklı saygı olarak nitelendirmektedir. Şentürk, herhangi bir kimse ya da makamdan korku, kaygı nedeniyle gösterilen saygıyı dıştan kaynaklı saygı olarak ifade etmektedir. Tıpkı Allport’un dindarlığı içten ya da dıştan kaynaklı olarak incelemesi gibi saygıda da içten gösterilen daha düzenli ve uyumlu bir toplum için uygundur. Aksi halde korkunun ortadan kalkmasıyla birlikte saygı ve hürmet de ortadan kalkacaktır. Bir kimsenin saygılı olabilmesi içinse doğru bir benlik algısı içinde olup yerinde davranmasını bilmesi ve ahlaki anlamda değerler dünyasında saygıya yer vermesi gereklidir.³⁰⁰

Saygı kavramı Bayazıt’ın *İpekyolu’ndan Afganistan’a* kitabında dokuz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında iki, *Şiirler* kitabında bir defa geçmektedir. Eserlerde geçen saygı kavramına dair örnekler aşağıda verilmiştir.

Bayazıt, İslam dininin önem verdiği değerleri kendine düstur edinmiş bir yazar olarak saygı değerine Müslümanların yaklaşımıyla eserlerinde yer vermiştir. Buna göre Müslümanların

²⁹⁶ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 70.

²⁹⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 88.

²⁹⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 92.

²⁹⁹ Hâbil Şentürk, “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2008), 218.

³⁰⁰ Şentürk, “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”, 219-220.

vahiy eksenli bir anlayışla beslenerek tarihin hiçbir döneminde insanlara ırk, dil ya da din farkından dolayı zulmetmediklerini ifade etmektedir. Bayazıt, Müslümanların saygı eksenli fetih anlayışına şu şekilde değinmektedir: “... inandıkları vahiy gerçeği ile dünyaya meydan okumuşlar fakat kendileri ile aynı inancı paylaşmıyor diye kimseye zulmetmemişlerdir.”³⁰¹ Bayazıt, dostu İnan’ın ölümü üzerine yazdığı şiirde saygı değerine vurgu yapmaktadır.

Bayazıt, arkadaşlarıyla birlikte gittiği Afganistan yolculuğunu anlattığı eserinde büsbütün saygı örneği sunmaktadır. Müslüman kardeş olarak gördükleri Afgan halkının bağımsızlık mücadelesinde onların yanında durarak saygılarını göstermektedirler. Bununla birlikte orada bulunmayan insanlara doğru bilgiler aktarmak için yol katederek onlara da saygılarını ifade etmektedirler. Hem zulme uğrayan hem de zulümden bihaber olan bütün insanlar doğru bilgiyi hak etmektedirler.³⁰² Afgan halkı da bu fedakarlığın karşılığını Bayazıt ve ekibine duydukları saygı ile ifade etmektedirler. Ekip sık sık farklı yerlerde bulunmakta ve Munda kampı dönüşünde insanların onları uğurlamak için saygıdan bir anda ayağa kalktıklarını fark ederler.³⁰³ Ziyaret edilen yerlerden biri de Afganistan’da yaralı askerlerin bakımının yapıldığı hastanedir ve Bayazıt bir taraftan bilgi almak için askerlerle sohbet etmek isterken bir taraftan da onları yorduğunu düşünerek çekingen davranıp acılarına saygı duymaktadır. Bayazıt o an yaşadığı duyguyu şu şekilde aktarmaktadır: “Bu mazlum, bu çilekeş, bu kahraman insanların asaleti karşısında bir anda içimi öyle bir mahcubiyet duygusu kaplıyor ki, değil onları sorunlarımla rahatsız etmek, onların karşısında ayakta duruyor olmak bile bana bir saygısızlık gibi geliyor.”³⁰⁴ Bayazıt’ın yaralı askerlere duyduğu sevgiden hareketle içten kaynaklı saygı duyduğu söylenebilir. Onu zorlayan ya da makamlarından dolayı kaygı duymasını sağlayan bir etken söz konusu değildir.³⁰⁵

Bayazıt, dostu İnan’ın ölümü üzerine yazdığı şiirde saygı değerine vurgu yapmaktadır. O hem arkadaşına duyduğu saygıyı hem de Allah’ın ölümü takdir eden gücüne saygısını ifade etmektedir. Arkadaşına beslediği sevgi ve hoşgöründen ötürü içten kaynaklı saygı duyduğu ifade edilebilir. Allah’a karşı duyulan saygının, Allah’ın üstünlüğünün farkında olma durumundan hareketle içten kaynaklı olduğu söylenebilir.³⁰⁶

Ben işte o zaman

Saygı ile güvenerek

³⁰¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 29.

³⁰² Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 98.

³⁰³ Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 87.

³⁰⁴ Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 99.

³⁰⁵ Şentürk, “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”, 219-220.

³⁰⁶ Şentürk, “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”, 219-220.

*Selamlayacağım önden gideni.*³⁰⁷

4.1.7.8. Cesaret/Şecaat

İnsanda var olan öfke gücünün ölçülü bir şekilde kullanılmasıyla cesaret/şecaat erdemi ortaya çıkmaktadır. Cesaret kavramının bir erdem olarak kişide bulunması için doğuştan sahip olduğu özelliklerin etkili olduğu gibi yetişmiş olduğu çevrenin de etkisi söz konusudur. Cesaretin yalnızca sonucuna odaklanmak kişide bu değer nasıl meydana geldiğini anlamamaya neden olmaktadır çünkü cesaret belli bilişsel bir sürece dayanır, çeşitli duyguların etkisiyle ortaya çıkar ve kişiyi cesarete odaklayan bir durum söz konusudur. Şahısların benlikleri hakkında yapacakları bilişsel bir özeleştirici de cesaretle ilgilidir. Bu değere sahip insanlar bir takım ortak özelliklere sahiptirler bunlar; merak duygusu, risk alma yetisi, liderlik vasfı, empatiye sahip olmadır. Aynı zamanda cesaret sahibi bireyler psikolojik anlamda daha iyi olma eğilimi göstermektedirler.³⁰⁸

Bayazıt cesareti kişiliğine yansıtıran bu kavrama eserlerinde de yer vermiştir. Cesaret/Şecaat kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında dört, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında dört, *Şiirler* kitabında beş, *Kelimenin Dirilişi* kitabında üç defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen cesaret/şecaat kavramına dair örnekler aşağıda verilmiştir.

Bayazıt Afganistan yolculuğuna çıkarken zorlu bir sürecin başlangıcında olduğunu ancak her şeyi göze aldığını şu ifadelerle göstermektedir: “Onlar da bizim gibi İran, Pakistan, Afganistan ve Hindistan’ı kapsayan ve takriben 20 bin kilometrelik bir yolculuğu gerektiren bu seyahatte çetin bir sınav verecekler.”³⁰⁹ Bu yolculuğun çeşitli zorlukları vardır: yiyecek ve giyecek, binek ya da araç temini, zorlu dağ tırmanışları, alışılmadık bir çöl sıcağı, düşman v.b. etkenler daha önce birçok gazeteciyi bu yoldan döndürmüştür ancak Bayazıt ve ekibi cesaretle sonuna kadar ilerlemişlerdir.³¹⁰ Bu durum eserde şu şekilde ifade edilmiştir: “... bir Alman gazeteci üç katır satın aldı rehberler kiraladı, yol için birçok tedarik gördü ama cephe şartlarına ancak iki gün dayanabildi.”³¹¹ Bayazıt'ın eserlerine karşısındaki insanların durumlarını anlayıp hissetme yeteneğinin yansıdığı söylenebilir. Cesaret sahibi kişilerin ortak özelliklerinde bulunan empati duygusundan hareketle Bayazıt'tın cesaret duygusunun

³⁰⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 22.

³⁰⁸ Fatma Baynal - Emine Taşçı, “Cesaret Erdemi Bağlamında İslam Ahlak Felsefesi ile Psikoloji Arasında Mukayeseli Bir Değerlendirme”, *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları* 18/35 (2020), 151-153.

³⁰⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 11.

³¹⁰ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 11.

³¹¹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 76.

geliştiği söylenebilir. Elbette cesaretli olmak için empati duygusu yeterli değildir. Bu duyguyu destekleyen motivasyon kaynağı da gerekir. Bayazıt'ın askeri bir eğitim almaksızın Afgan Müslümanlarla birlikte cepheye yaklaşmasındaki motivasyon kaynağı olarak Allah sevgisi gösterilebilir.

Bayazıt'ın, şiirleri ve eserlerinde insanı, yaşamın merkezinden alıp modernizmin, şehrin ve tüketimin elinde kullanılan bir nesne haline dönüştüren düzene baş kaldırı söz konusudur. Okuyucusuna Müslüman bir duruş sergilenmesi gerektiğini tavsiye ederken her türlü korku ve endişeden uzak ifadeleriyle cesaret vermektedir. Okuyucuya kimliğini hatırlatarak güven duyacağı motivasyon kaynağını da işaret etmektedir.³¹²

Müslüman yürekler bilirim daha

Kızdı mı cehennem kesilir sevdi mi cennet

Eller bilirim hoyrat mert

Alınlar görmüşüm ki vatanımın coğrafiyasıdır

Her kırışığı sorulacak bir hesabı

*Her çizgisi tarihten bir yaprağı anlatır.*³¹³

...

Salarız dozerleri sreriz greyderleri

Yakarız ormanları deleriz dağları

Ezeriz iekleri ve böcekleri

*Ve önümüze çıkan her şeyi.*³¹⁴

...

Ey savaşmakla emrolunanlar

Yürekleri Kevser Suyu ile yıkananlar

Alacakaranlıkta bir seher vaktinde

*Ayrılırken yurtlarından yuvalarından.*³¹⁵

...

Beton duvarlar içinde bir iek açtı

*Siz kahramanınsınız elik dişliler arasında direnen insanlığın.*³¹⁶

...

Sonsuz devirleri aşarak savaşçılar geldiler

³¹² Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 113-114.

³¹³ Bayazıt, *şiirler*, 82.

³¹⁴ Bayazıt, *şiirler*, 162.

³¹⁵ Bayazıt, *şiirler*, 120.

³¹⁶ Bayazıt, *şiirler*, 11.

Ve akşamın ipini kestiler

*Gece putun üstüne devrildi put yere devrildi.*³¹⁷

Verilen şiirlerde kimi zaman şehre meydan okuma, kimi zaman dini ibarelerin zarar görecektir olmasına karşın gösterilecek duruş sergilenirken, sahip olunan güç hatırlatılarak okuyucuya cesaret duygusu aşılanmaktadır. Bayazıt yalnızca şiirlerinde değil kaleme aldığı yazılarında da kahramanlık duygusunu ön plana çıkararak yapılması gereken görevleri anlatmaktadır. Kısakürek'ten bahsettiği bir yazısında onu bir kahraman olarak gösterirken örnek alınması gereken kişilerden olduğunu vurgulamaktadır.³¹⁸ Aynı zamanda İnan'dan bahsederken şu sözleri kullanmaktadır: “Sahibi şecaat. Sahibi takva.”³¹⁹ İnan'da övülen şecaat, kimi zaman yanlış söylemek kimi zaman Allah için düşmanlık etmektir.

Şairin üzerine düşen görevleri aktardığı bir yazısında ise şairi kahramana benzeterek kitleler üzerindeki etkisine değinerek, toplulukları yüreklendirebileceğini aktarmaktadır. “Kahramanların dilinde kelime bir elektrik şalteri gibidir, şalter düştüğü zaman, kahraman konuştuğu zaman, cemiyet içten içe sarsılır.”³²⁰ Bayazıt, kelimelerin gücünün farkında olduğu için toplumun sorunlarına kelimeleri kullanarak değinmektedir. Cumhuriyet döneminin laiklik anlayışı, insanların dini inanışlarını istedikleri gibi yaşayamamalarına neden olmuştur. Bu durum psikolojik anlamda kişide engellenmeye neden olmaktadır. Engellenme durumunun süresi arttıkça kişide öfke ve kızgınlık meydana gelmektedir. Bayazıt, bu engellenme durumuna yukarıda örnekleri verilen şiirlerde geçen ifadelerle karşılık vererek içindeki kızgınlığı yansıtmaktadır.³²¹ O, toplumsal konularda sorun olarak gördüğü meseleleri cesaretle ülkücülük penceresinden aktarmıştır.³²²

4.1.7.9. Sabır/Sebat

Sabır kavramı zorluklar karşısında dirençli olma, kararlı duruş sergileme, hoşlanılmayan durumlar karşısında ruh sağlığını koruma anlamındadır.³²³ Sabretmek insana nefsi terbiye etme, olumlu benlik kazanma ve hayat içinde yaşanan zorlu durumlar karşısında sağlamlık kazandırma gibi hususlarda yarar sağlamaktadır. İslam dini Müslümanlara sık sık sabrı tavsiye ederek yaşadığı olumsuz durumların geçici olduğunu hatırlatmaktadır. Bu

³¹⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 30.

³¹⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 21.

³¹⁹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 82.

³²⁰ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 45.

³²¹ Hökelekli, *Psikolojiye Giriş*, 87-88.

³²² Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 46.

³²³ Mehmet Sürmeli vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, ed. Ahmet Nedim Serinsu (Milli Eğitim Bakanlığı, ts.), “Sabır”, 314.

yüzden Müslümanlardan herhangi bir zor şartta ya da durumda pes etmek, yılgınlık göstermek yerine sabır tavsiye edilerek ruhsal açıdan olumsuz etkilenmelerinin önüne geçilmektedir. Sabırlı kişi her türlü zor şartta hedefine odaklanarak gayretini sürdürmek için çaba gösterdiği için başarıya ulaşması daha kolay olacaktır. Bu değer içinde iradeyi de barındırmaktadır, sabırlı bir kişiliğe sahip insan için irade sahibi ve kararlı denilebilir.³²⁴

Sabır/Sebat kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında on, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında iki, *Şiirler* kitabında altı, *Kelimenin Dirilişi* kitabında iki defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen sabır/sebat kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

*Ey bizim sabır yüklü toprağımızın kutsal ağacı
Sen bize hayatsın umutsun mezarlar kadar derin
Bizi tutan bir şey varsa dirilten o sensin.*³²⁵

Şair için Ağaç bir güven kaynağını ve umudu teşkil etmektedir. Şehirlerin yıkılıp zamanın durmasında bir sıkıntı görmezken ağaçların köklenmesi durmaksızın sürmelidir çünkü ağaç medeniyetin, köklerin simgesidir. Ağaç medeniyetimizin simgesiye şehir yabancılaşmanın, kendine uzaklaşmanın göstergesidir. Bayazıt, şiir yazmaya başladığı ilk zamanlardan itibaren ifadeleriyle içinde savaşçı ve oldukça sabırlı bir ruhu taşıdığını göstermektedir. Şairin nefesine hoş gelmeyen ruhunu daraltan şehir, modernizmin etkisiyle dinden uzaklaşma gibi durumlar karşısında güç toplayıp sabretmesini sağlayan kaynak doğadır.³²⁶

*Artık sabır bendinden boşanmış bir nehir gibidir
Meydana salıverilmiş koşu atları gibi
Uçabilirsiniz uzanabiliriz aziz nimetlere.*³²⁷

Yukarıda verilen mısralarda şairin sabrettiği bütün zorlukların mükâfatını almanın zamanı gelmiştir. Allah'ın sabredenlere müjdelediği nimetlere kavuşmanın mutluluğunu yaşayacağı günü hatırlayarak umutla dolmaktadır. Bayazıt'ın sabretmesinde dini motivasyonun etkisi de böylece görülmektedir.

*İp çocuğun elinde balon ipin ucunda
Hanidir gökyüzünü bu çocuk dolduruyor
Kim bilir bir gün belki kar olup yağarda
Diye toprak sabırla hep bekleyip duruyor.*³²⁸

³²⁴ M. Osman Necati, *Kuran ve Psikoloji* (Ankara: Fecr Yayınları, 1998), 259-261.

³²⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 13.

³²⁶ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 101.

³²⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 98.

Bayazıt'ın yazılarında da rastlandığı üzere yukarıdaki şiirde olduğu gibi nesil toprağa ekilen bir tohum gibidir ve mutlaka sabırla beklenildiğinde serpilip büyüyecektir. Ona göre, Müslümanların batının sömürsünden kurtulabilmesi için de çeşitli zorluklara karşı sabırlı bir duruş sergilenmesi sonucunda düzlüğe çıkmak mümkün görünmektedir.³²⁹

Ey sesimi keskin bir bıçak gibi

Kınında saklayan çağ

*Ey sabırla bileyen günlerimi.*³³⁰

Şair yukarıda verilen mısralarda haykırmak istediği onca haksızlık, kötü olaylar varken zamanından önce sesini duyurursa etkili olmayacağını bildiği için o günün gelmesini sabırla beklemekte olduğunu ifade etmektedir. Bayazıt'ın sabırlı olmasında dini inancının etkisi söz konusudur. Bu dünyada Müslümanların eziliyor olması şairi derinden yaralamakla birlikte şiirlerine “Ey” nidalarıyla yansımaktadır. Kelimelerin gücüyle kendini ifade ederken yapamadıklarını yarınlara bırakmaktadır. Her gün sabır erdemiyle dindarlığın etki boyutu sayesinde ilerlemektedir. Bayazıt, sabretmenin inancına göre ahlaki bir erdem olduğunun farkındadır.

4.1.7.10. Birlik ve Beraberlik

Ortak bir hedef için bir araya gelen insanların nitelikli bir iş meydana getirmeleri birlik ve beraberliğin sonucudur. Yapılan ortak işin insanlığın yararına olması birlik ve beraberliğin değer ekseninde meydana geldiğinin göstergesidir. Birlik ve beraberlik, dayanışma içinde olmak zamanla ortak bir kültürü doğuracaktır. Her ne kadar farklı kültürlere sahip insanların bir ve beraberliği zorlaşsa da din sayesinde ortak bir değer etrafında bir araya gelmek mümkün olacaktır.³³¹

İnsanlarla birlik içinde yaşama sosyalleşme ihtiyacının bir sonucudur. Sosyallikten uzaklaşmak insanları fitratlarına aykırı olarak davranmaya ve yalnızlığa götürmeye neden olarak psikolojik problemlere sürükleyebilmektedir.³³²

Birlik ve beraberlik kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında yirmi yedi, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında dokuz, *Şiirler* kitabında on iki, *Kelimenin Dirilişi* kitabında dört defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen birlik ve beraberlik kavramı örnekleri

³²⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 182.

³²⁹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 75.

³³⁰ Bayazıt, *Şiirler*, 206.

³³¹ Şükrü Keyifli, “Birlik Olmanın Teolojik ve Pedagojik Temeli”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 3 (2017), 10-11.

³³² Keyifli, “Birlik Olmanın Teolojik ve Pedagojik Temeli”, 10-11.

aşağıda verilmiştir.

*Camilere dolardık tüm olmaya ererdik
Biz vardık şimdi o biz nerede?*³³³

Bayazıt'ın ifadelerinde sıkça kullandığı birlik mesajı yer almaktadır. Hayal ettiği birliğin sağlanması neticesinde Müslümanların, Batının sömürüsü altında ezilmesinin de sonu gelecektir. Batılı güçler İslam dininin fertlere sağlamış olduğu önemli bir değer olan birlik ve beraberlik duygusuna zarar vermişlerdir bu yüzden onun ifadelerinden anlaşılır ki yapılacak ilk iş bozulan bu birlikteliğin daha güçlü bir şekilde yeniden sağlanmasıdır.³³⁴ Bayazıt bu şiirde, daha önce sağlanmış bir İslam birlikteliğine olan özlemine değinmiştir.

*Kan olup dolaşan damarlarımda
Arabistan'da Pakistan'da Türkistan'da
Şu anda
İran'da
Afganistan'da.*³³⁵

Şair, *Sürüp Gelen Çağlardan* adlı şiirinde dünyanın dört bir yanında haksızlığa her Müslüman için acı duymakta ve namaz kılar gibi omuz omuza verildiğinde bu zulme karşı bir son olacağından bahsetmektedir.³³⁶

*Haydi çocuklar
Hepiniz gelin
El ele
Bir yere
Ve her yere
El ele
Akıyoruz bakın
Yirmi bire!*³³⁷

Şair, birlik sağlandığında bu sesin her yerde yankılanacağına olan inancını gösterirken yirmi bire ifadesiyle sanıyoruz yapılan birlikteliğin yeni bir çağı yaşatacağını kastetmektedir.

*Öksüz kızların kederiyim
Yetim oğlanların kimsesi*³³⁸

³³³ Bayazıt, *Şiirler*, 19.

³³⁴ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 96.

³³⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 35.

³³⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 34.

³³⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 166.

³³⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 170.

...
Öyleyse ey şair sen de davranmalısın
Şiiri bir mızrak gibi kullanmalısın
*Mısralarını şarjör gibi sürmelisin damarlara*³³⁹

...
Al beni Rabbim
Çöz beni çoğalt beni
*Bütün yarattıklarınla bir kazanda kaynat beni.*³⁴⁰

Bayazıt, aklına gelebilecek her yerde birliğin gücünü kullanarak acıları dindirmek, büyüüp çoğalmak için kullanmaktadır. Kitabevi açma fikrini şiirlerinde de işleyerek mısralarını düşmana atılan bir ok olarak görmektedir böylece kendi üzerine düşen görevi yerine getirmektedir ancak diğer şiirlerinde birlik beraberlik için bütün bunların da yetmediğini hissediyor olmalı ki Allah'tan artık çoğalma ve bütün insanlık ile bir olmayı istemektedir.

Bayazıt önce yaşadığı çevrede, arkadaşlarıyla arasında birlik ve beraberliği sağladıktan sonra bu birlikten bir değer üreterek daha büyük bir amaca hizmet etmeyi hedeflemektedir. Bir ekip kurularak Afganistan'da var olan Rus işgali hakkındaki tüm gerçekler dünyaya duyurulacaktır. Müslümanlar arasında birlik ve beraberliği sağlamak için herkes üzerine düşen görevi en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmaktadır. Bayazıt eserinde Afgan halkının onlara güven duyduğunu ifade etmektedir. Bu güvenin kaynağı ise aynı dine inanmaktan ileri gelmektedir.³⁴¹ Yazar ve arkadaşları yol aldıkça karşılaştıkları Pakistan askerleri olsun Afganlar olsun onlarla sıcak bir ilişki kurduklarını hatta onlarla adeta bir bütün gibi hissettiğini vurgulamaktadır.³⁴²

Yazar eserlerinde birlik ve beraberlik duygusuna, Afgan halkının iş bölümü yaparak düşmanı yıpratıklarını ifade ederek de değinmektedir. Bu halk içinde genç olan erkekler geride kalanlar için ve İslam için cepheye gitmekte, bir kısmı halkın içinde yer alarak çeşitli roller üstlenmektedir. Bayazıt Afganların iş bölümünü şu şekilde açıklamaktadır: “Çalışabilir durumda olan herkes mümkün olduğu kadar bir iş tutuyor ... İşe gitmedikleri zaman kampta çalışıyorlar. Gençlerimiz sıra ile cihada gidiyor!”³⁴³

³³⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 132.

³⁴⁰ Bayazıt, *Şiirler*, 185.

³⁴¹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 76.

³⁴² Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 107.

³⁴³ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 89.

4.1.7.11. Umut

Umut, gerçekleştirilmesi hedeflenen ideallerin yapılabileceğine olan inançtır. Bireyin kişisel ya da toplumsal sorunlar karşısında dirençli olup ruh sağlığını korumada umuda ve inanma duygusuna gerek vardır. Sağlam bir inanç beraberinde umudu da barındırmaktadır. Umut kişiye anlamlı bir varoluş duygusu kazandırıp, özünden uzaklaşmasını engelleyerek olumlu benlik kazanma yolunda kararlılığını desteklemesini sağlar.³⁴⁴

Umut kavramı, alternatif yollar üretebilme ve eyleyici yollar bulma olarak iki boyutta ele alınmaktadır. Bir amaca ulaşmak için ortaya atılan çeşitli fikirlerin olumsuz sonuçlar doğurması neticesinde bu yollar arasından yeni keşifler bulma umudun ilk boyutunu açıklamaktadır. Hedeflenen amaca ulaşamadığında kişinin bu hedefi gerçekleştirebilmesi için kendini motive eden kaynakları bulması ise umudun ikinci boyutunu ifade etmektedir. Yapılan bir çalışmada kadınların olumlu dini başa çıkma puanlarının daha yüksek olduğunu gösterirken erkeklerin olumsuz dini başa çıkma puanlarının yüksek olduğunu göstermektedir.³⁴⁵ Olumlu dini başa çıkma ile umut genel puanı arasında pozitif bir ilişki saptanırken, olumsuz dini başa çıkma ile hayat memnuniyeti arasında negatif bir ilişki bulunmuştur.³⁴⁶

Umut kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında yirmi yedi, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında on iki, *Şiirler* kitabında on beş, *Kelimenin Dirilişi* kitabında beş defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen umut kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Beton duvarlar arasında bir çiçek açtı

*Siz kahramanısınız çelik dişliler arasında direnen insanlığın.*³⁴⁷

Şairin, Pakdil için yazdığı bu şiirde şehrin soğuk yüzüne rağmen içinde bir umudu barındırdığını ifade etmektedir. Şiirin devamında ise Pakdil'in, nice umutsuzun gözyaşını kurutabileceğine değinirken, doğanın arınmasını, özüne dönmesini anlatırken de kendi içinde insanlığa dair taşıdığı umudu yansıtmaktadır.³⁴⁸

Gözler kabul eder parmaklar kabul eder

³⁴⁴ Cennet Feyza Cömert, "Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut", *Journal Of Analytic Divinity* 5/1 (2021), 113-114.

³⁴⁵ Veysel Uysal vd., "Dini Başa Çıkma İle Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017), 149.

³⁴⁶ Uysal vd., "Dini Başa Çıkma İle Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma", 151.

³⁴⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 11.

³⁴⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 14.

*Ama beyin hep umuttan yanadır.*³⁴⁹

Ölüm temasını işlediği bu şiirde tüm gerçekliğe rağmen aklının bir köşesinde her zaman umuda yer verdiğini belirtmektedir. Şair, kendisine umut etmek için mavi bir gökyüzü ve beyaz bir bulutun varlığını göstermektedir.³⁵⁰

Gör kısıraklar ne taylar doğuracaklar

Onlar

Koşarak kavisler çizerken meydanlarda

Sen fatih bakışlarda

Seyrederken;

Doğada tüm canlılar

Ne tür cümbüşlere duracaklar

Bebeğim

*Bir bilsen!*³⁵¹

Bu şiirinde doğanın çiçeklenmesi, yeşermesi, onun için umudu temsil etmektedir. Özellikle ağacın varlığı, büyümesi, gelişmesi, çiçeklenmesi şair için umudu sembolize etmektedir.³⁵²

Bayazıt eserlerinde, Türk milletinin geleceğine olan umudunu yansıtmaktadır. Zor ve sıkıntılı süreçlerde hüznün dolu mısralar yazmanın yanında ayağa kalkabilmenin umudunu da işlemektedir. Umutsuzluğun insanlığa çökeceği anda şiirindeki umudu yükselterek inançlı toplulukları ardı sıra sürüklemeyi hedeflemektedir.³⁵³ Bayazıt, arkadaşı olan Özdenören hakkında kaleme aldığı bir yazısında onun yazdıkları sayesinde içinde umut tohumları ekildiğini ifade ederek çevresinde bulunan insanların umutlu olmasından etkilendiğini göstermektedir.³⁵⁴

Bayazıt yazılarında yalnızca Türk milleti için ya da Müslüman alemi için umut taşımamakta o bütün insanlığı kapsayacak bir umudu içinde barındırıp eserlerine aktarmaktadır. Materyalizmin zarar verdiği bütün insanlığı İslam'ın gücü ile arındırma umudunu yazılarında belirtmektedir.³⁵⁵ Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Materyalizmin pasları ile taşlaşan yürekler İslam'ın mutlak gücü ile arınmaya başlayacaktır

³⁴⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 14.

³⁵⁰ Bayazıt, *Şiirler*, 145.

³⁵¹ Bayazıt, *Şiirler*, 168.

³⁵² Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 101.

³⁵³ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 34.

³⁵⁴ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 80.

³⁵⁵ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 76.

artık.”³⁵⁶ Başka bir yazısında ise 21. Yüzyıl için İslam adına büyük umutlar taşıdığını kaleme alarak İslam medeniyetinin adeta yeniden gün yüzüne çıkacağını şu şekilde belirtmektedir: “... hiç şüphe etmiyorum ki, 21. Yüzyıl İslam medeniyetinin dirilişine sahne olacaktır.”³⁵⁷ O, bir toplumun bilinçli düşünürü, sanatçıyı doğurabilme yeteneği varsa zamanla bu bilincin toplumun tamamına yayılarak dirilişi sağlayacağına olan umudunu şu şekilde ifade etmektedir: “Madem bu toplum diriliş soluğunu üfleyen düşünür ve sanatçısını yetiştirmeyi başarmıştır, o soluk gün gelecek topluma ulaşacak...”³⁵⁸

Bayazıt, sahip olduğu umudu Allah’a olan sonsuz güvenine yani imanına borçludur. O zorluklara rağmen toplumun sorunlarına çözüm üretmekle meşgul olmuştur. Bayazıt’ın olumlu ruh haline sahip olabilmesinde dindarlığın inanç ve etki boyutlarından söz edilebilir. Onun her şeye rağmen umuda sarılabilmesi güçlü bir imana sahip olduğunun göstergesidir. Bu iman sayesinde hayata umutla yaklaştığı söylenebilir.³⁵⁹

4.1.7.12. Ülkücülük/İdealistlik

Millet kavramı aynı coğrafya üzerinde bulunup, ortak dil, kültür ve inanç etrafında birleşen insanları ifade etmektedir. Milleti oluşturan topluluk arasında bir ve beraber olma, yardımlaşma, ortak hedeflere sahip olma söz konusudur. Bir milletin bünyesinde barındırdığı değerleri koruyup sonraki nesillere aktarabilmesi için ortak değerlere uymayan, millet olma şuurundan uzaklaştıran her türlü düşünce ve etkinliğe karşı uyanık olmalıdır.³⁶⁰

İdeal insan kendine toplumun değerleri doğrultusunda uzak ve yakın hedefler belirleyerek ilerleyen kişidir. Hedeflere ulaşmak ideal insan için nihai bir varış noktası olmayacaktır, kendini sürekli yeni hedeflerle canlı tutacaktır.³⁶¹

Bayazıt, şiiri ve sanatı kendi medeniyetine uzaklaşmış bir milletin değerlerini yeniden diriltme konusunda araç olarak görmektedir. Bu dirilişin yalnızca Türk milleti adına değil daha geniş bir perspektiften ele alarak İslam medeniyeti için de olmasını hedeflemektedir. Bu büyük ülkülere sahip yazarın şiiri de ülküsüne uygun bir şekilde Türk ve Müslüman medeniyetine karşı düşman olan tavra nidalarla seslenerek yazılmıştır. Böylece adeta

³⁵⁶ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 76.

³⁵⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 155.

³⁵⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 207.

³⁵⁹ Cömert, “Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur’an’da Umut”, 113.

³⁶⁰ Hasan Hüseyin Özkan, “Millet Şuurundan Milliyetçilik ve Ülkücülüğe”, *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 340.

³⁶¹ Hasan İğde - Levent Yakar, “Öğretmenlerin İdealistlik Düzeylerinin ve İdealist Öğretmen Algılarının İncelenmesi”, *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi* 10/3 (2021), 1284.

Müslüman kimliğini yok etmeye çalışan düşünceye kelimelerle savaş açılmıştır.³⁶² Ülkücülük/İdealistlik kavramına Bayazıt'ın *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında on beş, *Şiirler* kitabında on üç, *Kelimenin Dirilişi* kitabında beş defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen ülkücülük/idealistlik kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Gamdan dağlar kurmalıyım

Kayaları kelimeler olan

Kırkikindi saymalıyım

Kırk gün hüzüün boşalan omuzlarıma saçlarıma

Saçlarının akışını anar anmaz omuzlarından

Baştan ayağa ıslanmalıyım

*Gam dağlarına çıkıp naralar atmalıyım.*³⁶³

Şair, kullandığı kelimelerin gücüyle medeniyeti diriltme emelini taşımaktadır bu yüzden milletin omuzlarındaki kederi kelimelerinin omzuna yüklemeyi hedeflemektedir. Kelimelerin bu denli ağır bir yükü kaldırarak kadar güçlü olduğunu kaya gibi sağlam bir nesneye benzeterek okuyucuya hissettirmektedir.

Belki bulmaya gidiyorsun kaybettiğimiz

*O insan ve tabiat çağını.*³⁶⁴

Şair, kaybedilmiş bir medeniyetin izlerini aramakta olduğunu ifade etmektedir. Medeniyetin kaybedilişi öncelikle doğaya yabancılaşma ve insanın kendine uzaklaşmasıyla olmuştur bu yüzden şair doğa ve insanın yitirilişini vurgulamaktadır.

Sabah oluyor yalınayak koşuyoruz yeni bir çağa

Derin asfaltları duyuyoruz

Sıcaklığını duyuyoruz

Bazan bir serinlik doluyor içimize

Ayaklarımızdan

Göğü kapatan çatıları yıkıyoruz ellerimizle

Ve şunu iyi anlıyoruz

*En iyisi yürüyerek gidilir yaşamaya.*³⁶⁵

Şair, şehrin medeniyeti öldürdüğünden yakınlıkta ideallerini şiirde okuyucuya göstermektedir. O, içinde yepyeni bir çağın sesini her zaman taşımaktadır ve bu çağa geçiş

³⁶² Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 126-127.

³⁶³ Bayazıt, *Şiirler*, 72-73.

³⁶⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 59.

³⁶⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 62.

yapabilmek için şiirin devamında gökyüzünü görmeyi engelleyen çatılardan kurtulmak gerektiğini ifade etmektedir. Türk ve Müslüman medeniyetinin gelişerek devam etmesi için insanlığın sadeleşmesine ve birlik beraberliğe ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir. Şiirde şehir kavramı Türk ve Müslüman medeniyetine yabancılaştıran bir etken olarak görülmektedir.

Ben herhangi bir savaşta herhangi bir asker

Olsam da herhangi bir asker

Benim de payıma düştü

*Biraz mavi biraz ümit.*³⁶⁶

Şairin bu şiirinde kelimenin gücüyle, idealleri için her an savaştığını ifade ettiğini düşünmekteyiz. Bir başka yazısında kelimelerin bir toplum için gücünden bahsederken kelimeleri toplum için yararlı hale getirecek olan kahramanların çıkacağını ifade etmektedir. Ona göre bu kahramanlar sayesinde toplumda yeni filizler meydana gelip medeniyetin kök salmasını sağlayacaktır.³⁶⁷

Bir kurtuluş kandili gibi idrak ettiğimiz

Tan yıldızı da doğmuştu

Bir dirilişi muştulayan horozlar

*Kuzular kuşlar böcekler acıkan ve acıkmayan yaratıklar.*³⁶⁸

Bayazıt, idealindeki Türk ve Müslüman dirilişini her an her olayda görmektedir. Onun için horozun ötüşü, bir yıldızın ya da güneşin doğuşu diriliş için işarettir. O dirilişin gerçekleşmesi için her an hazır bulunmaktadır. *Aşk Risalesi*³⁶⁹ adlı şiirinde de diriliş temasına vurgu yaparak düşülen çukurdan bir an önce çıkılması gerektiğini okuyucuya aktarmaktadır. O, kaleme aldığı yazılarında medeniyetin yeniden dirilmesi için birtakım şartlar öne sürmektedir bunlardan en önemlisi Batının insanlara dayattığı materyalist düzene karşı dine dönüştür. İslam dinini ve vahyi, insanlık için tek kurtuluş yolu olarak ön plana çıkarmaktadır.³⁷⁰ İslam dininin merkeze alındığı bir Müslüman devleti inşa edilerek yola çıkılırsa beş yıl içinde kapitalist düzenin çarklarının dönmeyecek hale geleceğini şu şekilde ifade etmektedir: "... bir İslam devleti olsa yeryüzünde, katıksız bir İslam devleti, ben inanıyorum ki beş yıl sonra Amerika'nın kapitalist düzenini kökünden sarsacak, o yapıyı

³⁶⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 85.

³⁶⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 46.

³⁶⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 100.

³⁶⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 101.

³⁷⁰ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 33.

temelden oynatacak bir güç oluşabilir.”³⁷¹ Bir başka yazısında yine Türk milletinin özünde diriliş gücünü barındırdığını ifade etmektedir. Sahip olunan tarih ve medeniyete sarılarak güzel bir gelecek inşa edecek nesillerin yetişeceğine inanmaktadır.³⁷²

Bayazıt, Müslüman halkı bilinçlendirmeyi kendine ülkü edinmiştir. Bu ülküyle beraber İslam ahlakının dirilişi mümkün olacaktır.³⁷³ Bayazıt'ın ülküsüne bağlı oluşunda kendini gerçekleştirme isteğinin olduğu söylenebilir. İslam dininin insana yüklediği sorumluluklardan hareketle dini değerleri hayatının merkezine alan şairin, İslamcılık ülküsüyle kendini gerçekleştirmeyi eşdeğer tuttuğu söylenebilir. Bayazıt kendini gerçekleştirme sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşmaktadır ancak bu doğal bir süreçtir.³⁷⁴ Bayazıt, İslam dininin kendinden beklediği ahlaki özelliklere hassasiyetle yaklaşarak ve yeri geldiğinde bu uğurda sesini yükselterek dini bağlılığını göstermektedir. Onun bu davranışında dindarlığın etki boyutundan söz edilebilir.³⁷⁵

4.1.7.13. Vefa

Vefa kavramı dostluk ve arkadaşlıkta gösterilen samimiyeti, sevgide devamlı ve kararlı olmayı, söz verdiğinde sözünü tutmayı, yapılan yardım ve iyi niyete aynı şekilde ya da daha fazlasıyla karşılık vermeyi ifade etmektedir.³⁷⁶ Yapılan iyilikleri unutmadan hareket etme noktasında Allah'a verilen sözden de bahsedilmelidir. Dini anlamda insana düşen sorumlulukları yerine getirme de bir nevi vefa göstergesidir.³⁷⁷

Önemli bir dini değer olan vefa aynı zamanda bireysel ve sosyal açıdan da gerekli ahlaki bir kavramdır. Vefa duygusuna sahip olan kişi kendisine yapılan iyilikleri unutmayan, üzerine düşen görevleri zorunluluk değil görev olarak görüp samimiyetle yerine getiren biri olarak olumlu bir kişilik özelliğine sahiptir. Vefa duygusu kişinin kendisi için mutluluk ve huzur kaynağı olmakla birlikte toplumun hepsine yansıyan bir mutluluğu da ifade etmektedir. Bu duygu insanın fitratında var olmaktan ziyade daha çok sosyal aktarımlarla elde edilen bir duygudur.³⁷⁸

³⁷¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 107.

³⁷² Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 86.

³⁷³ Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 122.

³⁷⁴ Cömert, “Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut”, 115-116.

³⁷⁵ Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, 30.

³⁷⁶ Mehmet Sürmeli - Arif Alakn, *Dini Terimler Sözlüğü*, ed. Ahmet Nedim Serinsu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ts.), “Dini Terimler Sözlüğü”, 383.

³⁷⁷ Hüseyin İbrahim Yeğin, “Vefakarlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik”, *AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 121.

³⁷⁸ Yeğin, “Vefakarlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik”, 120-121.

Vefa kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında on üç, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında altı, *Şiirler* kitabında sekiz, *Kelimenin Dirilişi* kitabında üç defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen vefa kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Onlar gittiler

*Giderken bir muştı gibiydiler.*³⁷⁹

Şairin arkadaşlarının anısına yazmış olduğu şiirde onları unutmadığı görülmektedir. Bayazıt'ın çevresinde bulunan arkadaşları ve fikri yönden beslendiği büyükleri sayesinde vefalı olma özelliğinin geliştiği söylenebilir. Sait Mutlu, Sabri Aslan, Mehmet Emin Balyan adına yazdığı bu şiirde onları anarak huzurlu olduğu düşünülebilir çünkü vefalı olma özelliği toplumun huzuruna katkı sağlarken kişiye de yarar sağlamaktadır.³⁸⁰

Yüreğim usul usul vuruyor Kafkasyalım

Namludan yeni çıkmış sıcacık kurşun gibi

*Dağlılar dağlar gibi ormanlar ordu gibi ağaçlar asker gibi.*³⁸¹

Bayazıt, bir Müslümanın canı yandığında bu acıyı içinde hissettiğini şiirlerine yansıtarak göstermektedir. Kafkasya Müslümanlarını anarak bağımsızlık mücadelelerine sözleriyle destek olmaktadır. Bayazıt'ın bu davranışında dini inançları doğrultusunda hareket ettiği için dindarlığın etki boyutuna rastlandığı söylenebilir. Dini anlamda verilen sorumlulukları yerine getirmek yaratana karşı vefalı bir duruş sergilemektir.³⁸²

Limanlar gemileri nasıl beklerse

*Öyle beklerler erkeklerini.*³⁸³

Bayazıt, Anadolu kadınının eşlerini vefalı bir şekilde bekleyişlerine değinmektedir. Bir liman gibi hareket etmeksizin sevgilerinde kararlı olduklarını vurgulamaktadır.

Bayazıt, kaleme aldığı birçok yazısında hem dini anlamda hem de dünyevi meselelerde vefa kavramını ele alarak kendi üzerine düşeni yapmakla birlikte okuyucunun da vefa göstermesi gereken durumları hatırlatmaktadır. İnsanlığın emperyalizmin, sömürünün altında can çekişmesinden ancak yeni bir ruh ile kurtarılabileceğini ve bu ruhun da İslam dininin insana verdiği değer ölçüsünde yaşayarak kazanılacağını açıklamaktadır. Allah'ın çizmiş olduğu yolda yürümeye devam eden insanın başkasının boyunduruğu altında ezilmeyeceğini vurgulamaktadır.³⁸⁴ Allah'ı ve onun gösterdiği yol olan dini tanıyan insanın,

³⁷⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 29.

³⁸⁰ Yeğin, "Vefakarlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik", 120-121.

³⁸¹ Bayazıt, *Şiirler*, 35.

³⁸² Yeğin, "Vefakarlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik", 121.

³⁸³ Bayazıt, *Şiirler*, 80.

³⁸⁴ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 16.

nefsini ve kendini tanımaya yaklaşıacağını söylerken dine ve insanın kendine olan vefa borcunu yerine getirme usullerini kaleme almaktadır. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “İlk önce İslam’ı tanıyacaksın, Allah indinde tek din olan İslam’ı tanıyınca dini tanıyacaksın. Dini tanıyınca Rabbini ve nefsin tanıyacaksın.”³⁸⁵ Dine karşı vefa borcunu yerine getiren insanın ise hiçbir şeyden korkmaması gerektiğini vurgulamaktadır. Farklı yazılarında aynı vurguyu devam ettiren Bayazıt, emperyalizmin dine olan vefa sonucunda biteceğini şu şekilde dile getirmektedir: “...Cenabı Allah’ın elçilerine vahiy ettiği şekliyle tanınması ve yaşanması sömürünün sonu olacaktır.”³⁸⁶ Müslümanların bu vefalı duruşu alınları açık ve başları dik bir şekilde sergilemekten korkmadıkları sürece yeniden dirilişin mümkün olacağını tekrar etmektedir.³⁸⁷ Allah’a kul olmayan insanlığın, eşyaya kul olduktan sonra emperyalizmin kölesi olmaktan kurtulamayacağını dile getirerek okuyucusunu uyarmaktadır.³⁸⁸

Bayazıt Allah’a karşı vefa borcunu eserlerinde dile getirirken kendi hayatında sergilediği vefalı duruşu ve çevresindeki vefa örneklerini de aktarmaktadır. Allah’a karşı vefa borcunu şu şekilde ifade etmektedir: “Şimdi Hakk’ın askerleri daha bir görünmek borcundadır. Ve kurtuluş günü geldiyse millet, hakkı batıldan ayırt etmek borcundadır.”³⁸⁹ Bayazıt çevresinde bulunan kişilerin vefalı davranışlarına eserlerinde değinmiştir. Örneğin, Kısakürek’ten bahsettiği bir yazısında onun dedesini ve iyiliklerini unutmayıp birçok eserinde dedesinden bahsettiğini aktarmakla birlikte, aile bağlarıyla gurur duyup, doğup büyüdüğü ortamı unutmadığından bahsetmektedir. Kısakürek nasıl ki Maraş’ı aile bağlarını unutmayıp, gurur duymuşsa Maraşlıların da onunla daima gurur duyacağını ifade etmektedir. Kısakürek’e olan vefa borcunun fikirlerinin yeni nesillere aktararak ödenebileceğine değinmektedir.³⁹⁰ Bayazıt bir başka yazısında, arkadaşı İnan’ın hasta olduğu dönemde onu yalnız bırakmadığını da aktararak vefa duygusunu şu şekilde yansıtmaktadır: “Kimi zaman hastanede, kimi zaman Ballıbaba sokaktaki dairesinde Akif’i ziyaret ediyorduk.”³⁹¹ Yine arkadaşlarından biri hakkında kaleme aldığı yazısında ise ona olan özlemini dile getirerek yokluğunun getirdiği büyük boşluğu aktarırken, güzel günleri unutmadığını şu şekilde ifade etmektedir: “Yıllar üst üste bindikçe sana olan ihtiyacımız da büyüyor. Selam sana, rahmet

³⁸⁵ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 20.

³⁸⁶ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 24.

³⁸⁷ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 27.

³⁸⁸ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 59.

³⁸⁹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 91.

³⁹⁰ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 23-25.

³⁹¹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 89.

sana.”³⁹²

4.1.7.14. Yardımseverlik

Yardımseverlik kavramı, sahip olunan gücün ve imkânın muhtaç olan kişi ve kurumlarla onların çıkarları için paylaşılması, herhangi bir işin daha iyi olabilmesi için imkânların seferber edilmesi anlamlarına gelmektedir. Yardımseverliğin sürdürebilir olabilmesi için ise bu duygunun içselleştirilmiş olması beklenmektedir.³⁹³ Dindar olan kimselerin yardım etme konusunda dindar olmayanlara göre daha istekli oldukları tespit edilmiştir. Dinin yardım etme konusunda insanları farklı açılardan etkilediği söylenebilir örneğin dua ederken Allah ile güçlü iletişim kuran kişi, çevresiyle de bu iletişimi sürdürerek daha yardımsever davranabilir. Dini karakter ve anlatılan hikâyelerde yardım etme temaları bireyi etkileyerek yardımsever bir karakter olmasında etkili olabilir. Allah ile kişi arasındaki bağın devam etmesi birtakım sorumlulukları da beraberinde getireceği için diğer insanlara yardım etme konusunda istekli olmasına neden olabilir. Yapılan çalışmalarda genelde dindarlığın yardım etmeyi olumlu etkilediği gibi bu dindarlığın içten ve dıştan kaynaklı olup olmadığı da etkili olmaktadır. İçten kaynaklı dindar olan kişilerin yardım etmeye daha yatkın oldukları tespit edilmiştir.³⁹⁴ İslam dinine göre de yapılan yardımda herhangi bir iyilikte niyet önemlidir bu yüzden içten ve samimiyetle yapılması halinde gerçek bir yardım olarak görülmektedir. Herhangi bir zorlama hali olmaksızın samimiyetle gerçekleştirilen yardım etme eyleminde kişinin karakterinde iyiliksever olma özelliğinin yerleştiği söylenebilir.³⁹⁵

Yardımseverlik kavramı beraberinde başka erdemleri de getirmektedir. Bunlar; alçakgönüllü olma, şükretme, affetme ve dürüst olma erdemleridir. Bu erdemlerin bireyde bir arada bulunması tesadüf değil olması gerekeni yansıtmaktadır çünkü sağlıklı bir kişiliğin bu erdemlerin birini yaparken diğerini yapmaması düşünülemez. Yardımsever bir insan kendinden başkasını düşünürken affetme eğilimi de göstermektedir, şükretmeye yatkınsa elindekileri paylaşmayı da öğrenmektedir.³⁹⁶

Yardımseverlik kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında otuz altı, *Şiirler* kitabında iki, *Kelimenin Dirilişi* kitabında üç defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen

³⁹² Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 121.

³⁹³ Necmi Karslı, “Genç ve Yetişkinlerde YARDımseverlik ve Dindarlık”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2022), 63-65.

³⁹⁴ Ali Ayten, *Empati ve Din* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 100-104.

³⁹⁵ Melih Demirkol, “Dini Bir Tutum Olarak Yardımseverlik”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019), 215-216.

³⁹⁶ Ali Ayten, *Erdeme Dönüş* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2022), 161.

yardımseverlik kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Bayazıt, eserlerinde yardımseverlik temasını bulundurduğu gibi kendi karakterinde de bu erdemi görmek mümkündür. *İpekyolu'ndan Afganistan'a* adlı eserinde baştan sona arkadaşlarıyla birlikte yardımseverlik örneği sunmaktadırlar. Müslüman bir topluluğa yardım etmek için kilometrelerce yol kateden Bayazıt ve arkadaşları büyük bir fedakârlık örneği sergilemektedirler. Afgan askerlerin neye ihtiyaç duyabileceğini önceden düşünüp Türkiye'den ilaç temin ederek onlara ulaştırmak üzere yanlarına aldıklarını ifade etmektedir.³⁹⁷ Afganistan yolculukları esnasında çeşitli zorluklar yaşanmaktadır ve bu zorluklarda daha güçlü olan gençler yaşlıların üzerindeki yükü hafifletmektedirler. Bu durumu Bayazıt şu şekilde ifade etmiştir: “Kamerayı yerleştirdiğimiz sırt çantasını Muhammed Ömer taşıyordu. Yakup Han çantayı ona taşımak istemedi ama directti. Ne de olsa Yakup Han ondan yaşlıydı.”³⁹⁸ Yazar, yolculuk sırasında rastladıkları işçilere sadaka verdiğini ve onların bunu memnuniyetle karşıladığını ifade ederken yardımseverliğin iki tarafı da tatmin edişine vurgu yapmaktadır.³⁹⁹ Bu yardım sonrasında Bayazıt'ın mutluluk duyması psikolojik olarak Allah ile kurduğu bağın güçlendiğini hissetmesinden kaynaklanmaktadır. Bayazıt'ın yardım etmeye yatkın karakterinden hareketle içten kaynaklı bir dindar olduğu söylenebilir.⁴⁰⁰ Eserde yalnızca kendi yardımseverliklerine değinmemiştir. Hiç tanımadıkları kişiler tarafından kendilerine çeşitli yardımlar yapıldığını da aktarmaktadır. Yolculuğa yeni başladıklarında bölgenin coğrafi şartlarını tam olarak kestiremedikleri için araçları kuma battığında oradan geçen insanların yardımıyla kurtulduklarına şu şekilde değinmektedir: “Belki de kırk kişi bizim arabayı kaldırıp yönünü sağ şeride doğru çevirmeyi başardık. Böylece nispeten sağlam yola çıkabildik.”⁴⁰¹ Bazen ise çölde kayboldukları anda insanların onlara yol göstermelerinden⁴⁰² ve bu yolculuk boyunca konakladıkları çeşitli evlerde kendilerine yapılan çeşitli ikramlardan, rahat yataklarından, insanların sahip olduklarını paylaşmalarından söz etmektedir.⁴⁰³

Bayazıt eserlerinde alçakgönüllülüğe de değinmektedir. Yardımseverlik ve alçakgönüllülük ilişkisinden hareketle bu erdeme de değinebiliriz. O, Müftüoğlu'ndan bahsederken onun oldukça tevazuu sahibi olduğuna değinmektedir.⁴⁰⁴ Tasavvuf ile

³⁹⁷ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 64.

³⁹⁸ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 230.

³⁹⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 54.

⁴⁰⁰ Ayten, *Empati ve Din*, 100-104.

⁴⁰¹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 25.

⁴⁰² Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 34.

⁴⁰³ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 259.

⁴⁰⁴ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 93.

ilgilenmeye başladıktan sonra kendisini etkileyen Abdurrahim Reyhan Efendi hakkında ise onun tıpkı toprağa benzeyen mütevazı kişiliğine vurgu yapmaktadır.⁴⁰⁵

Karanlığın ormanında iman güneşidir gözünüz

*Soluğunuz umutsuz ceylanların gözyaşına sünger.*⁴⁰⁶

Yukarıda verilen şiir Nuri Pakdil için yazılmıştır. Bayazıt, Nuri Pakdil'in umutsuz ve çaresiz kimselerin sesi olduğuna değinmiştir.

Yüreğimizden gönlümüzün derinliğinden

Vermek hep vermek için

*Çünkü dağıttıkça çoğalır bizim zenginliğimiz.*⁴⁰⁷

Bayazıt, yukarıda verilen şiirde Hz. Muhammed'den bahsetmektedir. Hz. Muhammed'in öğretisini örnek alarak samimiyetle verilen her şeyin karşılığında daha güzel nimetlere erişeceğine inanmaktadır. Bayazıt'ın şiirde kullandığı çoğalmak ve bereket kelimelerinden hareketle zekât ibadetine değindiği söylenebilir. Şiirde yardımsever olma vurgusundan hareketle dindarlığın etki boyutuna değinildiği ve zekât ibadeti vurgusunda dindarlığın ibadet boyutuna yer verildiği söylenebilir. Bayazıt'ın ifadelerinden anlaşıldığı üzere verme eyleminde samimi olduğu görülmektedir. Samimiyetle yapılan bir iyilik söz konusu olduğu için yardımseverliğin Bayazıt'ın karakterinde yer edindiği söylenebilir.⁴⁰⁸

4.1.7.15. Çalışkanlık

İnsan her an değişen, gelişen bir varlık olmakla birlikte yeni durum ve fikirlerin oluşumunu gerçekleştiren bir konumdadır. İnsan var olan fikirlerden yeni fikirler düzenleyip geliştiren bir özelliğe sahiptir. Böylece insanlık yeni oluşumları devamlı görmektedir. Çalışma ve çaba içinde olmayan herhangi bir kişi istediği karşılığı elde edemez bu yüzden her an bir gayret içinde olmalıdır.⁴⁰⁹

Gazali, Allah'ın yarattığı varlıkların her birinin kendi türüne göre sahip olduğu sorumluluklardan birinin dünyayı düzenlemek olduğunu belirtmektedir. Allah tarafından insanlara verilen görevlerin başında ise diğer insanların rahatını sağlama, kendi geçimini kolaylaştırma bulunmaktadır.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 125.

⁴⁰⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 12.

⁴⁰⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 109.

⁴⁰⁸ Demirkol, "Dini Bir Tutum Olarak Yardımseverlik", 215-216.

⁴⁰⁹ Altıntaş, *İslam Ahlakı*, 279.

⁴¹⁰ Mustafa Çağrıcı, "Kesb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 22 Mayıs 2023).

Çalışkanlık kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında on, *Şiirler* kitabında on, *Kelimenin Dirilişi* kitabında dokuz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında üç defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen çalışkanlık kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Bayazıt, eserlerinde çalışmayı övmekle birlikte çalışkanlıklarıyla ön plana çıkmış kişilerden bahsetmektedir. Örneğin Abdülhamid'in azmine şu şekilde değinmektedir: “Bugün Afrika’da kendi kendine denilebilecek bir şekilde İslam yayılıyorsa, bu gelişmeye ilk ivmeyi kazandıranın Abdülhamid Han’ın gayretleri olduğunda şüphe yoktur.”⁴¹¹ Bayazıt sahip olunmak istenen bir nimet için çaba sarfetmek gerektiğini vurgulayarak çalışmanın önemine dikkat çekmiştir. Bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: “Her nimetin mutlaka bir külfeti vardır.”⁴¹² Bayazıt, Müslümanların sömürüden kurtulmak için daha çok çalışmalarına değinmesinde dindarlığın etki boyutu görülmektedir. Dini inançların insanların sosyal hayatlarını yönlendirmesinde dindarlığın etki boyutundan söz edilebilir.⁴¹³ Farklı bir yazısında ise bir ülkenin gelişmesi için insan gücünün önemine değinerek çalışıp çabalamanın yalnızca kişinin faydasına değil ülkesi yararına da olacağını açıklamaktadır.⁴¹⁴

Şafak gibi alınlara terle yazılmış

Hakkın mutlak ölçüsünü

Elbet benim işçilerim çekecek

*Emeğin kutsal direğine.*⁴¹⁵

Bayazıt, sömürü altında olan Müslümanların, Müslüman eliyle büyük bir gayret sonucunda kurtarılacağına olan inancını göstermektedir. Bu durumun gerçekleşmesi için çalışmaya devam edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bayazıt İslamcılık ülküsünü çalışma değeri üzerinden ifade etmektedir. Kendisi ve çevresinde bulunan insanlar da İslamcılık ülküsü için çalışmaktadırlar. Bayazıt, arkadaşlarıyla birlikte Müslüman alemi için çalıştıklarını şu şekilde anlatmaktadır: “Bir dergi çıkarmak, şiirler, hikayeler, romanlar yazmak, Anadolu insanını anlatmak, insana ulaşmak, bu yolda eserler vermek “hayali” ile meşgul değiller artık. “Hayali” çeyrek asır geride bırakmışlar. Şimdi harıl harıl “gerçekle” boğuşuyorlar.”⁴¹⁶ Bayazıt, kendisi ve arkadaşlarının kalemle, insanı insana anlatma emeliyle yola çıktıklarını ve bunu çabalarının sonucunda gerçekleştirdiklerini anlatmaktadır.⁴¹⁷ Aynı zamanda Allah’ın vahyini insanlığa anlatma çabası içinde olduklarını vurgularken çalışma

⁴¹¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 44-45.

⁴¹² Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 75.

⁴¹³ Kayıklık, “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”, 493.

⁴¹⁴ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 90.

⁴¹⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 37.

⁴¹⁶ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 130.

⁴¹⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 130.

gayretlerini göstermektedir.⁴¹⁸

*Çünkü onlar yün örerken pencere önlerinde
Ya da çamaşır sererken bahçelerde...*⁴¹⁹

...

*Beyaz giysilerinden uykular dökülen tabiplerden
Haber sormaya korkan
Genç kızların yüreğinden almıştır.*⁴²⁰

...

*Babalar nasıl götürürlerse bir sepet içinde
Bir ömür tüketilerek kazanılan ekmeği katığı.*⁴²¹

...

*Ne o uyur ne ben uyurum
Her an diriyiz
Birlikte nöbetteyiz
Birlikte işleriz.*⁴²²

Verilen şiirlerde Anadolu kadınının, babaların ve doktorların çalışkanlıklarından söz edilmektedir. Toprakla kendini eşdeğer tuttuğu dizesinde toprağın bir an bile boş durmadığını hep ürettiğini ifade ederek kendisinin de düşmana karşı her an tetikte olduğunu vurgulamaktadır.

4.1.7.16. Empati

Empati duygusunun temelinde insanın kendisi dışında gelişen duyguları, benliğinde hissetme anlayışı yatmaktadır. Empati sayesinde karşı tarafı anlayan kişi, sağlıklı iletişim kurmanın huzurunu yaşarken, empati kurulan birey ise bir başkası tarafından duygularının hissedilmesiyle anlaşılmanın rahatlığını yaşamaktadır. Bireylerin hayatına olumlu katkı sağlayan empati duygusu, toplumların sağlıklı iletişim kurmasında ve huzurlu sosyal ortamların temelini atılmasında önemli bir görev üstlenmektedir.⁴²³

Goleman, insanların çoğu zaman duygularını sözleriyle ifade etmek yerine jest ve mimiklerle ya da ses tonlamalarıyla aktardıklarını ifade etmektedir. Bu yüzden bir başka

⁴¹⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 143.

⁴¹⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 74.

⁴²⁰ Bayazıt, *Şiirler*, 76.

⁴²¹ Bayazıt, *Şiirler*, 91.

⁴²² Bayazıt, *Şiirler*, 186.

⁴²³ Ayten, *Empati ve Din*, 79.

insanın hislerini anlamanın yolu jest ve mimikleri, ses tonlamalarını anlayabilmekten geçmektedir. Sözel olmayan ifadelerden yola çıkarak insanların duygularını sezebilen kişilerin duygusal açıdan dengeli, dışadönük ve duyarlı oldukları saptanmıştır. Kendi hisleri hakkında emin olamayan kişilerin ise bir başkasını anlamakta zorlanacaklarını yani empati yeteneğinden yoksun olacaklarını açıklamaktadır. Elbette empati hayatın her alanında etkili olan bir duygu olduğu için sosyal yaşamı da zorlaştıracaktır.⁴²⁴

Dinler, muhtaç kimselere karşı duyarlı davranılmasını ve yardım edilmesini isteyerek kişide dini motivasyon oluşturmaktadır. Kendilerini dindar olarak tanımlayan kimseler dindar olarak görmeyenlere göre başka insanların ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olduklarını belirtmektedirler.⁴²⁵ Dindar olmayan ve biraz dindar olan bir grup üzerinde Mehmedoğlu'nun yapmış olduğu bir çalışmada, dindar olmayan grubun en yüksek aldığı puan arasında duyguları anlama bulunurken, biraz dindar olan bir grubun en düşük aldığı puan yine duyguları anlama olarak tespit edilmiştir. Duyguları anlama konusunda eksik olan grubun belirgin özellikleri arasında, ilgi alanları dar ve batıl inanışlara uyma ön plana çıkmaktadır.⁴²⁶

Bayazıt, şair olmanın verdiği etkiyle insanların duygularını anlama, hissetme ve aktarma konusunda oldukça yeteneklidir. Goleman'ın aktardığı gibi o, kendi hislerini anlama konusunda zorlanmadığı için etrafında yaşanan olaylarda, kişilerin sözsüz ifadelerinden hareketle duyguları anlama konusunda da güçlük yaşamamaktadır.⁴²⁷ Empati kavramına Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında on altı, *Şiirler* kitabında bir defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen empati kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Gördüğün yoktu hiçbir şey duymuyor gibiydin

Bakmıyor gibiydin

*Hayatı fark etmiyordun.*⁴²⁸

Hayat Burcundan adlı şiirinde gözlemlediği bir kimsenin iç halini aktarmaktadır. Dışardan görülmeyen ancak hislerle anlaşılacak duyguları ifade etmektedir.

Şair, Afgan halkının uğradığı zulmü kaleme almak üzere gittiği yolculuğunda, çoğu kişiyle sözel olarak iletişim kuramamaktadır. Bu yüzden onların hislerini gerek dış görünüşlerinden gerek hareketlerinden anlamlandırmaktadır. Bayazıt ve birlikte bulunduğu ekip, yolculuk boyunca çeşitli duraklarda molalar vererek ilerlemektedirler. Bu molaların

⁴²⁴ Daniel Goleman, *Duygusal Zekâ* çev. Banu Seçkin Yüksel (İstanbul: Varlık Bilim Yayınları, 1999), 126-127.

⁴²⁵ Ayten, *Empati ve Din*, 99-100.

⁴²⁶ Mehmedoğlu, *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*, 143-144.

⁴²⁷ Goleman, *Duygusal Zekâ*, 126-127.

⁴²⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 195.

verildiği bazı yerler ise oldukça ıssız, yalnızca birkaç evden oluşmaktadır. O, bu bölgede hayatını idame ettiren insanlar için yaşamın ne kadar zor olacağını şu şekilde ifade etmektedir: “Bu duraklarda insanlar nasıl yaşar, akıl erdirmek mümkün değil.”⁴²⁹ Yolculuk sırasında tanıştığı kimselerle bazen tercümanlar aracılığıyla muhabbet etmektedir. Bayazıt, tercümanın aktardığı sözler haricinde karşısındaki insanların hislerini de eserinde bulundurmaktadır. Abdulgaffar’ın yaşadığı memleketten kovulduğunu öğrenen şair, onun ailesinin geçim yükünü taşımanın ağırlığı altında ezilen yorgunluğunu da görmektedir.⁴³⁰ Yaralı askerlerin ziyaret edildiği esnada ise askerler hakkında onların bedenlerindeki acıdan ziyade, memleketlerinden sürülmenin acısını taşıdıklarını belirtmektedir. Ayrıca yaralı askerlerin hiçbir şekilde acılarını dillendirmediklerini aktarmaktadır.⁴³¹ Yolculuğun devam ettiği sırada yaralı bir askerın sedyede taşındığına şahit olan şair, askerın yaşadığı acıyı hissetmenin etkisiyle bir anda yere yığıldığını ifade etmektedir.⁴³²

4.1.7.17. Rol Model

Rol model alma, bir kimsenin kendi gelişimi adına, başka birinin emellerini, davranışlarını benimseyip uygulamasıdır. Henüz çocukken taklit edilen davranışlarla gelişim gösteren insan kendine ilk olarak anne ve babasını model almaktadır. İlerleyen gelişim evrelerinde model alınan öğretmen olabilirken zamanla örnek alınacak kişiler değişmektedir.⁴³³ Çimen’in yapmış olduğu bir araştırmada gençlerin kişilik özelliklerinden, manevi değerlere eğilimi olan kimselerden, azimli ve zorluklar karşısında yılgınlık göstermeyen kimseleri kendilerine model olarak seçtiklerini saptamıştır.⁴³⁴

Ragıp Karcı, Bayazıt’ın şiirinde kullandığı sesin yalnızca kelimelerin bir araya gelmesiyle değil onun iç halinin yansımasıyla ortaya çıktığını, onun amacının nesilleri ifadeleriyle eğitmek, onlara örnek almak olduğunu açıklamaktadır. Aynı zamanda kendisi de Bayazıt’ın fikirlerinden hareketle bir anlayış ve dünya görüşü elde ettiğini, onun bilgi ve edebiyatla sahip olduğu değerleri geliştirdiğini ifade etmektedir.⁴³⁵

Rol model olma kavramına Bayazıt’ın *İpekyolu’ndan Afganistan’a* kitabında beş, *Şiirler* kitabında on, *Kelimenin Dirilişi* kitabında bir, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında altı

⁴²⁹ Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 30.

⁴³⁰ Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 78.

⁴³¹ Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 98.

⁴³² Bayazıt, *İpekyolu’ndan Afganistan’a*, 193.

⁴³³ Latife Kabaklı Çimen, “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 89-92.

⁴³⁴ Kabaklı Çimen, “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”, 97-98.

⁴³⁵ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 81-83.

defa rastlanmaktadır. Eserlerde geçen rol model olma kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Siz oturdunuz mu hiç kıldan ince uçurumlarda
Biz yatıyoruz her gün beli bükülmüş duvar diplerinde
Uykumuz ürkek ceylanlara benziyor
*Bazan yorgun taylara.*⁴³⁶

...

Emerek ay ışığını nasıl da büyüyorsun ey kalbim
*Bir tarafın şehirler, şehirler, şehirler.*⁴³⁷

...

Derviş olamadın
*Ama başıboş da kalmadın.*⁴³⁸

Bayazıt, İslamcılık ülküsünden hareketle Müslümanların çektiği sıkıntılara çözüm aramaktadır. Bu yüzden kendini kıldan ince uçurumlara yakın görmektedir. Dünyanın Amerika, Rusya gibi güçlü devletlerine karşı kendi içinde başlattığı savaşı sürdürmektedir. Bayazıt, bu savaşı kalemiyle sürdürmektedir. Yazma eyleminin yetersiz gördüğü bir dönemde bu savaşı siyasete girerek devam ettirmiştir. Batılı devletlerin modernizm olarak sunduğu dünyada Müslümanların yozlaşmaya başladığını görmesiyle ve Türkiye’de insanların özgür bir şekilde inançlarını yaşayamadıklarına şahit olmasıyla çözümü siyasette aramıştır.⁴³⁹ Bayazıt’ın toplumun daha rahat bir dini ortam yaşayabilmesi için şiirde de ifade ettiği üzere kimi zaman yorgun düştüğünü kimi zaman kıldan ince uçurum kenarlarında olduğunu görmekteyiz. Toplum için kendi rahatından vazgeçen şairin kendini bu ülkeye adanmış ve buradan hareketle kendini gerçekleştirdiğini söyleyebiliriz. Bayazıt, İslamcılık ülküsünden aldığı güçle bu zor ve sıkıntılı süreçlere psikolojik olarak katlanabilmektedir.⁴⁴⁰ Bayazıt yaşadığı duygu ve durumları şiirlerinde aktararak Müslüman tavır konusunda okuyucusuna rol model olmaktadır.

Bayazıt, eserlerinde saygı, sevgi, hoşgörü gibi duygulara yer vererek hayalindeki nesli oluşturmayı hedeflemektedir. Bu nesli geliştirmek için arkadaşlarıyla birlikte onlara rol model olmayı sürdürmektedir. *İpekyolu’ndan Afganistan’a* adlı eserinde, yolculuğa çıktığı arkadaşlarıyla aralarında kurdukları iletişim ile çevrelerindeki insanlara Türk ve Müslüman kimliğini tanıtarak örnek olmaktadır. Bayazıt, ekip içinde ağabey olarak görüldüğü için o

⁴³⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 55.

⁴³⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 93.

⁴³⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 94.

⁴³⁹ Turna, *Erdem Bayazıt’ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 95-96.

⁴⁴⁰ Göçen, “Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme İle İlişkisi”, 571-577.

davranışlarında daha ihtiyatlıdır.⁴⁴¹ Afgan halkın mücadelesinde destek olurken bir taraftan da ezilen hor görülen nice toplumların Afganistan'ın bağımsızlığı sonucunda cesaretleneceğini düşünerek bu yolda verilen mücadelenin birçok kişiye örneklik teşkil ettiğine değinmektedir.⁴⁴²

Bayazıt, okuyucularına seslendiği bir yazısında, öğrenmek için yalnızca okumanın yeterli olmayacağını, rol model alınacak kimselerle yakın ilişkiler kurulması gerektiğini şu şekilde açıklamaktadır: “Yüz kere okumaktan bir kere görerek öğrenmek elbette daha etkili, daha sağlam, daha kolay. Bu yolda öğrendiklerimizle amel etmenin tek yolu: Salih kişilerle hemhal olmak...”⁴⁴³ Kendisi de Pakdil'i “*ufkumdaki adam*” diye nitelendirerek hem edebi alanda hem de fikri anlamda örnek almaktadır.⁴⁴⁴ Bayazıt, aynı zamanda Kısakürek için “*üstat*” nitelemesinde bulunarak, onun sanatıyla, fikirleriyle kendisine ve birçok kişiye rol model olduğunu ifade etmektedir.⁴⁴⁵ Dini anlamda kendine Mehmed Zahid Efendi ve Abdurrahim Reyhan Efendi'yi örnek alarak onların sohbetlerinden hoşlanmakta hal ve tavırlarını takdir ederek uygulamaya çalışmaktadır.⁴⁴⁶ Şair kendine seçtiği rol modellerle karakterini şekillendirirken okuyucusuna da bir dünya sunmaktadır. Okuyucuya Türk ve Müslüman kimliklerinden taviz vermemeleri gerektiğini, yanlış rol modellerden kaçınmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Batı'nın ahlakı, yaşam tarzı çeşitli kitle iletişim araçlarıyla empoze edilmesine rağmen onlardan uzak durup Türk kültür ve medeniyetine sarılmamız gerektiğini dile getirmektedir.⁴⁴⁷ Şair, milletin kendine örnek olarak gördüğü aydın kesimin ise Batı'yı örnek almakla oldukça büyük bir yanlış içinde olduklarını ifade ederken kendisi aynı hataya düşmeyerek olumlu bir rol model olmaktadır. Yazının devamında, toplumumuzda unutulmaması gereken birçok düşünür, mutasavvıf, âlim olduğunu belirtirken Mevlana'yı, Yunus'u, İtri'yi, Fatih'i anmaktadır.⁴⁴⁸

4.1.7.18. Öz Denetim/Murakabe

Öz denetim kişinin davranış kalıplarını, duygularını belirlediği hedef doğrultusunda düzenleyebilme yeteneğidir. Birey dış etkenlerden belli oranda etkilenmekle birlikte asıl karar

⁴⁴¹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 87.

⁴⁴² Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 130.

⁴⁴³ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 152.

⁴⁴⁴ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 60.

⁴⁴⁵ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 13.

⁴⁴⁶ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 122-125.

⁴⁴⁷ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 79.

⁴⁴⁸ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 84.

verme, kontrol etme iç yönetimle gerçekleşmektedir.⁴⁴⁹ Duygular, ifade edilmesi gereken uygun bir zamanda ve yoğunlukta yaşandığında, bireyin sosyal hayatında ve kişisel yaşamında herhangi bir sorun teşkil etmemektedir. Aksi halde duyguların ifade edilmesi zorlaştığında kişisel ve sosyal yaşam da olumsuz anlamda etkilenmektedir. Duyguların kontrol edilmesi ise henüz bebeklik çağına anne ile ilişkide öğrenilmektedir. İlerleyen yaşlarda bir başkası ile ilişki kurarken duyguların ortaya çıkma şekli kişilerin davranışlarına göre değişiklik göstermekle birlikte bu davranışların belirli ölçülerde uyarlanıp düzenlenmesi öz denetim ile gerçekleşmektedir. Öz denetim sahibi bir bireyde yapıp ettiklerinin sorumluluğunu üstlenebilme yetisi söz konusudur. Bu bireyler öz denetim sayesinde yaşamlarında meydana gelen değişiklikler karşısında uyum sağlamada zorlanmamaktadırlar.⁴⁵⁰ Bayazıt, değişen yaşam şartlarına uyum sağlayarak yapılması gerekeni planlayıp ona göre hareket etmektedir. Babası memur olarak hayatını sürdürdüğü için sık sık şehir ya da okul değiştirmek zorunda kaldığından, küçüklüğünden itibaren duygularını ve davranışlarını bu doğrultuda ayarlamayı öğrenmiştir.⁴⁵¹ Şair, üniversite yıllarında da çok istediği hukuk fakültesi bölümünü kazanmasına rağmen ekonomik sıkıntılar yüzünden askerliğini yapmaya ardından da Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'ne devam etmeye karar vermiştir.⁴⁵² 1972 yılında Ankara'da yaşamını sürdürürken memleketine dönüp evlenme kararı aldığı anda arkadaşı Pakdil tarafından sorumluluklarından kaçmakla suçlanmış olsa da Bayazıt ne yaptığından emin bir şekilde isteğini yerine getirmiştir.⁴⁵³ Bayazıt, öz denetim sahibi biri olarak bu kavrama eserlerinde yer vermiştir. Onun *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında on, *Şiirler* kitabında altı, *Kelimenin Dirilişi* kitabında on bir, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında on altı defa öz denetim kavramına rastlanmaktadır. Eserlerde geçen öz denetim/murakabe kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Ben şimdi bu yanda

İçilmiş bir ant için bekleyenim

*Kurulmuş saat gibi.*⁴⁵⁴

Şair, şiirin tamamında arkadaşlarıyla birlikte yürüdükleri bir hedef doğrultusunda

⁴⁴⁹ Adem Ergül, “Öz Denetimi Güçlendirici Bir Vasıta Olarak Kuranda Şehadet, Ru’yet, Basiret ve Murakabe”, *Usul-İslam Araştırmaları Dergisi* 36 (ts.), 3.

⁴⁵⁰ Samiye Ogan - Fatma Selda Öz Soysal, “Üniversite Öğrencilerinde Kişiler Arası Duygu Düzenlemenin Yordayıcıları Olarak Öz Denetim ve Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu”, *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 328-329.

⁴⁵¹ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 50.

⁴⁵² Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 56-57.

⁴⁵³ Turna, *Erdem Bayazıt'ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*, 79.

⁴⁵⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 29.

hareket ederken kimi arkadaşlarını kaybetmenin hüznünü yaşadığı bir ortamda, duygularını kontrol altına alarak hedefini gerçekleştirmek için hazır olduğunu ifade etmektedir.

Geldim durdum önünde işte anıt gibi

*Sıyrarak sırtından bir yılan giysisini.*⁴⁵⁵

Şiirin genelinde anlatılan temaya göre Allah'a kulluk görevini her türlü zorluğa rağmen yerine getirdiğini ifade ederek, ibadetlerini zamanında yaptığını vurgulayarak zamanı doğru yönettiğini göstermektedir.

Biz var mıydık?

Belki de hiç olmadık

Belki de bu dünyada

*Bir yansımaydık sadece.*⁴⁵⁶

...

Sordum kendime: Neyim?

Dedim: Bahaneyim

Sana söyledim kızım;

*Sen anla gelinim!*⁴⁵⁷

Şair, yukarıda verilen şiirlerde kendini sorgulamaktadır. Kendini sorgulamak da duygu ve davranışların kontrol altına alınmasında bir adım niteliği taşıdığını düşünüyoruz. Şiirde sen anla gelinim ifadesiyle, kendi sorgulamasını okuyucusunun da yapmasını istediğini görüyoruz.

Bayazıt, eserlerinde öz denetim sahibi arkadaşlarından şu şekilde bahsetmektedir: “Aynı zamanda bir proje ustasıydı. Etrafındaki ağırkanlı arkadaşlarını hemencecik geliştirdiği projelerin peşinden koşturmasını bilirdi.”⁴⁵⁸ Zarifoğlu’ndan bahsettiği bu ifadelerde arkadaşının kendini yönetme konusunda usta olduğu kadar başkalarına önderlik etme özelliğinin de olduğu vurgulanmaktadır. Bayazıt, farklı bir yazısında Müftüoğlu’nun davranışlarını ve zamanını kontrol ederek yaşadığını aktarmaktadır.⁴⁵⁹

Bayazıt, öz denetim kavramını modernizmin etkisiyle insanın kendi iradesi dışında hareket etmesi açısından ele almaktadır. Bayazıt öz denetimden uzak insanı şu şekilde tarif etmektedir: “Örneğin günümüz kadını mutfağına bir kilo daha et gireceğine, televizyonunda

⁴⁵⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 33.

⁴⁵⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 166.

⁴⁵⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 170.

⁴⁵⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 70.

⁴⁵⁹ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 92.

reklamını seyrettiği tırnak cilasına sahip olmayı tercih etmektedir.”⁴⁶⁰ Modern insanı şu şekilde ifade etmektedir: “Ancak tatil günlerinde kullanabileceği bir otomobile sahip olmak için hayatının en verimli on yılını bu yolda harcamayı göze almış kişidir çağdaş insan.”⁴⁶¹ Bayazıt materyalizmin insana dayattığı bu tüketme arzusundan sağlam bir irade ve Müslüman bir duruşla uzaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu duruma çare olarak şunu söylemektedir: “İlk önce emperyalizmin üstün propaganda gücüyle kafalara ikame ettiği zihinsel mahkûmiyetten kurtulmak gerek, sonra da emperyalizmin şartlandığı hayat tarzını reddetmek.”⁴⁶² Bu ifadelerden hareketle Bayazıt’ın duygularını İslam dininin emir ve yasakları doğrultusunda düzenlediği söylenebilir. Söz konusu İslam dininin özgür bir şekilde yaşanması olduğunda şiirlerinde “Ey” nidalarıyla öfke duygusunu yükseltmektedir. Duygu durumunu içinde bulunduğu şartlara göre ayarlayabildiği için öz denetim sahibi olduğu söylenebilir.⁴⁶³ O, materyalizmin teşvik ettiği rahatlığı kabul etmek yerine İslam’ın öngördüğü sadeliği tercih etmekte ve bunu Müslümanlara tavsiye etmektedir.

4.1.7.19. Tarih

Tarih sözlükte toplumlara, milletlere tesir eden oluşumlardan meydana gelen hadiseleri içeren, olayları zaman ve mekân belirterek aktaran, bu olaylar arasındaki ilişkileri, öncesinde ve sonrasında gerçekleşen olaylarla bağlantısını inceleyen bilimdir. Tarih, milletlerin kurduğu medeniyetler ile olaylar arasındaki ilişkiyi incelemektedir.⁴⁶⁴ Bayazıt Türk milletinin sahip olduğu medeniyetin farkındadır ve bu medeniyetin unutulmaması için hatta günümüzde yeterince idrak edilmeyişinden yakındığı için iyi bir şekilde algılanması için eserlerinde sık sık tarihi anlamda hatırlatmalarda bulunmaktadır. O, şiirlerinde tarihsel bir bakış açısını ilk olarak *Sana, Bana, Vatanıma, Ülkemin İnsanlarına Dair* adındaki şiiriyle yansıtmaktadır. Vatan, memleket, millet ile kurulan her ilişki tarihsel bilinci aşılacaktır. “*Risaleler*” dini anlamda tarihi olayları anlatırken, Müslümanlara siyer hatırlatmasında bulunmaktadır. Bayazıt’ın, tarih bilinci daha çok din üzerinden yansıtılmaktadır. Osmanlı medeniyet tarihini de içine alarak genişleyen bütün Müslüman toprakları kucaklayan bir anlayış geliştirmiştir.⁴⁶⁵ Onun *İpekyolu’ndan Afganistan’a* kitabında iki, *Şiirler* kitabında

⁴⁶⁰ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 34.

⁴⁶¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 35.

⁴⁶² Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 41.

⁴⁶³ Ogan - Öz Soysal, “Üniversite Öğrencilerinde Kişiler Arası Duygu Düzenlemenin Yordayıcıları Olarak Öz Denetim ve Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu”, 329.

⁴⁶⁴ “Tarih”, *Türk Dil Kurumu*, 06 Temmuz 2023.

⁴⁶⁵ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 103.

sekiz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında on iki defa tarih bilinci kavramına rastlanmaktadır. Eserlerde geçen tarih bilinci kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Evet bir hançer ağacı gibi büyüyor içimde acı
Dağlardan bir dağ gibi kabaran yüreğimde.
Kargaların sırtlanlarla anlaştığı bir günde
Bir yabancı fırtınaya tutulan yapraklarım
Kudüs 'te Mescidi Aksa 'da
Belki bir batı karanlığında Topkapı 'da
Yangına uğramışsa
*Duymaz olmuşsa kulaklarım göklerin muştı sesini.*⁴⁶⁶

Şiirin tamamında Afganistan, Kafkasya coğrafyası, İran, Azerbaycan, Pakistan, Türkistan acılarıyla, tarihleriyle anılarak zafer coğrafyasının elde edileceğine olan inancı yansıtmaktadır.

O ki meydanın ortasında durmuştu
Elini kılıcının kabzasına koymuştu.
Dedi savaşçı:
Ben gidiyorum
Hicret ediyorum.
Varsa ağlatmak isteyen anasını
Dul koymak isteyen karısını
Ve istiyorsa çocukları yetim kalsın
*Arkamdan gelsin.*⁴⁶⁷

Şiirin tamamında Hz. Muhammed'in hicret süreci, Medinelilerin heyecanla Müslümanları karşılamaları ve ardından yapılan savaşlar anlatılarak tarih bilinci okuyucuya aşılanmaktadır.

Alınlar görmüşüm ki vatanımın coğrafyasıdır
Her kırışığı sorulacak bir hesabı
*Her çizgisi tarihten bir yaprağı anlatır.*⁴⁶⁸

Şaire göre vatan toprağı üzerinde bulunan insanların geçmişten günümüze tarihten miras aldığı acılar vardır ve zamanı geldiğinde hesabı sorulacaktır.

Bazen akar bir film şeridinin

⁴⁶⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 34.

⁴⁶⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 121-122.

⁴⁶⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 82.

Tek kare donan bir fotoğrafı gibidir

Ölüm

*Karşıda bir manga asker.*⁴⁶⁹

Şiirde genel olarak ölüm teması işlenirken Türkiye'nin 1960-1970 yılları arasında yaşanan siyasi olaylar da tarihsel bir açıdan ölümü ifade etmektedir.⁴⁷⁰

4.1.7.20. Kadın

Eski Türk örf adetlerine göre aile ataerkil bir yapı teşkil etmektedir ancak Türklerde aile yapısının ataerkil olması erkeğe her konuda geniş yetki verilmesi anlamına gelmemektedir. Göçebe yaşamın getirdiği zorluklardan ötürü erkeğin aileyi koruması açısından yetkileri ve sorumlulukları daha fazladır. Diğer topluluk ya da milletlere göre Türklerde aile reisinin gücü sınırlıdır.⁴⁷¹ İslam dininde ise aile toplumun en önemli yapısı görülerek oldukça önem verilen bir kurumdur. Evlilik İslam dininde birtakım kötülüklerden sakındıracak kurum olarak görülmektedir. İslam dini kadın ve erkeği birey olma konusunda eşit tutarak, sorumluluk ve ödül karşısında da bir görmektedir. Kadın, ailenin değerli bir üyesi olarak görülüp buna göre konumlandırılmıştır.⁴⁷²

Bayazıt'ın hem İslam dininin kadına verdiği değerden hareketle hem de benimsemiş olduğu Türk kültürünün etkisiyle kadına değer verdiği söylenebilir. Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında dört, *Şiirler* kitabında on sekiz, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında bir *Kelimenin Dirilişi* kitabında iki defa kadın kavramına yer vermiştir. Eserlerde geçen kadın kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Soyguna uğramış yüzleriyle

Barbar ellerin işgal ettiği sonra terk

Ettiği

*Harabe kadınlar...*⁴⁷³

...

En zalim talanlarda darmadağın kadınlar

*Beyaz çarşafı bu kan nereden damlıyor.*⁴⁷⁴

⁴⁶⁹ Bayazıt, *Şiirler*, 145.

⁴⁷⁰ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 104.

⁴⁷¹ Mehmet Akif Aydın, "Aile", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (25 Mayıs 2023).

⁴⁷² Ramazan Aksoy, "İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam'da Kadının Statüsü", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/15 (2021), 32.

⁴⁷³ Bayazıt, *Şiirler*, 30.

⁴⁷⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 42.

...
Kadınlar bilirim ülkeme ait
Yüreklere Akdeniz gibi geniş, soluğu Afrika gibi sıcak
Göğüsleri Çukurova gibi mümbit
*Dağ gibi otururlar evlerinde...*⁴⁷⁵

...
Ayın on dördü ay bir anne sanki
*Ay ışığını emiyoruz tabiatla beraber...*⁴⁷⁶

...
Ve toprak gibi güçlü bir ana
Yedi erkek doğuran
Yedisini birlikte
Bedir'e yollayan
Ey Afra kadın!
Kalacak adın
Bu dünyada
*Kadınlar er kişiler doğurdukça.*⁴⁷⁷

Bayazıt, yukarıda verilen şiirlerde savaşların etkisiyle kadınların yaşadığı sıkıntılara yer vermiştir. Anadolu kadınının vefalı, anaç yönlerini ön plana çıkarmaktadır. Aynı zamanda Anadolu kadınının insanlık için bereketin ve umudun simgesi olduğunu belirtmektedir. Bayazıt kadınları medeniyetin aktarımında kilit rolde görmektedir. Tarihin izlerinin silinmemesi için kadınların yiğit evlatlar yetiştirmesi gerektiğini belirtmektedir. Bayazıt, Anadolu kadınının değerlerine sırt çevirmesinin olumsuz yönlerine şu şekilde değinmektedir:

Belli bir bozgun yaşamışız
Her şeye ölüm dadanmış sanki
*Kadınlar ki anne olmamak için direniyorlar...*⁴⁷⁸

Bayazıt kültürüne yabancılaşan kadını şu şekilde eleştirmektedir: “Özellikle kültür heyelanına uğrayan toplumlarda refah seviyesine, alınan günlük protein değil kullanılan şampuan ölçü olmaktadır.”⁴⁷⁹ Bayazıt bu yazısında kadınların çocuklarını beslemek için kullanması gereken maddi imkânı çağın modasına harcamalarını eleştirmiştir.

⁴⁷⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 80.

⁴⁷⁶ Bayazıt, *Şiirler*, 92.

⁴⁷⁷ Bayazıt, *Şiirler*, 124.

⁴⁷⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 102.

⁴⁷⁹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 34.

4.1.7.21. Vatan

Vatan, sözlükte belirli bir topluluk ya da millet tarafından sınırları belirlenmiş bir alanın yurt olarak kabul edilmesi, memleket, ülke olarak açıklanmaktadır.⁴⁸⁰ Vatan, insanların güvenle, huzurla ve özgürce yaşayabilmeleri için önemli bir ihtiyaçtır. İnanç ve kültürlerin rahatça yaşanabilmesi ve örf ve adetlerin geleceğe aktarılabilmesi için bağımsız bir vatan toprağına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu sebeple, tarih boyunca çeşitli milletler özgürce yaşam sürecekları topraklara sahip çıkmak için elinden geleni yapmışlardır.⁴⁸¹

Vatan kavramına, Bayazıt'ın *İpekyolu'ndan Afganistan'a* kitabında on dört, *Şiirler* kitabında sekiz, *Vahyin Diriltici Soluğı* kitabında on bir *Kelimenin Diriliş*i kitabında dokuz defa yer verildiğı tespit edilmiştir. Eserlerde geçen vatan kavramı örnekleri aşağıda verilmiştir.

Bayazıt'ın ifadelerinde kullandığı ağaç, toprak, bahar gibi kelimeler memleketi Maraş'ı anlatmaktadır. Şehrin soğıukluğu, yabancılığına karşın o hep Maraş'ın sıcacık doğasına özlem duymaktadır. Memleketi için yazdığı müstakil bir şiir olmamasına karşın tabiatla bir olma ifadeleri Maraş'ı hatırlatmaktadır.⁴⁸²

Ey bir emre hazırlanan simsiyah gecede

Karanlığı emip emip de gebe kalan

Ey her depremden sonra biraz daha doğrulan

Herkesin

Veba girmiş bir şehrin hem halkı

Hem seyircisi olduğı bir günde

*Ey düştüğü yerden kalkmaya hazırlanan ülke.*⁴⁸³

Şair, erdemli bir hayat yaşamak için milleti özünden ayıracak her türlü şarta karşı direniş davet etmektedir. Bu direnişin ancak bir ve beraber olarak gerçekleşeceğini ve herkesin birey olarak üzerine düşeni yapması gerektiğini ifade etmektedir.⁴⁸⁴

⁴⁸⁰ Mehmet Sürmeli vd., *Dini Terimler Sözlüğü*, ed. Ahmet Nedim Serinsu (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, ts.), "Vatan", 380.

⁴⁸¹ Abdulkirim Diktaş, *Kur'an-i Değerler Perspektifinde Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerlerin İncelenmesi* (Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 147.

⁴⁸² Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 137.

⁴⁸³ Bayazıt, *Şiirler*, 32.

⁴⁸⁴ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 142.

Elveda Vatanım; doğduğum toprak!
Bedenimin eczası;
Akan suyu biten meyvesi
Damarlarımda kan olan!
Acizlendiğimde gözyaşları dökerek
Üstünde umutlar yeşerttiğim;
Sokaklarını, bahçelerini, çeşmelerini
Ezbere bildiğim.
Anılarımin tarlası;
Kimliğimin mayası;
Çocuklarımı büyüttüğüm;
Kadınımınla paylaştığım;
Anamı babamı emanet ettiğim toprak,
*Elveda!*⁴⁸⁵

Şair, yukarıda verilen şiirinde bütün yaşamının geçtiği, toprağı yani vatani özünde hissettiğini ifade etmektedir. Ölüm temasını işlediği şiirinde vatanına veda etmeyi ihmal etmemiştir.

Şair, memleket sevgisini, vatan sevgisiyle büyötmektedir. Türkiye'yi anlattığı bir yazısında, denizlerinden, tertemiz göllerinden, nehirlerine eşsiz güzelliklerine değinmektedir. Vatan toprağının her bir köşesinin bereket dolu olduğunu aktarmaktadır. Şair bu ifadelerin hemen ardından bunca güzel bir vatan toprağının üzerinde yaşamını sürdüren insanlara sitemini dile getirmektedir çünkü bu insanlar toprağın, bereketin, doğanın güzelliklerinin kıymetini anlayamamıştır.⁴⁸⁶ Şair için vatan toprağında doğanın güzellikleri, insanların bu toprak üzerinde bir ve beraber kıyama durması cenneti ifade ederken, şehirleşme ve insanların birbirine yabancılaşmaları cehennemi yaşatmaktadır.⁴⁸⁷

Ona göre bir millet bağımsızlığını, devam ettirdiği örf ve gelenekle sürdürebilir. Bir çocuk kulağına ezan okunmadan, evinde saf tutan yaşlılar görmeden büyürse millete yabancılaşması kaçınılmazdır. Farklı bir vatan toprağında doğup büyömek zorunda kalan çocuklar için bu yüzden tedirgin olduğuna şu şekilde değinmektedir: “Fakat minaresiz ve ezansız semtlerde doğan, Frenk terbiyesi ile yetişen Türk çocukları dönecekleri yeri

⁴⁸⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 181.

⁴⁸⁶ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 89-90.

⁴⁸⁷ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 80-81.

hatırlamayacaklar.”⁴⁸⁸

4.1.7.22. Mücadele/Yılmazlık

Mücadeleci olma özelliği kişilerin yaşanan olumsuz durumlar, belirsizlik ve kötü ihtimaller karşısında takındığı tavidir. Bireyin riskli durumlara direnmesi, dirayetli olması mücadeleci bir kişiliği ifade etmektedir.⁴⁸⁹

Kendini ehemmiyetli, kıymetli görüp, iş ve eylemlerinden zevk alan, hayata olumlu bir açıdan bakan kimselerin yaşam doyumu yüksektir. Hayatın getirdiği çeşitli zor ve sıkıntılı süreçler sonucunda yaşam doyumunda azalma gözlemlenebilir ancak mücadeleci kimseler bu zorlukları atlattırmada daha başarılı oldukları için yaşamdan zevk alma durumları da bu oranda artabilir. Hayatın getirdiği yenilikler bazen zorlukları da getirebilmektedir, üniversite yaşamı bireylerde yeni bir şehir, sosyal çevre, farklı dersler, aileden uzakta bir yaşam sürme gibi zorlukları barındırdığı için mücadele içinde geçirilen bir dönemdir. Aynı zamanda üniversite hayatıyla birlikte kişi olgunlaşmaya da başlamaktadır. Bu süreç içinde bireyler hem geleceğe hazırlanmakta hem de değer sistemlerini düzenlemektedirler.⁴⁹⁰

Bayazıt, üniversite hayatında maddi zorluklar yaşamının yanında ülkenin içinde bulunduğu karışıklıklar nedeniyle de eğitim ve öğretim hayatı aksamıştır ancak o pes etmek yerine mücadeleci olmayı seçerek olumsuz şartları farklı zeminlerde değerlendirip olumlu koşullara çevirmiştir. İstanbul’daki eğitim hayatını Ankara’ya taşımıştır ardından hala zorluk çektiğini fark edince askerliğini yaparak mücadeleyi her zaman devam ettirmiştir.⁴⁹¹ Bayazıt, evlenip memleketinde yaşam sürdürmeye başladığında ideallerinin peşinden koşmayı da ihmal etmemiştir. O, Mavera dergisinin çıkarılması kararlaştırılınca tekrar Ankara’ya yerleşmiş ve dergi yönetimini üstlenmiştir.⁴⁹² Bayazıt, şiirlerinde de kendinde oluşturduğu mücadele ruhunu yansıtmaktadır. Mücadele/yılmazlık kavramına; Bayazıt’ın *İpekyolu’ndan Afganistan’a* kitabında kırk iki, *Şiirler* kitabında beş, *Vahyin Diriltici Soluğu* kitabında on iki defa yer verildiği tespit edilmiştir. Eserlerde geçen mücadele/yılmazlık kavramı örnekleri

⁴⁸⁸ Bayazıt, *Kelimenin Dirilişi*, 112.

⁴⁸⁹ Nuriye Karabulut - Ali Balcı, “Okul Yöneticilerinin Yılmazlık Düzeyi ve Denetim Odağı ile İlişkisi”, *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7/1 (2017), 197.

⁴⁹⁰ Aytakin Nam - Sinem Evin Akbay, “Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumu: Beş Faktör Özellikleri, Bilinçli Farkındalık ve Yılmazlığın Rolü”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/31 (2020), 4213.

⁴⁹¹ Doğan, *Erdem Bayazıt Kitabı*, 49.

⁴⁹² Fırat, *Erdem Bayazıt’ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*, 27-28.

aşağıda verilmiştir.

*Ey bir emre hazırlanan simsiyah gecede
Karanlığı emip emip de gebe kalan
Ey her depremden sonra biraz daha doğrulan
Herkesin
Veba girmiş bir şehrin hem halkı
Hem seyircisi olduğu bir günde
Ey düştüğü yerden kalkmaya hazırlanan ülke.*⁴⁹³

Bayazıt, yukarıdaki şiirinde içinde bulunan mücadele ruhunu ülkesiyle de paylaşmaktadır ve kendisi nasıl zor ve sıkıntılı süreçler yaşamışta ülkesi de çeşitli zorlukları yaşamış, tüm olumsuzluklara rağmen yeniden ayağa kalkmaya hazır olduğunu ifade etmektedir.

*Önünü alamıyorum bu kör gidişlerin yollarda
Herkes bir yere gidiyor önünü alamıyorum
Çaresiz direniyorum bu dönüm noktalarında kimse
Elini uzatmıyor.*⁴⁹⁴

Şair, kendi içinde mücadele ettiklerine diğer insanların kayıtsız kalıyor olmasına yakınmakta aynı zamanda tek olduğu için zorluk yaşasa da direndiğini ifade etmektedir. Şiirin devamında ise bir ağacı umudun temsili olarak büyüttüğüne değinirken mücadelesini sürdürmede motivasyonunu dile getirmektedir.

*İsyân şiirleri bilirim sonra
Kelimeler bir tank gibi geçer adamın yüreğinden
Harfler harp düzeni almıştır mısralarda...*⁴⁹⁵

Bayazıt'ın mücadelecisi biri olmasında fikirlerine önem verdiği büyükleri olarak; Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç ve Nuri Pakdil vardır.⁴⁹⁶ Bayazıt, bu isimlerin desteklediği İslamcılık akımından etkilenmiştir. İslamcılık akımı, İslam medeniyetinin özünü geliştirmeyi hedeflemektedir. Batı'dan modernizm adına alınan yenilikler İslam'dan ve insan fitratından uzaklaştırmaktadır.⁴⁹⁷ Bu yüzden Bayazıt, modernizmin etkisini kırmak için kelimeleri bir savaş aracı olarak kullanmıştır ve bu şiir dilini Pakdil'den öğrenmiştir.

Meydan boşalıyor caddelerde kapkara kalabalık

⁴⁹³ Bayazıt, *Şiirler*, 32.

⁴⁹⁴ Bayazıt, *Şiirler*, 50.

⁴⁹⁵ Bayazıt, *Şiirler*, 81.

⁴⁹⁶ Bilgili, *Mavera Edebiyat Dergisi'nde Sosyal-Siyasi Düşünce ve Coğrafya*, 116.

⁴⁹⁷ Bilgili, *Mavera Edebiyat Dergisi'nde Sosyal-Siyasi Düşünce ve Coğrafya*, 53.

*Yüzlerinde sezginin bozgunluğu
 Demirleri kemiren parmaklar yorgun başıboş
 Gözlere mermer gibi oturmuş korku
 Ayaklarda boğuk bir telaş
 Kör umursamaz bir sağırlık taşlarda.*⁴⁹⁸

Bayazıt, 1960'lı yılların Türkiye'sinde idam cezasını işlediği bu şiirde kalabalığın sessizliğine ve umursamazlığına anlam veremediğini belirtmektedir. Oysa şair, bu bozuk düzene karşı direnişini şiiriyle sürdürmektedir. Bayazıt'ın mücadeleci olmasında inancının etkisinden de söz edilebilir. Eserlerinde İslam dininin gelişme evresinde Müslümanların inançları uğruna yaşadığı sıkıntıları aktardıktan sonra günümüzde de aynı şekilde mücadeleye devam edilmesi gerektiğini anlatmaktadır. Günümüzde Afganistan örneğinde olduğu gibi savaşılmaması gereken bir zihniyet vardır, Müslümanların özgürce inancını yaşayamaması için bir taraftan basın yoluyla zihinler yönlendirilmekte bir taraftan da silahlarla zulüm yapılmaktadır. Şaire göre inanç özgürlüğü için bu zihniyete sonuna kadar karşı çıkılması gereklidir.⁴⁹⁹ Müslümanların mücadele örneği gösterebilmesi için ırk, dil, mezhep gibi ayrışmalara girmeksizin aynı çatı altında birleşmeleri gerektiğini aktarmaktadır. Birlik ve beraberliğin ardından çeşitli sıkıntıları da göğüslemeye hazır olunması gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁰⁰ İslam âleminin mücadele etmesi gereken bir diğer konu ise sömürülmesidir. İslam dünyasının sömürgeci boyunduruğundan kurtulması elbette kolay değildir ancak bunun için gereken mücadelenin verilmesinin şart olduğunu farklı yazılarında ifade etmektedir.⁵⁰¹ Müslüman âleminin mücadelesini işlediği bir yazısında şunları söylemektedir: "Müslümanlar İslam'ın hakkını verdikleri gün yalnız kendi ülkelerinin değil emperyalizmin sömürdüğü ve kendi hayat tarzına şartlandığı tüm ülkelerin de kurtuluş yolunu açmış olacaktırlar."⁵⁰²

Bayazıt, Türkiye'de yürürlükte olan laiklik ilkesine karşı mücadelesini ifade ettiği bir yazısında şunları dile getirmektedir: "Ortaokullarda materyalist öğretim mi değişmişti? Tarihe küfretmekten vaz mı geçilmişti? Devlet tiyatrolarında İslam inançları ile alay eden oyunlar mı sahneden kaldırılmıştı?"⁵⁰³ Bayazıt, halktan oy toplamak adına Müslümanların gözünü boyayan siyasetçilere karşı eleştirisini açık bir dille ortaya koymaktadır. O,

⁴⁹⁸ Bayazıt, *Şiirler*, 48.

⁴⁹⁹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 29.

⁵⁰⁰ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 67.

⁵⁰¹ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 75.

⁵⁰² Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 41.

⁵⁰³ Bayazıt, *Vahyin Diriltici Soluğu*, 78.

mücadelesini bir taraftan kelimelerle sürdürürken bir taraftan da fiili olarak siyasete girerek devam ettirmiştir. Siyasete girmesindeki en büyük etken Müslümanların yaşadığı zorluklardır. Müslümanların özgürce dini inançlarını yaşayabilmeleri için siyaseti bir araç olarak görmüştür.⁵⁰⁴

Bayazıt'ın, zorluklarla mücadeleyi işlediği önemli eserlerinden biri de İpekyolu'ndan Afganistan'a adlı gezi yazısıdır. Eserde hem kendi yaşadığı çeşitli sıkıntıları konu alırken hem de çevresindeki insanların mücadele örneğine yer vermektedir. Eserin başlangıcında yolculuğun yorucu yönlerine değinerek sıcağa karşı verdikleri mücadeleyi anlatmaktadır.⁵⁰⁵ Afganistan'ın iklimi şair ve arkadaşlarına ağır geldiği için her an kan ter içinde kaldıklarını ifade ederken, buna rağmen yola devam etmeyi sürdürmektedirler.⁵⁰⁶ Sıcağı yendikten sonra aşılması gereken dar ve keskin virajlı dağ yolları karşılarına çıkmaktadır ve ekip bu yolları da başarıyla geçmektedir.⁵⁰⁷ Şair, yol boyunca ekip üyelerinin, çeşitli hastalıklara yakalanmalarına rağmen yapılacak haberden geri durmayarak görülmesi gereken yerleri bizzat görerek belgelediklerini aktarmaktadır.⁵⁰⁸ Müslümanların sesi olmak için çıktıkları bu yolda kaza geçirdiklerini ifade ederken bu durumu ufak çaplı bir kaza olarak değerlendirmektedir.⁵⁰⁹ Eserin ilerleyen bölümlerinde şair, araçla bile gidilmeyecek dik dağ yamaçlarında tırmandıklarını aktarmaktadır.⁵¹⁰

Zorlu yaşam şartları, mücadelecı bir kişilik oluşumunda etkilidir. Bireylerin yaşam koşullarındaki farklılık mücadelecı olma süreçlerini etkilemektedir. Mücadelecı olma özelliğini; çevre, kişilik özellikleri, aile yapısı gibi unsurlar belirlemektedir. Mücadelecı olma insanın fitratında var olan bir özellik değildir. Bu özellik yukarıda verilen durumlar doğrultusunda kazanıldığı gibi zamanla geliştirilebilir ya da zayıflayabilir.

Bireyin mücadelecı bir yapıya sahip olması için zorlu yaşam koşullarıyla yüzleşip koruyucu unsurlar sayesinde bu koşulların üstesinden gelmesi gerekir. Zorlu yaşam şartları risk faktörü olarak görülmektedir. Bireyin yaşamında riski oluşturan unsurlar aynı zamanda koruyucu unsur olabilir. Risk ya da koruyucu unsur olarak etkili olan faktörler; bireysel, ailesel, çevresel olarak belirlenmiştir. Bayazıt'ın bireysel ya da ailesel bir konuda risk taşıdığı söylenemez. Çevresel faktörler ise onun mücadelecı kimliğinin oluşmasında risk olmuştur.

⁵⁰⁴ Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*, 75.

⁵⁰⁵ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 25,40.

⁵⁰⁶ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 46.

⁵⁰⁷ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 58.

⁵⁰⁸ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 116.

⁵⁰⁹ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 119.

⁵¹⁰ Bayazıt, *İpekyolu'ndan Afganistan'a*, 176.

Bayazıt'ın yaşadığı dönemde Türkiye'de dini değerlerin geri plana itilmesi, İslam coğrafyasında savaşların meydana gelmesi, materyalizm akımının etkisiyle insanın özünden uzaklaşması gibi durumlar onu psikolojik olarak olumsuz anlamda etkilemiştir. Aynı zamanda çevresel faktörler Bayazıt'ın hayatında koruyucu unsur olarak da etkili olmuştur. Bu kez çevresinde Necip Fazıl Kısakürek, Sezai Karakoç gibi kişiler vardır. Bayazıt onu psikolojik olarak olumsuz anlamda etkileyen durumlar karşısında çevresinden aldığı destekle mücadeleci olmayı öğrenmiştir. Onun mücadeleci olmasında bazı kişilik özellikleri de etkilidir. Bunlar; sorumluluk sahibi olma, empati yapabilme, disiplinli olma, stresle başa çıkabilme yeteneğidir. Bayazıt'ın mücadeleci olmasında etkili olan bireysel anlamda koruyucu faktör olarak problem çözme yeteneği de zikredilebilir. Bayazıt, çevresinde yaşanan krizlere karşı İslamcılık ülküsüne sarılmaktadır. Ülküsüne olan inancıyla problemlerle mücadele etmektedir.⁵¹¹

⁵¹¹ Nurcan Tahtalı Sukün, *Kadın Öğretmenlerin Kariyer Engelleri ile Yılmazlık Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 12-14.

SONUÇ

Dindarlık, bir kimsenin dini inanışının derecesini göstermektedir. Aynı zamanda kişiyle inandığı din arasında oluşan ilişkinin gücünü ve bütün bu inanışların kişinin davranışlarına yansımaları ifade etmektedir. Psikoloji alanında insanların dindarlıklarını saptamak adına çeşitli dindarlık ölçekleri ortaya atılmıştır. Bu çalışmada Glock'un dinin inanç, ibadet, tecrübe, bilgi ve etki boyutları kullanılmıştır. İnanç boyutunda, inanılan dinin özelliklerinin bilinmesi ve Allah ile kurulan bağın boyutu kastedilmektedir. Bilgi boyutunda, kişiden inanılan din hakkında o dini yaşayıp uygulayabilecek, anlamlandıracak bilgiye sahip olunması beklenmektedir. Tecrübe boyutu, kişinin dini inancını yaşarken, ya da Allah ile bağ kurduğu dini olaylarda kendini gösteren, kişiye özgü içsel hali ifade etmektedir. Kişinin din duygusunu anlamlandıran bu dindarlık boyutu, korku, sevgi, saygı, minnet gibi duyguları kapsamaktadır. İbadet boyutunda ise dini inancın kişinin yaşamındaki konumu değerlendirilmektedir. Dini inançlar bugüne etki ettiği gibi gelecek planlarını, ahlaki davranışları ve inanış yönelimlerini de etkilemektedir.

Bu çalışmada 1939 yılında doğan şair Erdem Bayazıt'ın eserlerinde yer alan dini ve manevi unsurlar tespit edilerek din psikolojisi açısından değerlendirilmiştir. Bayazıt Maraş'ta doğmuş ve anne babası tarafından dini ve manevi değerlere önem verilerek yetiştirilmiştir. Çocukluğundan itibaren babasının memurluk görevinden dolayı sık sık okul ve şehir değiştirmiştir. Bayazıt'ın okul ve arkadaş çevresi değişmesine rağmen, etrafında bulunan insanlar dini ve manevi değerlere önem veren şahsiyetlerden oluşmuştur. Dolayısıyla bu durumun şairin dini duyarlılığının devam etmesinde etkili olduğu söylenebilir. Lisede edindiği arkadaşlıkları üniversite yıllarında ve sonrasında da devam ettirmekle birlikte, Sezai Karakoç ve Necip Fazıl Kısakürek gibi dini ve manevi duyarlılıkları yüksek kimselerle tanışıp eserlerini bu anlamda geliştirmiştir. Bayazıt'ın fikri anlamda kendini geliştirip olgunlaştırdığı bu süreç ilk yetişkinlik dönemine denk gelir. Bu dönemde kendine biçtiği toplumsal rolü İslamcılık akımı ile yansıtmıştır. Modernizm akımının etkisiyle insanların yaşamında meydana gelen yozlaşmaya ve laiklik adı altında devletlerin insanları dini değerlerden uzaklaştırmalarına Karakoç'tan öğrendiği edebi üslupla karşılık vermiştir. Buna göre şiirlerinde bazen “Öyleyse ey şair sen de davranmalısın/ Şiiri bir mızrak gibi kullanmalısın” ifadeleriyle bazen de “İsyân şiirleri bilirim sonra /Kelimeler bir tank gibi geçer adamın yüreğinden” sözleriyle mücadelesini yansıtmaktadır. Bu açıklamadan hareketle Bayazıt'ın şiirlerinde dindarlığın etki boyutuna ulaşıldığı belirtilebilir. O, hayatını İslamcılık ülküsü çerçevesinde şekillendirdiği için dindarlığın etki boyutundan söz edilebilir. Bayazıt,

tasavvuf ile tanışmasıyla birlikte hem kendi hayatında hem de eserlerinde olgunluk dönemini yaşamıştır. Bu süreçten sonra eserlerinde daha geniş anlamda ahiret, sevgi, ölüm gibi temaları kullanmaya başlamıştır. Bayazıt'ın hayatına tasavvufun girmesiyle birlikte dindarlığın tecrübe boyutundan hareketle Allah ile daha yakın bir ilişki kurulduğu sonucuna varılabilir. Bu durum literatürde Akar'ın tez çalışmasıyla desteklenmektedir.⁵¹²

Bayazıt, inandığı dinin yani İslam'ın, bilgi boyutunu şiirsel bir dil ile okuyucusuna sunacak derecede öğrenmiştir. Peygamber sevgisini barındırdığı şiir ve anlatımlarıyla, Allah inancını yansıttığı dizeleriyle dindarlığın tecrübe boyutunu eserlerinde yansıtmaktadır. Tasavvuf ehli ile bir araya gelen şair eserlerinde de bu duygularına yer vererek dini inancın tecrübe boyutunu ifade etmektedir. Eserlerinde yer alan ve okuyucusunu yönlendirdiği ahlaki boyut ise dinin etki boyutunu karşılamaktadır. Bayazıt, inancın yalnızca bilgidен ibaret olmasından yana değildir. Bayazıt, şiirlerinde kendini bazen dağlarla özdeşleştirir, coşar ancak onu sakinleştiren sükûneti yaşatan şey yalnızca Allah'a yönelmektir. İman duygusu Bayazıt'ı tutum ve davranışları itibarıyla psikolojik anlamda kuşatmıştır. Böylece imanı kişiliğini de şekillendirmektedir. Bayazıt'ın davranışlarını şekillendiren imanda dindarlığın etki boyutu görülmektedir.

O, eserlerinde de ifade ettiği üzere iman birliğini kuvvetlendirmek, zayıfın yanında olmak, sesi duyulmayanın ifade gücü olmak için Afganistan'a arkadaşlarıyla yolculuk düzenlemiştir. Dini davranışın pratik boyutunu ifade eden ibadet kavramı, Allah'a karşı duyulan derin saygının ifadesidir. İslam dininde namaz, zekât, hac, oruç, dua gibi belli şekil ve şartlardan müteşekkil ibadetler olduğu gibi insanın bütün eylemlerini kapsayan salih amel kavramı geniş anlamda ibadeti ifade etmektedir. Buna göre, İslam dininde ibadetin anlamı oldukça geniştir. İslam dininde yer alan ibadet kavramının içeriğine göre salih amel çerçevesinde gerçekleştirilen her davranış ibadet olarak ifade edilmektedir. Buna göre Bayazıt'ın Afganistan'da bulunması dindarlığın ibadet boyutunu yansıtmaktadır. Bayazıt, eserlerinde sık sık namaz ibadetinden bahsetmektedir. Namaz ibadetini aksatmadığı gezi kitabındaki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Gezi boyunca her namaz vaktini özenle dile getirmektedir. Bunun yanında şiirlerinde cami, abdest, şadırvan, kıyama durmak, zikir gibi ifadelere de yer vermektedir. Buradan hareketle Bayazıt'ın eserlerinde dindarlığın ibadet boyutuna rastlanmaktadır.

Bayazıt'ın eserlerinde değerler de oldukça geniş yer kaplamaktadır. İslam dininin üzerinde sıklıkla durduğu aklı kullanma eylemi, şairin de önem verdiği bir unsurdur. O hem

⁵¹² Durgun Akar, *Erdem Bayazıt Şiirinde Direniş ve Diriliş*.

yaşadığı çağ hakkında idrak sahibidir hem de olumsuzlukları aşabilecek ileri görüşlülüğe sahiptir. Bu yüzden kendisi aklını kullandığı gibi çevresini ve okuyucunu da aklını kullanmaya davet etmektedir. Bayazıt akli, vahyi anlayabilmek için kullanmakta ve okurlarını da bu anlamda yönlendirmektedir. Muhasibi de aklın vahyi anlamak için var olduğunu belirtmektedir.

Dini anlamda önem verilen unsurlardan biri olan ahlak kavramı Bayazıt'ın eserlerinde vurgulanmış ve dünyada kalıcı barış, adaletli bir düzen için İslam dininin ahlaki buyruklarının gözetilmesi gerektiğini açıklamaktadır. Dinin buyrukları çerçevesinde davranış gösterme inanan bireyden beklenen bir durumdur. Ahlakı uygulamak ve tasviye etmek dini motivasyon sonucunda gerçekleşmektedir ve inanan için psikolojik bir süreçtir. Şair, eserlerinde adalet kavramına değinirken, adaletsizlik üzerinden yola çıkmıştır. Yine içinde bulunduğumuz çağda adaletsizliğin ortadan kalkmasının İslam dininin hükümlerine uymaktan geçtiğini eserlerinde açıklamaktadır. Sevgi değerine eserlerinde yer vermesinin en büyük nedeni Allah inancından hareketle her insana karşı duyduğu muhabbettir. Aynı zamanda Bayazıt kendini sevdiği bu insanlara karşı sorumlu hissetmektedir bu yüzden eserlerinde okuyucusunu aydınlatacak ifadeler yer vermektedir. Yaşanılabilir ve huzur dolu bir toplum için saygı değerinin vazgeçilmez olduğunu bilen şair bu değeri de eserlerinde yansıtmaktadır. *İpekyolu'ndan Afganistan'a* adlı eserinde arkadaşlarıyla aralarında oluşan saygının diğer insanlara karşı örneklik teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Zulme uğrayan toplulukların bazı kimselerce saygı duyulmadan yaşamlarının ihlal edildiğini anlatmaktadır. Kendisi mazlumun yanında hem kalemiyle hem de fiziki varlığıyla bulunmaktadır. Onun sergilediği bu duruşta dindarlığın etki boyutu görülmektedir. Zulme karşı durduğunu aktardığı eserlerinde kimi zaman cesaretle cepheye gittiğini, kimi zamansa şiirlerinde kalemini mızrak gibi kullanma isteğinden hareketle üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmeye çalıştığını göstermektedir. Şairin, eserlerinde dostluk değerine sevdiği dostlarına özel kaleme aldığı yazılarından ulaşılabilir.

Bayazıt, irade sahibi ve aynı zamanda kararlı bir kişiliğe sahiptir bu özelliklere sahip kimseler sabırlı olarak nitelendirilmektedir. O, sabırlı bir insan olarak bu özelliğini eserlerine de yansıtmıştır. Gerek vatan toprağı gerek zulme uğrayan insanlar sabrın sonunda büyük bir kararlılıkla ulaşılması istenen hedefe ulaşacaktır. Bu sabrın sonu bazen cenneti ifade ederken, bazen de Müslümanların birlik ve beraberlik içinde hareket etmelerinden ötürü zalime dur diyebilmektir. Şair, her zaman birlik içinde hareket edilmesinin ardından gerçek bir zafere erişilerek toplumların sömürüden kurtulacağını ifade etmektedir. Bayazıt'ın eserlerinde bahsettiği sabır pasif bir bekleyişi ifade etmez. Müslümanların kendi imkânlarıyla daha iyi bir

gelecek kurabilmeleri için çaba göstermeleri gerektiğini vurgulamaktadır. O, Müslümanların materyalizm rahatlığına sarılarak çabayı elden bıraktığını görüp bazen ümitsizliğe kapılarak zulmü, hüznü, karanlığı, adaletsizliği konu edinse de hepsinin ardından her zaman umudun olduğunu okuyucusuna hissettirmekte ve geleceğe güvencendirmektedir. Şiirlerinde geleceğe dair özgüvenli bir duruş sergileyerek okuyucusuna da bu umut tohumlarını ekmektedir. Geleceğe umutla bakmanın şartlarından biri Türk ve Müslüman kültürüne sahip çıkmak, medeniyeti hatırlamakla olacaktır. Böylece medeniyet kokan yepyeni bir çağı haber vermektedir. Bayazıt, yaşanan zulümlere, İslam dininin değerlerinin geri plana itilmesine karşı isyanını şiirleriyle ifade etmektedir. Bayazıt Müslümanların dinlerini özgürce yaşayamadığı çağa öfkesini şiirleriyle dile getirmiştir. Yaşanan bu engellenme durumu onun yeteneklerinin açığa çıkmasına vesile olmuştur. O, eserlerinde Müslümanların çaba göstermeleriyle Batı'nın etkisinden kurtulmanın mümkün olduğunu ifade etmektedir. İslam'ın getirdiği değerlere sahip çıkmanın bir vefa borcu olduğunu aktarırken, Allah'a karşı da vefalı olunması gerektiğini, emir ve yasaklara uyulmasını hatırlatmaktadır.

Şair, şiirlerini değer verdiği Türk ve Müslüman halkını aydınlatmak için bir aracı olarak kullanmaktan çekinmemiştir. İfadeleri bir öğüt niteliğinde olmasa da ders çıkarmak isteyen insanlar için aydınlatıcı bir içerik taşıdığı söylenebilir. Kimi zaman eserlerinde okurlarıyla hayallerini ve hedeflerini paylaşmaktadır bunlardan biri de Müslüman toplumunun yeniden dirilişini sağlamaktır ve bu hayalini gerçekleştirmek için bir yayınevi açmayı istemektedir. Nitekim arkadaşlarıyla birlikte bu hedefine ulaşp daha geniş bir kitleye ulaşmayı başarmıştır. İslam dininin öğütlediği ahlaki değerlere oldukça önem vererek bunu eserlerinde de göstermiştir. İslam dininin birlik ve beraberliğe, dayanışmaya önem verdiğini bildiği için, öncelikle arkadaşları ve çevresinde ardından uzak yerlerdeki Müslüman halkın sesini duyurmada ve ihtiyaçlarını karşılamada dayanışma ve birlik beraberliği göstermiştir. Ardından eserlerinde Müslümanlara seslenerek birlik olmanın önemine vurgu yapmaktadır.

Şair, Allah'ın insanlara değer vererek yarattığının bilincinde olduğu için bu değeri arar ve kendine uzak ve yakın ülküler belirler. Onun önem verdiği hedeflerinden biri de İslamcılık ülküsü doğrultusunda, unutulmuş değerleri yeniden canlandırmaktır. Değerlerin yeniden hayata geçirilmesi için şehrin karanlığından ve yalnızlığından sıyrılmak gerektiğini birçok şiirinde ifade etmektedir. O, medeniyetin ve değerlerin yeniden hatırlanabilmesi için ağaç kavramını bir sembol olarak kullanmaktadır. Doğanın insanla bir bütün halinde ilerlemesi medeniyeti hatırlatacak unsurdur. Aynı zamanda ağaç sembolizmi onun için doğup büyüdüğü Maraş yaylarıdır. Maraş'ta var olan samimiyetin, sevginin, içtenliğin şehirde kalabalıkta arandığı söylenebilir. Bu yüzden şair birçok şiirinde beton duvarlara, makinalara

öfkeli. Beton duvarlara isyanında Batı'nın materyalizm dayatmasına öfkesi vardır. Bu durum literatürde Fırat'ın tez çalışmasında yer almaktadır.⁵¹³ Şair değerleri, insan yaşamını anlamlandıran önemli unsurların başında gördüğü için beton duvarlarla birbirine sırtını dönmüş bir toplumda değerlerin de en alt seviyede yaşanacağını bilincindedir. Değerleri yaşatacak iki önemli unsurdan biri din diğeri ise toplumun kendisidir. Toplum ayrıştıkça ortak bir değerler sisteminden ve ahenkli bir yaşamdan da söz edilemez bu yüzden şair sanat ve sanatçının toplumu aydınlatması için çalışması gerektiğini vurgulamaktadır. Sanatçının üzerine düşen görevi kendisi yerine getirmekle birlikte tam tersi bir istikamette kendi değerlerini yaşatmak yerine farklı milletlerin değerler sistemine özendiren aydını ise eleştirmektedir. Bu şekilde düşünen aydınların tersine Bayazıt, Türk milletinin ve İslam âleminin tarihi gerçekliklerini eserlerinde anlatarak tarih bilincini aşlamayı, toplumun geçmişte sahip olduğu gücü hatırlatarak kendine güvenle ilerleyen nesilleri yetiştirmeyi hedeflemektedir. Şair, genç nesillere, vatan toprağında bağımsız, özgürce yaşayabilmeleri için özgüven aşılamaktadır. Bayazıt'a göre bir ulusun bağımsız bir şekilde dini ve ahlaki değerleri yaşayabilmeleri sahip oldukları gelenek göreneklere bağlıdır bu yüzden okurlarını bu doğrultuda yönlendirmektedir. “Güneşçağ Savaşçıları” olarak niteleyerek yurdu onlara emanet etmektedir. Şair, bu gençlerin materyalist düşünceye karşı çıkıp, beton duvarları yıkabilecek ve ağaçları köklendirecek güce sahip olduklarını ifade etmektedir. Bayazıt'ın övgüyle bahsettiği gençler ahlaki değerlere sahip, kurulan medeniyetin farkında olan kişilerdir işte bu yüzden tüm olumsuzluklara rağmen geleceğe dair umutlu olduğunu göstermektedir. Şairin sahip olduğu umudun bir diğer kaynağı da mücadeleci yapısıdır çünkü o her koşulda bir çözüm üretmeyi ve bazı sıkıntılara karşı belirli bir süre sabredildikten sonra bu durumdan güçlü bir şekilde çıkılacağını hatırlatmaktadır. Şairin sahip olduğu mücadeleci yapısı ise hem çocukluk döneminde şehir ve okul değiştirerek farklı ortamlara uyum sağlamasıyla hem de üniversite hayatı boyunca yaşadığı geçim sıkıntısına rağmen okula devam etmek için çeşitli çözümlerle hayatını yönlendirmesiyle oluşmuştur. O karşısına çıkan olumsuzlukları aşılması gereken güç bir durum olarak görüp nasıl aşacağına odaklanarak her zaman ilerlemiştir. Mücadeleci olma özelliği doğuştan getirilmez ancak yaşamla birlikte kazanılır. Buradan hareketle Bayazıt'ın çevresel risk faktörleri nedeniyle mücadeleci bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Mücadeleci olmasında olumlu anlamda çevresel faktörlerin etkisi de görülmektedir. Örneğin ilk yetişkinlik döneminde yakın çevresinde bulunan Necip Fazıl Kısakürek ve Sezai Karakoç ona zorluklarla mücadele etme

⁵¹³ Fırat, *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*.

ve ölkü oluşturma konusunda rehber olmuşlardır. Onların rehberliği Bayazıt'ın m¼cadeleci bir kişiliğe sahip olmasında olumlu çevresel faktör olarak ön plana çıkmıştır. Bayazıt, m¼cadeleci kimliğinden hareketle İşlam için m¼cadele etmenin gerekliliğini vurgulayarak okuyucuyu bilinçlendirmeyi hedeflemiştir. Eserlerinde, bu topraklarda yaşayan halkın da vatanın da birtakım zorluklar yaşadığının bilincinde olduğunu göstermektedir.

şairin değerler sisteminde kadın ve aile de önemlidir. Bu yüzden şiirlerinde ve kaleme aldığı farklı eserlerde kadınların bereketinden, sadakatinden, çalışkanlıklarından bahsederken aile için değerli bir unsur olduğuna değinmektedir. Kadınları ayın geceyi aydınlattığı gibi ailesini ve çevresini aydınlatan özelliğine dikkat çekmektedir. Kadınları, sahip oldukları ahlaki özellikleriyle överken, yaşam boyunca çektikleri sıkıntıları da aktarmaktadır. Bayazıt için kadın Anadolu toprağı gibi bereketli, sabırlı ve tüm çıkmaz yollardan ışığa götürecekt umudu taşımaktadır.

Bayazıt'ın yetenekli olduğu konulardan biri de bir şair olarak empati yapabilme gücüdür. şair olmanın ve kişiliğinin etkisiyle çevresinde olup biten olaylara karşı kayıtsız kalmamıştır. O, insanların içinde bulundukları durumları eserlerinde yansıtabilme yeteneğine sahiptir. şair hissettikleriyle, inandıklarıyla içinde bulunduğu çağa ve sonrasına rol model olmayı amaçlamış ve günümüzde eserlerine duyulan ilgi ve çalışmalarda adından söz ettirerek bunu başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Ramazan. “İslam Öncesi Toplumlarda ve İslam’da Kadının Statüsü”. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 2/15 (2021), 21-38.
- Albayrak, Ahmet. *Ergenlerin Dini Gelişiminde Sevgi ve Korku Motifinin Etkinliği*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- Altıntaş, Hayrani. *İslam Ahlakı*. Ankara: Akçağ, 2. Basım, 2018.
- Andı, M. Fatih. “Beton Duvarlar Arasında Açan Çiçek”: Modern Kente ve Kentleşmeye Karşı Erdem Bayazıt’ın Şiiri”. *Fsm İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 1 (2013), 79-92.
- Apaydın, Halil. *Din Psikolojisi Terimler Sözlüğü*. Samsun: Bilimkent Yayınları, 1. Basım, 2016.
- Apaydın, Halil. “Erich Fromm’un ‘Psikanaliz ve Din’ Adlı Yapıtı Üzerine Bazı Düşünceler”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18-19 (2005), 163-192.
- Apaydın, Halil. “İbadet Psikolojisi”. *Tabula Rasa* 3/9 (2003), 180-198.
- Apaydın, Halil. *Kişilik Özelliklerinin Dini Tutum ve Davranışlara Etkisi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.
- Arslan, Hasan. “Dindarlık Boyutları, Algıları ve Uygulamaları”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 4/7 (2011), 39-61.
- Aydın, Ali Rıza. “İnanma İhtiyacı ve Dini Ritüellerin Psikolojik Değeri”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 9/3 (2009), 87-99.
- Aydın, Mehmet Akif. “Aile”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 25 Mayıs 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/aile>.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2. Basım, 2013.
- Ayten, Ali. *Erdeme Dönüş*. İstanbul: İz Yayıncılık, 3. Basım, 2022.
- Ayten, Ali. “Kendini Gerçekleştirme ve Dindarlık: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/2 (2005), 185-204.
- Bayazıt, Erdem. *İpekyolu’ndan Afganistan’a*. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2018.
- Bayazıt, Erdem. *Kelimenin Dirilişi*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Bayazıt, Erdem. *Şiirler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 20. Basım, 2021.
- Bayazıt, Erdem. *Vahyin Diriltici Soluğu*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2021.
- Baynal, Fatma- Taşçı, Emine. “Cesaret Erdemi Bağlamında İslam Ahlak Felsefesi ile Psikoloji Arasında Mukayeseli Bir Değerlendirme”. *Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/35 (2020), 137-175.

- Bilgili, Abdüssamed. *Mavera Edebiyat Dergisi'nde Sosyal-Siyasi Düşünce ve Coğrafya*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Certel, Hüseyin. “İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri”. *Ekev Akademi Dergisi* 1/3 (1998), 149-156.
- Cömert, Cennet Feyza. “Kendini Gerçekleştirme Bağlamında Kur'an'da Umut”. *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (2021), 111-128.
- Çağrı, Mustafa. “Kesb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim 22 Mayıs 2023, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kesb>.
- Çekin, Abdulkadir. “Dindarlık Boyutları ve Din Öğretimi: İlk ve Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programları (2010) Çerçevesinde Bir Analiz”. *The Journal of Academic Social Science Studies* 4/6 (2013), 245-261.
- Çiçekli, Hatice. *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde Din ve Metafizik*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Demirkol, Melih. “Dini Bir Tutum Olarak Yardımseverlik”. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (2019), 212-232.
- Diktaş, Abdülkerim. *Kur'ani Değerler Perspektifinde Sosyal Bilgiler Öğretim Programındaki Değerlerin İncelenmesi*. Uşak: Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.
- Doğan, Mehmet. *Erdem Bayazıt Kitabı*. Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği, 2009.
- Durgun Akar, Kevser. *Erdem Bayazıt Şiirlerinde Direniş ve Diriliş*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Düzgün, Şaban Ali. “Sevginin İstismarı ve Sevgide Aşırılık (Kültler)”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52/1 (2011), 5-25.
- Ergül, Adem. “Öz Denetimi Güçlendirici Bir Vasıta Olarak Kuranda Şehadet, Ru'yet, Basiret ve Murakabe”. *Usul-İslam Araştırmalar Dergisi* 36 (2021), 1-28.
- Fırat, Engin. *Erdem Bayazıt'ın Şiirlerinde İman Epistemolojisi ve İslamcılık Mefkuresi*. Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Freud, Sigmund. *Uygarlık Toplum ve Din*. Çev. A. Özüpek. Ankara: Dorlion Yayınları, 2020.
- Geçioğlu, Ahmet Rifat. “Hac İbadetine Psikolojik Bir Yaklaşım”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (2016), 219-243.
- Goleman, Daniel. *Duygusal Zeka*. çev. B. Sekin Yüksel. İstanbul: Varlık Bilim Yayınları, 11. Basım, 1999.

- Göçen, Gülüşan. “Dini İnanç ve İbadetin Kendini Gerçekleştirme ile İlişkisi”. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. Hayati Hökelekli. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Günay, Ünver. *Din Sosyolojisi*. ed. Erhan Güngör. İstanbul: İnsan Yayınları, 13. Basım, 2014.
- Haliloğlu, Semanur. *Nuri Pakdil’in Şiirlerinde Dini Unsurlar ve Değerler*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Hamada, Reda. *Türk ve Arap Edebiyatlarında Toplumcu ve Gerçekçi Fikrin Yansımaları / Erdem Beyazıt ve Emel Dunkul Örnekleri*. İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Hayta, Akif. “İbadetler ve Ruh Sağlığı”. *Gençlik Din ve Değerler Psikolojisi*. ed. H. Hökelekli. 137-179. İstanbul: Dem Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Hökelekli, Hayati. *Psikolojiye Giriş*. Bursa: Emin Yayınları, 4. Basım, 2013.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 16. Basım, 2021.
- İğde, Hasan - Yakar, Levent. “Öğretmenlerin İdealistlik Düzeylerinin ve İdealist Öğretmen Algılarının İncelenmesi”. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi* 10/3 (2021), 1284-1309.
- Jung, Carl Gustav. *Keşfedilmemiş Benlik*. çev. B. İlhan. İstanbul: İlhan Yayınevi, 1999.
- Kabaklı Çimen, Latife. “Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin Rol Model Tercihleri”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 88-110.
- Kalfa. *Gençlik Dönemi İnanç Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler Üzerine Nitel Bir Araştırma*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Kara, Mustafa. “Cami ve İbadet Psikolojisi”. *Bursa’da Dini Kültür*. 115-127. Bursa: Emin Yayınları, 2011.
- Karabulut, Nuriye - Balcı, Ali. “Okul Yöneticilerinin Yılmazlık Düzeyi ve Denetim Odağı ile İlişkisi”. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 7/1 (2017), 196-214.
- Karacoşkun, M. Doğan. “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 23-36.
- Karşı, Necmi. “Genç ve Yetişkinlerde Yardımseverlik ve Dindarlık”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2022), 60-84.
- Kartal, Enes. “İmanın Psikolojik Unsurları”. *Journal of Analytic Divinity* 3/1 (2019), 94-102.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. *Kur’an’da İman Psikolojisi*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1996.
- Kasapoğlu, Abdurrahman. “Kur’an’da Adalet Psikolojisi-Adaleti Engelleyen Psiko-Sosyal Faktörler”. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 5/10

- (2012), 61-105.
- Kaya, Mevlüt - Küçük, Nurettin. “İbadetler ile Hayatın Anlamı ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkinin İncelenmesi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42 (2017), 17-44.
- Kayıklık, Hasan. “Bireysel Dindarlığın Boyutları ve İnanç-Davranış Etkileşimi”. *İslami Araştırmalar Dergisi* 19/3 (2006), 491-499.
- Kayıklık, Hasan. “Psikolojik Açıdan İnanç, İman ve Şüphe”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/1 (2005), 133-155.
- Keyifli, Şükrü. “Birlik Olmanın Teolojik ve Pedagojik Temeli”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 3 (2017), 9-21.
- Kımtır, Nurten. “Oruç ve Öfke Kontrolü Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma”. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2015), 7-54.
- Kızılgeçit, Muhammet. *Yalnızlık Umutsuzluk ve Dindarlık*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2. Basım, 2021.
- Kirman, Mehmet Ali. *Din Sosyolojisi Terimleri sözlüğü*. İstanbul: Rağbet, 2. Basım, 2011.
- Koç, Mustafa. “Din Psikolojisi Açısından Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Psikolojisinin Gelişimi”. *Ekev Akademi Dergisi* 9/25 (2005), 75-88.
- Korkmaz, Sezai. *Din Psikolojisine Değerler Yaklaşımı Çerçevesinde Erol Güngör’ün Katkıları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Kurt, Fatih. *İnsanın Anlam Arayışı*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2019.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. *Dindarlarda ve Dindar Olmayanlarda Kişilik Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma (İstanbul Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.
- Mehmedoğlu, Ali Ulvi. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (2006), 133-167.
- Nam, Aytekin - Akbay, Sinem Evin. “Üniversite Öğrencilerinde Yaşam Doyumu: Beş Faktör Özellikleri, Bilinçli Farkındalık ve Yılmazlığın Rolü”. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16/31 (2020), 4212-4237.
- Necati, M. Osman. *Kuran ve Psikoloji*. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Ogan, Samiye - Öz Soysal, Fatma Selda. “Üniversite Öğrencilerinde Kişiler Arası Duygu Düzenlemenin Yordayıcıları Olarak Öz Denetim ve Temel Psikolojik İhtiyaç Doyumu”. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi* 51 (2021), 327-344.

- Özdemir, Osman. “Psikiyatrik Açından Akıl ve Aklın Terbiyesi”. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar* 9/1 (2017), 115-121.
- Özdoğan, Öznur. “Kendini Gerçekleştirme Açısından İnsan-Din İlişkisi”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (1997), 359-364.
- Özkan, Hasan Hüseyin. “Millet Şuurundan Milliyetçilik ve Ülkücülüğe”. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 337-368.
- Paloutzian, Raymond F - Park, Crystal L. *Din ve Maneviyat Psikolojisi*. çev. İ. Çapcıoğlu – A. Ayten. Ankara: Phoenix, 2013.
- Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca, 10. Basım, 2014.
- Peker, Hüseyin. “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/2 (2012), 42-48.
- Peker, Hüseyin. *Namaz Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2014.
- Sak, Ramazan vd. “Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi* 4/1 (2021), 228-250.
- Sinanoğlu, Mustafa. “İman”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Erişim 26 Kasım 2022, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iman>.
- Sukün, Nurcan Tahtalı. *Kadın Öğretmenlerin Kariyer Engelleri ile Yılmazlık Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Mersin: Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Sürgit, Büşra. *Bir Edebiyat Dergisi Olarak Maveria ve Maveria Topluluğu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Sürmeli, Mehmet vd. *Dini Terimler Sözlüğü*. ed. Ahmet Nedim Serinsu. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, t.s.
- Şeker, Necmettin - Karakurt, Büşra. “Dini İbadetlerle Psikoterapi”. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/8 (2018), 165-187.
- Şentürk, Habil. “Sosyal İlişkilerde Saygı Kavramı: Psikoloji ve Din Açısından Bir Bakış”. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/20 (2008), 218-228.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş, 2. Basım, 2009.
- Topçu, Nurettin. *Psikoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 5. Basım, 2016.
- Turna, Murat. *Erdem Bayazıt’ın Hayatı-Eserleri ve Şiirleri*. İstanbul: Fatih Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.
- Türk Dil Kurumu*. “Akıl”. 21 Haziran 2023. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk Dil Kurumu*. “Sevgi”. 22 Haziran 2023. <https://sozluk.gov.tr/>.

Tür Dil Kurumu. “Tarih”. 06 Temmuz 2023. <https://sozluk.gov.tr/>.

Türk, Nurdoğan. “İslam’da Duanın Ruh Sağlığına Katkısı”. *Kilitbahir* 17 (2020), 74-109.

Uslu, İlyas. *Erdem Bayazıt’ın Şiirleri Üzerine Bir İnceleme*. Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Uysal, Veysel vd. “Dini Başa Çıkma ile Umut, Hayat Memnuniyeti ve Psikolojik Sağlamlık Arasındaki Etkileşim Üzerine Bir Araştırma”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2017), 139-160.

Ünlüsoy, Abdullah. “Çağdaş Zamanlarda Din ve Dindarlık”. *İnönü Üniversitesi Yayınları* 3/93 (2020), 170-190.

Varlı, Nazife. “Erken Dönem İslam Alimlerinin Psikolojiye Katkıları: Akıl, Nefs, Ruh Kavramları”. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2019), 67-89.

Wulff, David M. “Din Psikolojisine Genel Bir Bakış”. çev. M. Koç. *İslami Araştırmalar Dergisi* 17/3 (2004), 252-263.

Yazıcılar, Süleyman Ragıp. *Cahit Zarifoğlu’nun Eserlerinde Dini ve Manevi Unsurlar*. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Yeğin, Hüseyin İbrahim. “Vefakarlık Ölçeğinin Geçerlik ve Güvenirlik”. *AİBU İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/9 (2017), 119-132.

ÖZ GEÇMİŞ**SÜMEYYE BAYKAL DOĞAN****Öğrenim Bilgisi**

Yüksek Lisans	Amasya Üniversitesi
Başlangıç Tarihi	Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
18/08/2020	(Prof. Dr. Halil APAYDIN)
Bitiş Tarihi	
20.11.2023	
Lisans	Amasya Üniversitesi
Başlangıç – Bitiş Tarihi	İlahiyat Fakültesi
2013-2017	